

Univerzita Karlova

Pedagogická fakulta

Katedra občanské výchovy a filozofie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Dodržování tradic a zvyků v Čechách a na Moravě

Observance of Traditions and Customs in Bohemia and in Moravia

Bc. Jana Valmová

Vedoucí práce: Mgr. Zbyněk Zicha, Ph.D.

Studijní program: Učitelství pro střední školy

Studijní obor: N AJ-ZSV

2017

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Dodržování tradic a zvyků v Čechách a na Moravě vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 14.7.2017

.....

podpis

Chtěla bych poděkovat především vedoucímu mé práce panu Mgr. Zbyňku Zichovi, Ph.D. za jeho čas, neocenitelné rady a vedení.

Poděkování patří také paní Mgr. Zlatě Potykové, kurátorce v Národním muzeu, která mi poradila s výběrem literatury a zdrojů k mé práci; paní PhDr. Kamile Remišové Věšínové, Ph.D. z Ústavu etnologie Filozofické fakulty UK, která mi rovněž věnovala svůj čas a pomohla s výběrem pramenů a paní MgA. Petře Hložkové z knihovny Vlastivědného muzea ve Slaném, která mi pomohla s hledáním publikací a umožnila jejich nahlédnutí.

Na závěr bych ráda poděkovala celé své rodině za trpělivost a psychickou podporu, kterou mi poskytli.

ABSTRAKT

Diplomová práce *Dodržování tradic a zvyků v Čechách a na Moravě* se zaměřuje na problematiku českých a moravských tradic, zvyků a svátků, konkrétně se zabývá dvěma významnými svátky Velikonocemi a Vánoce. Právě tyto dva svátky jsou největšími událostmi církevního roku, ale také jsou oblíbené mezi obyvateli České republiky, zejména tedy Vánoce. Různé zvyky a obyčeje jsou předávány po staletí z generace na generaci a v životě lidí zaujímají významné místo. V úvodu se nachází vymezení pojmů důležitých pro tuto práci a význam tradic a zvyků pro kulturu, současný stav kultury je rovněž zmíněn. Tato práce poskytuje vymezení dvou zmíněných svátků v kontextu české kultury. V druhé části této práce je prezentováno porovnání vybraných prvků v rámci jednotlivých českých a moravských zvyků. Kromě představení daných velikonočních a vánočních zvyků a jejich porovnání si práce rovněž klade za cíl vymezit tendence, které se při porovnání objevily a pojmenovat je. V závěru práce jsou dílčí poznatky o rozdílech mezi českými a moravskými tradicemi a zvyky, které se při studiu literatury objevily, shrnuty a vymezeny, rovněž je zmíněna prognóza pro budoucí vývoj.

KLÍČOVÁ SLOVA

kultura, tradice, zvyky, svátky, Vánoce, Velikonoce, srovnání, Čechy, Morava

ABSTRACT

The dissertation Observance of traditions and customs in Bohemia and in Moravia focuses on issues of Czech and Moravian traditions, customs and holidays, namely on two important holidays Easter and Christmas. These two holidays are the most significant events of ecclesiastical year but they are favourite as well among inhabitants of the Czech Republic, in particular Christmas. Various customs and traditions are handed down from generation to generation and they occupy a significant position in people's lives. In the introduction the terms that are important for this work are explained as well as the significance of traditions and customs for culture, current situation of culture is mentioned as well. This work presents description of the two mentioned holidays in the context of Czech culture. In the second part of this work you can find comparison of selected elements with regard to particular Czech and Moravian customs. Apart from presenting of presented Easter and Christmas customs and their comparison, the work aims to define tendencies which occurred and name these tendencies. In the conclusion, the findings about differences between Czech and Moravian customs are summarized and defined, the prognosis about future development of observing customs is mentioned as well.

KEYWORDS

culture, traditions, customs, holidays, Christmas, Easter, comparison, Bohemia, Moravia

Obsah

1	Úvod	8
2	Kultura, tradice a zvyky.....	10
2.1	Kultura – původ a vymezení pojmu	10
2.2	Tradice, obyčej, zvyky, svátky – vymezení pojmů	14
2.3	Tradice a zvyky a jejich význam pro kulturu	15
3	Současnost a proměna kultur	19
4	Velikonoce.....	23
4.1	Velikonoční postní doba.....	24
4.2	Pašijový týden.....	26
4.3	Velikonoční symboly	33
5	Vánoce	36
5.1	Vánoční symboly	36
5.2	Advent.....	42
5.3	Vánoční svátky	47
5.3.1	Příběh Ježíše	48
5.3.2	Štědrý den	50
5.3.3	Boží hod vánoční	54
5.3.4	Svátek sv. Štěpána	56
5.3.5	Svátek sv. Jana Evangelisty.....	57
5.3.6	Svátek Mlád'átek betlémských	58
5.3.7	Svátek sv. Silvestra a Nový rok.....	60
5.3.8	Tři králové	64
6	Srovnání vybraných jevů v Čechách a na Moravě	68
6.1	Vynášení smrti a přinášení léta	68
6.2	Jidášská tradice	69
6.3	Pomlázka.....	71

6.4	Kraslice	72
6.5	Svátek sv. Barbory	73
6.6	Svátek sv. Mikuláše	74
6.7	Štědrý den	76
6.8	Svátek sv. Štěpána	79
6.9	Vánoční koledování	80
6.10	Klíčové rozdíly a tendence	81
7	Vyvození prognózy	84
8	Závěr	86
9	Seznam použitých informačních zdrojů	88

1 Úvod

Zvláštní a kouzelné atmosféry, která doprovází každý významný svátek, si je vědom patrně každý. Různé vůně, typická výzdoba či barvy, to vše je v popředí našich smyslů. Každý si jistě dokáže vybavit určité vzpomínky na Mikuláše, velikonoční pomlázku či moment obdarování od Ježíška. Tradice svátků a různých zvyků tvoří součást našich životů a životů našich předků významně dlouhou dobu. Lidé po staletí dodržují různé zvyky a praktikují obyčeje, které jsou spojeny s jejich životy nebo slaví svátky, aby tak uctili významné osobnosti a události.

Lidem již od pradávna přinášelo praktikování různých zvyků a rituálů jistý druh zábavy a útěchy. V minulosti se zvyky vázaly především k hospodářství a vdavkám. Jelikož byly předešlé generace závislé na přírodě, projevovaly velkou úctu nejen k ní, ale také ke zvířatům a půdě, a to se odráželo také na zvycích, které naši předci praktikovali. Lidové tradice, které jsou spojeny zejména s venkovem, se však za celá staletí proměnily. Pozůstatek z dob minulých netvoří pouze materiální statky jako jsou například kroje, kraslice či vyřezávané betlémy, ale také lidová moudra, rady a ponaučení právě ve formě různých obyčejů, pověr, rituálů či zvyků.

Tato práce poskytuje vhled do problematiky tradic a zvyků na českém a moravském území. Podrobněji rozebírá vrcholy církevního liturgického roku – Velikonoc, které jsou důležitější pro církve a Vánoce, které se těší větší oblibě u obyvatelstva. Jelikož byla Česká republika v minulosti úzce spjata s křesťanstvím, mnoho zvyků a svátků jsou jím ovlivněny. Přesto bychom mohli najít několik příkladů, které obsahují prvky pohanské. Lze tvrdit, že dnešní svátky a zvyky (nejen v případě Velikonoc a Vánoc) jsou zvláštní směsí na jedné straně křesťanských a na straně druhé pohanských prvků. Problém tkví v tom, že mnoho lidí však dnes nezná jejich význam. To byl také jeden z důvodů, proč jsem si tuto problematiku zvolila.

Různé zvyky a svátky ovlivňují náš život, ať si to připouštíme nebo ne, ušly dlouhou cestu od našich předků až k nám, prošly pozvolnými změnami, kdy si je lidé přizpůsobovali době, místu a svým potřebám, a zakotvily v době, která se vyznačuje komerčním průmyslem a technikou. Právě zmíněný komerční průmysl mnohdy znehodnocuje pravou podstatu oblíbených Vánoc a Velikonoc. Lidé navíc nemají onu úctu k přírodě, kterou se vyznačovali naši předkové. Dnešní globální společnost je

charakteristická tím, že je otevřená různým cizím vlivům a dochází jak k prolínání, tak k zániku kultur.

Příznačným rysem české společnosti 21. století je, že se mnoho tradic a zvyků začalo pomalu vytrácet ze života obyvatel, avšak nutno podotknout, že se v posledních letech na některých místech vynakládá úsilí k zachování či obnově již ztracených tradic.

Problematiku dodržování tradic a zvyků jsem si zvolila, protože věřím, že to, co vytvořili v minulosti naši předkové a co se k nám dostalo po dlouhé a strastiplné cestě, tvoří základ našich hodnot a toho, kým jsme. Proto je dobré pochopit pravý význam našich tradic a snažit se je udržet jako náš odkaz.

Cílem této diplomové práce je představit velikonoční a vánoční svátky v jejich širším kontextu, osvětlit jejich smysl a význam, porovnat rozdíly, které se objevují v rámci českých a moravských zvyků, objevit tendence, které se zde vyskytují a následně je pojmenovat. Srovnání českých a moravských zvyků jsem si zvolila, protože byť se jedná o jednu zemi, jde o etnograficky odlišná území a zajímalo mě, nakolik se tato území svými zvyky liší. Jelikož není součástí mé práce empirický výzkum, zaměřila jsem se především na publikace českých odborníků na lidové tradice – Aleny Vondruškové, Jiřiny Langhammerové a Pavla Toufara, ale i na díla mnoha dalších předních autorů této oblasti.

2 Kultura, tradice a zvyky

2.1 Kultura – původ a vymezení pojmu

Když se řekne kultura, každý z nás si dovede představit něco konkrétního, ačkoliv je tento pojem mnohoznačný. Setkáváme se s ním již od mládí a je součástí našich životů, proto je důležité si ho nejprve vymežit. Nejprve se zaměřím na proměnu chápání a užívání pojmu kultura a poté uvedu několik definic tohoto pojmu.

Etymologický původ tohoto pojmu lze najít již v antickém starověku. Slovo kultura pochází z latinského „*colo*“ a „*colere*“. Bylo původně používáno v oblasti obdělávání zemědělské půdy (*agri cultura*). Nový rozměr tomuto konceptu dal proslulý římský filozof Marcus Tullius Cicero (106-43 př. n. l.), který ho použil v Tuskulských hovorech a nazval tak filozofii kulturou ducha („*cultura animi autem philosophia est*“). Cicero tak položil základ pojetí kultury jako charakteristiky lidské vzdělanosti, která navíc získala selektivní funkci, když oddělovala ty, kteří zůstávali ve filozofické nevědomosti od těch, kteří prostřednictvím filozofie rozvíjeli své intelektuální schopnosti. V této době se tedy kultura stala hodnotícím pojmem, který byl vázaný na osobnost, neboť vlivem kultury se člověk povznáší k vyšší formě sociální a individuální identity. Z toho je také patrné, že pojetí kultury jako kultivace člověka a přírody již od začátku označovalo aktivní lidskou činnost.¹

Ve středověku se kultury v tomto antickém pojetí příliš neužívalo, pokud přeci jenom, tak se silným náboženským obsahem. Někteří křesťanští autoři ji zmiňují ve svých dílech jako ekvivalent k pojmu uctívání („*cultus deorum*“).

V období renesance a humanismu se kultura navrátila k antickému pojetí. Ve spojitosti s kultivací a vzděláním člověka se kultura užívá k označení sféry pozitivních hodnot, které napomáhají k zdokonalování lidských schopností. Renesance však s sebou přinesla novou funkci, hranici mezi člověkem a přírodou, člověk je tudíž nově chápán jako aktivní tvůrce kultury, přičemž překračuje své existenční možnosti a přetváří tak přírodu i sebe. Jsou tu však tací, kteří přisuzují vznik tohoto pojetí kultury až do 18. století, s těmi však nelze souhlasit, protože již v dílech autorů mechanického materialismu (F. Bacon ad.) ze 17. století lze zjistit, že pojem kultura je úzce spjatý s rozvojem a kultivací lidských schopností. V tomto duchu ji použil ve svém díle *Řeč o vzdělanosti* také Jan Amos Komenský (1592-1670).

¹ SOUKUP, V. *Antropologie. Teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011.

Mezníkem v chápání konceptu kultury je však spis německého historika a právníka Samuela von Pufendorfa (1632-1694) Osm knih o právu přirozeném a právu národů z roku 1688, kde vymezil kulturu v kontrapozici k přírodě a ovlivnil tak osvícenské pojetí kultury. Velký důraz klade také na sociální aspekt kultury, zahrnul do tohoto pojmu všechny lidské výtvořy a společenské instituce – jazyk, vědu, morálku, zvyky, odívání i bydlení. V popředí zájmu tedy není jen problematika kultivace schopností člověka, ale také rozsáhlá oblast produktů lidské činnosti.

V 18. století se v této podobě pojem kultura („*Cultur*“) rozšířil do osvícenských děl, které ukazují kulturu jako oblast skutečné lidské existence, která stojí v protikladu k přírodě. Osvícenské pojetí kultury zdůrazňuje raději zdokonalování lidských schopností nežli stav a podmínky sociálního života. Na počátku toho chápání kultury stojí historik Karl Franz von Irwing (1728-1801) se svou prací Zkušenosti a poznatky o lidstvu. Pro Irwinga znamená kultura kultivaci, rozvoj lidských schopností a energie, je záležitostí a stupněm lidské dokonalosti, která může být spojována pouze s celým lidstvem nebo národy, které jsou tvořeny jednotlivci, kterým je dáno vzdělání a kteří svým vzděláním dospívají ke stupni kultury svého národa.²

Výrazný zvrát v používání a chápání pojmu kultura ve speciálních vědách nastává v 19. století a je spjato s drážďanským historikem Gustavem Friedrichem Klemmem, který klade důraz na prozkoumání a určení postupného vývoje lidstva ve všech ohledech, co se týče zvyků, znalostí a obratností, domácího či veřejného života, náboženství, vědění a umění.³

V anglosaských zemích je kvalitativní zvrát v používání pojmu kultura spjat s anglickým antropologem Edwardem Burnettem Tylorem (1832-1917). Jeho definici lze brát jako první formální antropologickou definici kultury: „Kultura nebo civilizace ... je komplexní celek, který zahrnuje poznání, víru, umění, právo, morálku, zvyky a všechny ostatní schopnosti a obyčeje, jež si člověk osvojil jako člen společnosti.“⁴

Právě Tylorova definice představuje počátek vědecké revoluce, změnila stávající vztah pojmu kultura k teorii a metodologii speciálních věd o kultuře a učinila z něj nástroj kvalitativně nového přístupu ke studiu sociokulturních jevů. Kultura tak začala být

² SOUKUP, V. *Antropologie. Teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011.

³ SOUKUP, V. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, 2004.

⁴ SOUKUP, V. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, 2004, s. 14.

používána k označení třídy věcí a jevů, jimiž se člověk odlišuje od zvířete, zahrnuje jak oblast pozitivních hodnot, které člověka kultivují, ale také všechny nebiologické prostředky a mechanismy, jejichž prostřednictvím se člověk adaptuje na vnější prostředí. Kultura tak vystupuje jako specifický lidský atribut – způsob přetváření světa člověkem. Lze říci, že se Tylorova definice kultury stala výchozím bodem většiny moderních antropologických teorií kultury.⁵

Další významnou antropologickou definicí kultury je definice představitelů amerického konfiguracionismu první poloviny dvacátého století Alfreda Louise Kroebera a Clydea Kluckhohna, která zní: „Kultura je produkt, je historická, zahrnuje ideje, vzory a hodnoty, je selektivní. Lze se jí učit, je založena na symbolech a je abstrahována z chování a produktů chování.“⁶

Obdobnou definici použil i Martin Soukup ve své knize *Základy kulturní antropologie*: „Kultura je sdílená soustava významů vyjádřená zejména v hodnotách, symbolech a znacích, jež se promítá do norem chování a produktů chování.“⁷

Výše zmíněné antropologické definice by se daly shrnout do jedné široké definice, která zní: „Kultura je celistvý systém významů, hodnot a společenských norem, kterými se řídí členové dané společnosti a které prostřednictvím socializace předávají dalším generacím.“⁸

Mluvíme-li o kultuře, musíme si také vymežit její sociologické hledisko, jelikož kultura je spojena se skupinou, je předávána ve společnosti interakcí jejích členů.⁹

Jandourek ve svém *Sociologickém slovníku* popisuje kulturu jako „Souhrn postojů v dané společnosti, které jsou dalším generacím zprostředkovány symboly, získávají podobu v nástrojích a výrobcích a lidé si je uvědomují ve svých představách a idejích“ či „Souhrn vzorců chování v konkrétní sociální skupině bez ohledu na její velikost a trvání.“¹⁰

⁵ SOUKUP, V. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, 2004.

⁶ BUDIL, I. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton, 2003, s. 17.

⁷ SOUKUP, M. *Základy kulturní antropologie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015, s. 52.

⁸ MURPHY, R. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: SLON, 1998, s. 32.

⁹ JANDOUREK, J. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál, 2003.

¹⁰ JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001, s. 136.

Sociolog Jan Keller označuje za kulturu vše, čím se člověk odlišuje od zvířete, je to soubor činností a jejich výtvorů, které člověku umožňují přežít v přírodním prostředí, společně s představami, které tomuto přežití dávají smysl. Kultura se přenáší učením, člověk je schopen, na rozdíl od zvířete, osvojovat si nové poznatky prostřednictvím abstraktních symbolů.¹¹

Mimo kultur národních a mezinárodních (nadmárodních) také existují subkultury, které se odlišují od převládající kultury sociálním postavením, věkem či povoláním svých členů, avšak nejsou od oficiální kultury zcela izolovány. Mezinárodní kultura není svázána hranicemi jediného národa, a jelikož předávání kulturních vzorců není vázáno na fyzické či genetické předávání mezi lidmi, může docházet k difuzi, pronikání kultur.¹²

V každé kultuře může nastat kulturní změna, neboli vznik, transformace či zánik kultur, subkultur nebo jejich částí. Takováto změna může být povahy kvalitativní a kvantitativní, revoluční či evoluční, pomalá či rychlá nebo dílčí a celková či latentní a manifestní. Na sociokulturní úrovni se rozlišují dva základní typy kulturní změny, endogenní a exogenní. Příčinou a také zdrojem endogenní (vnitřní) změny jsou proměny kulturních prvků uvnitř dané kultury, kde základní formou této změny je inovace, která se však velmi často setkává s odporem, neboť naráží na kulturní stereotypy a na konformitu. Naopak exogenní změna je výsledkem interakce mezi rozdílnými kulturami. Příkladem může být akulturace, jednou z jejích hlavních forem je kulturní difúze, kdy dochází k šíření, rozptylu a přenosu kulturních prvků z jedné společnosti do druhé. Při kulturní difúzi dochází k vzájemné interakci kultur, kdy bývá často vliv jedné kultury silnější než vliv druhé.¹³

Ke „střetu kultur a civilizací“, neboli ke kulturním kontaktům, putování hmotných výtvorů či k obchodní výměně a míšení rozmanitých stylů docházelo již od počátku historie a není znakem pouze moderní doby, která pouze za pomoci globalizace, moderní technologie a komunikace tento proces pouze urychlila.¹⁴

Podle výše zmíněného E. B. Tylora kultura má svou hlavní funkci – utilitární, užitečnou ve vztahu k lidským potřebám. Kulturní instituce byly vytvořeny, aby sloužily

¹¹ KELLER, J. *Úvod do sociologie*. Praha: SLON, 2009.

¹² JANDOUREK, J. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál, 2003.

¹³ HRDÝ, V., SOUKUP, V., VODÁKOVÁ, A. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: SLON, 1993.

¹⁴ BUDIL, I. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton, 2003.

utilitárním cílům. Avšak útlak kulturních tradic spolu s autonomií vývoje kulturních institucí mohou způsobit, že původní racionální základ těchto tradic a zvyků ztrácí svůj dřívější smysl. Dle jeho názoru se právě antropologie snaží odhalit, které praktiky mají smysl a které jsou naopak nesmyslnými přežitky.¹⁵

Tuto kapitolu bych ráda zakončila citátem britského antropologa Anthonyho P. Cohena „Lidé si začínají uvědomovat svou kulturu, když stojí na jejích hranicích, když se setkají s jinými kulturami, když pochopí, že některé věci jdou dělat i jinak, nebo když začnou vnímat rozpory ve své vlastní kultuře.“¹⁶

2.2 Tradice, obyčeje, zvyky, svátky – vymezení pojmů

Tradice v tom nejobecnějším smyslu znamená tradování, vyprávění toho, co se událo, uchování povědomí o tom, co se stalo a co je hodno následování.¹⁷

Pod pojmem tradice v Sociologickém slovníku najdeme vzorce chování, které se předávají mezi předchůdci a následníky. Tradice předávají záležitosti různého druhu – technické vědění, jazykové zvyklosti, hodnotové představy ad. Důraz je kladen na vazbu společnosti, skupin i jedince na výkony minulých generací. Tradice též umožňuje volit takové jednání, které se již v minulosti osvědčilo, avšak přílišné lpění na tradicích může naopak zabránit inovaci.¹⁸

Stručnější definice, která vyhovuje potřebám této práce, zní: „Soubor zažitých zvyků, myšlenek a norem, předávaných z generace na generaci. Součástí národního kulturního dědictví.“¹⁹

„Obyčej je vzorec společenského chování, pro který neexistuje žádná zvláštní kontrolní instance. Vykonavatelé jej vnímají jako přirozenou součást životního stylu.“²⁰

V etnologické literatuře je obyčej obvykle používán jako sumarizující výraz pro obřady a zvyky a plní různé funkce – socionormativní, komunikační a zábavné. Hlavním

¹⁵ SOUKUP, V. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, 2004.

¹⁶ ERIKSEN, T. H. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Portál, 2008, s. 315.

¹⁷ *Povědomí tradice v novodobé české kultuře*. Praha: Národní galerie, 1988.

¹⁸ JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001.

¹⁹ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004, s. 367.

²⁰ JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001, s. 174.

rysem obyčejů je tradičnost, která znamená kontinuitu. Lidové obyčeje se projevují poměrnou stabilitou, předávaly se pomocí tradice, která vedla ke kontinuitě, ale působily zde i opačné tendence vedoucí ke změně. Charakteristickým rysem obřadů a obyčejů je jejich synkretická povaha, mísí se v nich prvky vzniklé v různých historických obdobích a různého obsahu.²¹

Rodinné obyčeje a tradice v životě člověka, ať už jako jednotlivce či člena společnosti, působí jako sociální prostředek stabilizace společenských vztahů. Nadto, se prostřednictvím kulturní a sociální složky rodinné obyčeje včleňují do morálních a právních norem a institucí, které zabezpečují koordinaci chování a činnosti lidí. V obyčejové tradici rodinného cyklu působí tendence k stabilizaci na straně jedné a evoluce a změna na straně druhé. Dualismus tradice – inovace vyjadřuje dynamičnost lidové obyčejové tradice a obřadní kultury.²²

2.3 Tradice a zvyky a jejich význam pro kulturu

Antický filozof Demokritos vyslovil tuto větu: „Život bez svátků je jako dlouhá cesta bez hospod.“²³ Už v této době můžeme najít kořeny důležitosti svátků pro lidstvo. Vezmeme-li v úvahu biblickou tradici, ta pak nabízí člověku jedinečný dar v podobě šabatu, sedmého dne, dne odpočinku, který jsme si navykli brát příliš samozřejmě. Neděle – jako svátek – má svůj původ ve starozákonním přikázání šabatu, od té doby vstoupila do našich dějin jako jedinečný příspěvek biblického odkazu, který se rozšířil na celém světě, při nejmenším do té míry, že se pravidelně opakuje jako den klidu, který se stal v dnešní době samozřejmostí. Svátky nadále zůstávají otevřenou možností, jak upozornit na jejich původní smysl.²⁴

Jak popisuje Jelena Petrucijová, jednatel je člen dané kultury do té míry, do jaké sdílí danou kulturní tradici s ostatními jejími členy. Kulturní identita pak vyrůstá z vědomí

²¹ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

²² FROLEC, V. *Čas života*. Brno: BLOK, 1985.

²³ LOCHMAN, J. *O smyslu křesťanských svátků*. Praha: Vyšehrad, 1997, s. 12.

²⁴ LOCHMAN, J. *O smyslu křesťanských svátků*. Praha: Vyšehrad, 1997.

společné minulosti a současnosti a z hrdosti na ně. Dále k tomu dodává“ „Jako součást kulturní identity jde obvykle o ztotožnění se s určitým etnikem nebo národem.“²⁵

Obdobně navazuje i T. H. Eriksen, dle něj je kulturní identita zásadní otázkou zvláště pro přistěhovalecké a diasporické populace. V posttradičních společnostech (Giddensovo pojetí) tradice nemizí, ale je právě na člověku, aby si ji uvědoměle zvolil a bránil ji před početnými alternativami, které se mu nabízejí.²⁶ V minulosti měly obřady a obyčeje v organizaci a způsobu života společenství nezastupitelnou funkci, jako prostředek sociální regulace uvnitř vymezených komunit působí v různé intenzitě prakticky i dnes, třebaže jejich struktura, postavení a poslání prošly značnými kvalitativními přeměnami.²⁷

Obecně lze říci, že se v české literatuře zvyky a obyčeje spojují s venkovem, popřípadě s menšími městy a zdejším životem řemeslníků. Tyto zvyky bývají často spojovány s adjektivem „lidové“ a dělí se do dvou základních skupin – rodinné a společenské. Rodinné zvyky zahrnovaly hlavní události v životě jedince – narození, křest, svatba ad. Zvyky druhé skupiny však měly větší význam, již od pravěku byly součástí každého člověka a některé z nich mají své místo v životě lidí dodnes, přezdívá se jim také kalendářní nebo výroční. Mnohé tyto zvyky byly vázané na běh slunce a postupné proměny přírody během kalendářního roku a souvisely se zemědělstvím, které bylo hlavním a také jediným zdrojem obživy pro většinu obyvatel naší země. Katolická církev po staletí „brojila“ proti pohanským zvykům, ale obyvatelé venkova se drželi svých starobylých obyčejů a zvyků.²⁸

V některých případech dokázala církev starým zvykům vtisknout křesťanský ráz a v těchto případech se podařilo lidové zvyky a tradice změnit během několika staletí. Katolická církev byla nucena přijmout některé pradávné obyčeje za své, jelikož zatvrzelost lidí byla veliká. Proto, když se dnes díváme na různé zvyky a obyčeje na území Čech a Moravy, můžeme najít kombinaci křesťanských a pohanských zvyků spolu s prvky naivní víry či zábavy a rozpustilosti. Nutno však podotknout, že v průběhu staletí, se lidové zvyky a obyčeje přece jen nepatrně proměňovaly. Zvláště od dob husitských válek postupně převládal křesťanský prvek, proměna mnoha svátků pak nastala po třicetileté válce v rámci

²⁵ PETRUCIOVÁ, J. *Multikulturalismus, kultura, identita*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2005, s. 27.

²⁶ ERIKSEN, T. H. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Portál, 2008.

²⁷ FROLEC, V. *Čas života*. Brno: BLOK, 1985.

²⁸ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004

rekatolizace. V 19. století k tomu přibyl nový prvek – národní a národnostní. Poté v době národního obrození se výrazně začaly odlišovat svátky v krajinách, kde se mluvilo česky a kde německy.²⁹

Ve dvacátém století přibyl do tradičního venkovského společenství zásadní změny, lidové tradice se začaly pomalu rozplývat či měnit svůj význam a podobu v ztechnizovaném a zprůmyslněném životě. S hojnými pozůstatky těchto tradic se však můžeme setkat i na počátku třetího tisíciletí, kdy některé míváme a nevnímáme, jiným zas přihlížíme jako diváci a některé si necháváme jako součást našich životů tím, že jsme vědomými či nevědomými nositeli jejich nových podob.³⁰

Každá kultura má v různých podobách zavedenou instituci svátků, která je velmi prastará. Představa, že si lidé odpočinou během svátků, však může být mylná, panovníci jen stěží zaváděli různé svátky, aby nechali své poddané či otroky odpočinout. Tomu také nasvědčuje fakt, že lidé jsou mnohdy více vyčerpaní sváteční činností než za běžného dne. Ztotožňuji se s tvrzením sociologa Jana Kellera, který říká: „Vše nasvědčuje tomu, že funkce svátků ve společnosti je čistě symbolická. I když její původní poslání dnes zná jen málokdo, panuje naprostá shoda v tom, že vyhlášený svátek je nutno respektovat.“ (str.156, Úvod do socky, Jan Keller) Dále popisuje, že instituce svátků vznikla v době, kdy cyklus života byl periodičností připodobňován cyklu přírody. Svátky tak vznikly jako instrument umělého omlazování opotřebovaného sociálního řádu.³¹

Moderní společnost změnila ideu cyklického vývoje na ideu lineárního vývoje, představa člověka spjatého s přírodou byla téměř popřena. Nastala tak situace, kdy formální organizace, které v rámci svého fungování nerespektují rytmus přírody, zastavují svůj chod podle původně přírodního rytmu dávno ustanovených svátků. Lidé pak tuto situaci přijímají s klidným postojem respektování hodnot a zvyklostí, kde se příliš nezamýšlejí nad jejich obsahem. Striktně řečeno jsou lidé považováni za jakési pasivní produkty kulturního systému, kteří poslušně přijímají za své jim předkládané obsahy v průběhu socializace.³²

²⁹ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

³⁰ MOTLOVÁ, M. *Český rok od jara do zimy*. Praha: Fortuna Libri, 2010. ISBN: 978-80-7321-522-4.

³¹ KELLER, J. *Úvod do sociologie*. Praha: SLON, 2009.

³² KELLER, J. *Úvod do sociologie*. Praha: SLON, 2009.

Na druhou stranu je člověk schopen také reinterpretovat dané skutečnosti a přisuzovat jim nové významy. Kalendář člení svátky v moderní době stejně autoritativně, jak tomu bylo v tradiční společnosti, avšak s tím rozdílem, že se jejich význam v každodenním životě proměnil, došlo zde k velké privatizaci. Svátek nadále zůstává institucí pro všechny společně, občané ale využívají svátky k tomu, aby se stáhli do soukromí. Minulost je charakteristická tím, že svátek lidi stmeloval, dnes je tomu spíše naopak a lidi se izolují a uchylují se do svých rodinných kruhů či do kruhů přátel. Lze říci, že den, kdy je veřejně vyhlášen svátek, se stává úředně potvrzeným časem, kdy zaniká veřejnost na dočasnou dobu, kdy se nesněmuje, nevyrábí a ani nesměňuje.³³

V době svátků v soukromí rodin probíhají téměř stejné sváteční rituály, které i přes již zmíněnou izolovanost mají stejný uniformní průběh. Lidé uskutečňují každý rok totožné rituály pohody s vědomím toho, že si mohou dovolit konat to, co se jim zlíbí, i když má sváteční nevázanost svá striktní pravidla a stereotypní vývoj. V dnešní moderní společnosti je svátek vymezený a ustanovený čas svobody od společnosti a také od činností všedního dne. Způsob, jak se člověk v době svátků zabaví, je jeho vlastní rozhodnutí. Lidem se tak v závazně stanoveném čase dostává šance chovat se zcela nezávazně. Když se lidé v soukromí rozhodnou poctivě dodržovat rituály, stejně jako tomu bylo v minulosti při oslavě svátků veřejných, není to vina svátků.³⁴

Instituce svátků, jak napsal Robert F. Murphy, pozastavuje běžný stereotypní běh života: „Instituce svátků přerušuje jednotvárný a všední průběh sezón, skrze spolčování zvyšuje společenskou solidaritu a oslavuje důležité společenské, ekonomické a politické aspekty života.“³⁵

³³ KELLER, J. *Úvod do sociologie*. Praha: SLON, 2009.

³⁴ KELLER, J. *Úvod do sociologie*. Praha: SLON, 2009.

³⁵ MURPHY, R. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: SLON, 1998, s. 191.

3 Současnost a proměna kultur

Naprostá většina kultur a společností v současném světě mohou být označeny za heterogenní či komplexní, jelikož v období moderních dějin a industrializace začaly mizet předpoklady k existenci izolovaných monokulturních společností a rapidně tak vzrostla míra kulturních kontaktů. Každá kultura zahrnuje tradice, ale také nové kulturní prvky. Charakteristickým znakem pro kultury v dobách minulých byla reprodukce tradic a přítomnost nových kulturních prvků byla nepatrná. Lidé si po generace předávali relativně neměnné tradice, avšak to se změnilo v moderní společnosti, kdy se vztah mezi tradicí a novými kulturními prvky výrazně změnil. Zásadní kulturní změny se dějí v průběhu života jedné generace a někdy mohou být radikální do té míry, že mohou ohrozit stabilitu a jednodušnost kultury.³⁶

Německý sociolog Harald Müller tvrdí, že právě modernizace je výzvou pro tradiční kultury. I přes svou setrvačnost kultury nemohou věčně odolávat tlakům modernizace a jsou přinuceny se vrhnout se do víru nekompromisní a někdy i bolestné proměny, modernizace totiž vyžaduje určité praktiky a jiné vylučuje.³⁷

Předním významným činitelem, který usnadňuje kontakty a vzájemné obohacení kultur, ale bohužel je také možným důsledkem unifikace kultur, ohrožení jejich soudržnosti a identity, je globalizace, která je také vyústěním modernizace. Následným fenoménem, který je spojován s migrací obyvatel, difúzí kulturních prvků a intenzivními kulturními kontakty je multikulturalismus, který je pojat jako ideál harmonické koexistence různých kulturních skupin v pluralitní společnosti. V současném světě jsou kulturní kontakty tak intenzivní, že se mluví o procesech globalizace, unifikace či westernizace kultur světa, kdy dominantním činitelem je severoamerická kultura.³⁸

V dnešní době se lidé obracejí k odkazu tradičních zvyků s jistou nostalgií. V praxi se jich dochovala poměrně malá část. V pozmeněné podobě zůstaly stálicí Vánoce a méně pak Velikonoce, další zvyklosti se pak již z běžného života vytrácejí. Zbývající zvyky se udržely převážně jen na lokální úrovni, a to v různé míře. Na některých místech z nich zůstaly pouze body zábavy, na jiných místech se zase podařilo tradiční obřady převést na kulturní sféru v podobě slavností, festivalů či scénické folklorní tvorby. Naopak několik

³⁶ PETRUCIOVÁ, J. *Multikulturalismus, kultura, identita*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2005.

³⁷ BUDIL, I. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton, 2003.

³⁸ PETRUCIOVÁ, J. *Multikulturalismus, kultura, identita*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2005.

místních projevů zůstalo v poměrně původním výrazu a pokračují dál jako jedinečné tradice. Jedním z přínosů, který můžeme získat tím, že zvyky prožíváme, je umění zastavit se a slavit, připravit svátek a prožít ho, umět si vychutnat ten daný okamžik., ale také mít úctu ke svému okolí v duchovním i fyzickém smyslu.³⁹

Vezmeme-li si příklad Velikonoc, statistiky udávají, že devadesát procent domácností v Česku dodržuje alespoň některý z velikonočních zvyků, i když je zřejmé, že původní rozložitost jarních tradic z běžného života mizí. Avšak v některých regionech na Moravě začínají tyto tradice opět ožívat.⁴⁰

Jak náležitě popsal již Václav Frolec ve své knize *Čas života*: „Pro život dnešního člověka je příznačné neobyčejně rychlé tempo. Každodenní spěch vede až k stresům působícím negativně na rozvoj osobnosti člověka. O to důležitější a významnější jsou pro lidskou společnost chvíle, kdy si každý člověk uvědomuje sám sebe a svou přináležitost k ostatním, kdy vnímá svůj „čas života“ v jeho historických dimenzích.“⁴¹

K tomu, abychom překonali všednost každodenního života, nám také slouží svátky a obřady, které jsou spjaté s kritickými, přelomovými situacemi v lidském životě. V minulosti existoval stabilní systém obyčejové tradice a obřadní kultury, který byl závazný pro všechny členy společnosti, avšak charakteristickým rysem dnešní doby jsou dynamické rozvojové procesy, v nichž se nové dostává do sporu se starým. Mnohdy se zdá, že jevy vzniklé v minulosti, již nemají nadále své opodstatnění.⁴²

Příkladem svátků, kde se místní či starý zvyk mísí se zvykem cizím či novým, jsou Dušičky a Halloween. Svátek, o kterém si připomínáme a uctíváme své zesnulé, se oficiálně nazývá Památka všech věrných zemřelých, lidově Dušičky či Památka zesnulých a připadá na 2. listopad. Někde se připomíná společně se svátkem Všech svatých, který je o den dříve a který si připomíná především církev. Dušičky jsou svátkem, který má vazbu na duchovní tradice Slovanů, ale i obecně pozemské prvky. Ve starších dobách se dokonce na dušičkových hrobech symbolicky hodovalo či se zanechal díl pokrmu na hrobě, aby tak lidé své nebožtíky uctili. Dnes se především uklízí a hroby se zdobí především věnci, které jsou vyráběné i doma či kupované a mnohdy opatřené stuhou s nápisem „Vzpomínáme“.

³⁹ LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. Praha: NLN, 2004.

⁴⁰ ZINDELOVÁ, M. a kol. *Česká velikonoční kniha*. Praha: XYZ, 2011.

⁴¹ FROLEC, V. *Čas života*. Brno: BLOK, 1985, s. 241.

⁴² FROLEC, V. *Čas života*. Brno: BLOK, 1985.

Na hrobech, ale i doma se za dušičky zemřelých svítí, aby se podle staré víry navrátily domů.⁴³

Halloween, v celém znění All Hallow Even, též nazýván jako All Saints' Eve či Samhain, se připomíná o dva dny dříve - 31. října. Samhain byl slaven již v předkřesťanských dobách na území osídleném Kelty jako oslava ukončení sklizně a rozloučení s létem. Dříve lidé věřili, že se o této noci otvírá říše mrtvých a zemřelé duše spolu s démony a vládcem podsvětí Anwinem přicházejí mezi živé. Jelikož se Anwin živil krví živých, lidé se ho snažili zmást nejrůznějšími kostýmy a maskami. Odtud pochází tento keltský náboženský rituál převlékat se do nejrůznějších převleků o Halloweenské noci. Neodmyslitelným symbolem Halloweenu je lucerna vyřezaná z tuřínu, brambory, červené řepy či v posledních letech z dýně, v které je zapálená svíčka. Vydlabaná lucerna původem z Irska, anglicky přezdívaná jack-o'-lantern, byla dovezena spolu s emigrační vlnou Irů do Severní Ameriky. Lucerny pro Iry reprezentovaly duše zemřelých a chránily živé před zlými silami. Jelikož byl tuřín a brambory pro Iry v Americe drahé, začali vyřezávat levnější dýně. Toto nouzové řešení se nakonec ukázalo jako nejlepší řešení, dýně byly větší a snadno se vyřezávaly. Tento svátek je spjat také s koledováním, děti chodí koledovat a pronáší krátké zvolání Trick or treat (Koledu, nebo vám něco provedu). Kdo koledníky neobdaruje penězi či sladkostmi, tomu děti provedou nějakou odplatu.⁴⁴

V současnosti je zvykem i v naší republice vyřezávat dýně na podzim, obchody již od konce září překypují dýněmi a lákají tak na tento anglosaský svátek. Druhou oblíbenou činností, která si u nás našla své místo, je Halloweenský maškarní večírek či přehlídka masek. Více o tomto fenoménu Jiřina Langhammerová: „Dnes je americký halloween vpravdě karneval plný zábavy mladých lidí a strašidelné nálady pro děti. Této americké odbočky zvyku si více všímáme proto, že dnes silně ovlivňuje dění těchto kalendářních svátků i u nás. Halloweenské hlučné zábavy v klubech mládeže, školách a zábavních podnicích, sledujících „ducha doby“, se dostaly do kontrastu s tichým a křesťansky pojatým svátkem zesnulých, Dušičkami, jak je zná naše tradice. Oba proudy se však nijak vzájemně neruší.“⁴⁵

⁴³ LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. Praha: NLN, 2004.

⁴⁴ VAVŘINOVÁ, V. *Abeceda Dušiček a Halloweenu*. Praha: Krásná paní, 2011.

⁴⁵ LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. Praha: NLN, 2004, s. 229.

Dalším svátkem, který sem byl importován, je svátek sv. Valentýna, který se slaví 14. února. Tento svátek zamilovaných je u nás poměrně mladou záležitostí. Je oblíbený nejen u zamilovaných, ale i u prodejců, kteří prodají víc květin než třeba na konci školního roku. I když je Valentinův mezi křesťanskými světcí více, nejčastěji se mluví o knězi a lékaři Valentinovi, který pocházel z Říma a byl umučen 14. února ve 3. století. Traduje se mnoho legend vážících se k Valentinovi, jedna z nich říká, že jako římský kněz tajně oddával, a proto byl popraven, jiná praví, že se do uvězněného Valentina zamilovala dcera žaláříka a on ji nechal dopis podepsaný „S láskou Tvůj Valentin“, odtud původ valentinského přání, které má být správně anonymní a opatřené tímto podpisem. Kořeny svátku zamilovaných sahají do starého Říma, kde se slavily luperkálíe 15. února a byly prakticky svátkem úrody. Za skutečný počátek slavení sv. Valentina lze pokládat obyčej z Francie 15. století. V rámci akce pořádané na den sv. Valentina předávaly prostitutky každý rok kytici květů francouzskému králi. Když po Velké francouzské revoluci tyto ženy musely opustit Francii a byly odváženy na lodích do Ameriky, došlo k přerušení této tradice. Je tedy možné, že se spolu s nimi zvyk slavit sv. Valentina dostal až do Nového světa a až po několika letech zase zpět do Evropy. Jedni tento svátek u nás vítají, druzí ho odsuzují jako „americký svátek“ a zůstávají věrni 1. Máji, lásky času.⁴⁶

⁴⁶ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

4 Velikonoce

Česká republika není v žádném případě duchovní školou Evropy. Komplikovaný vývoj na domácí půdě ve 20. století, díky kterému prostoupil myšlení lidí materialismus, spolu s faktem, že je u nás největší procento ateistů z celého kontinentu, však nebrání existenci momentů, kdy se filozofické zásady odsouvají do pozadí a ponechává se prostor duchovní tradici. Zatímco pro většinu české populace jsou Vánoce tím největším a také nejoblíbenějším svátkem, Velikonoce jsou nejdůležitějším svátkem pro křesťany a jsou také vyvrcholením církevního roku. To je zřejmé i ze slov Jiřiny Langhammerové, přední české etnoložky, která tvrdí: „Čas Velikonoc představuje jeden z nejvýznamnějších úseků zvykoslovného roku. Jeho význam lze vidět ve dvou polohách. Z hlediska křesťanského jde o období zcela mimořádné, významem často převyšující i samotné Vánoce. Velikonoční mysterium – umučení a zmrtvýchvstání Ježíše Krista potvrzuje samostatnou podstatu víry. V dobách prvního křesťanství, a dodnes v pravoslaví, jsou Velikonoce skutečně nejvýznamnější svátky křesťanského roku.“⁴⁷

Podobný názor zastává i spisovatelka Alena Vondrušková: „Velikonoce patří k vrcholům církevního roku a pro křesťany byly vždy nejdůležitějšími svátky. Jsou oslavou zmrtvýchvstání Krista po jeho ukřižování. Se svátkem jeho narození, které se slaví o Vánocích, představují hlavní osu liturgického roku“⁴⁸

Název Velikonoce má svůj původ právě v oné noci, kdy Kristus zázračně vstal z mrtvých a která se začala označovat jako Velká noc, noc největšího tajemství. Velikonoce navázaly také na další významný náboženský svátek a to židovský *pesach*, který je památkou vysvobození Židů z egyptského zajetí. Nutno však podotknout, že oslavy ve velikonočním období jsou mnohem staršího data a souvisejí s příchodem jara, slunce a tepla. Toto časové období bylo pro naše předchůdce koncem dlouhé zimy a začátkem nového léta, praktikovali také různé pověrečné obřady v naději na úrodný rok. Některé z těchto pohanských obřadů se natolik vžily, že se objevovaly po celá staletí a začaly se mísit s křesťanskými rituály.⁴⁹

Dodnes jsou Velikonoce považovány za jednu z mála výročních svátků roku, i přestože velikonoční tradice ve 20. století ustoupila poněkud do pozadí. V minulosti, v 19.

⁴⁷ LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. Praha: NLN, 2004, s. 45.

⁴⁸ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004, s. 99.

⁴⁹ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

a části 20. století, se zvyky pilně dodržovaly a velikonoční čas se dal shrnout do poměrně dlouhého období sedmi týdnů, které se daly rozdělit na šest týdnů postu a jeden týden vlastních svátků – velikonoční hody.⁵⁰

Již od počátku panovaly problémy s výpočtem data, na které připadaly Velikonoce, kolísavost a složitost výpočtu velikonočních svátků s sebou přinášela řadu komplikací do života křesťanů. Avšak i přes četné pokusy o stanovení pevného data zůstaly Velikonoce, na rozdíl od Vánoc, svátkem pohyblivým. Pokud by Velikonoce měly být přeci jen ustanoveny na pevné datum, bylo by potřeba souhlasu všech křesťanských církví, ortodoxní církev se však nadále cítí vázány dosavadním způsobem výpočtu data. Podrobně se problematikou výpočtu velikonočního data zabývá Valburga Vavřínová, která také zmiňuje několik základních pravidel pro výpočet těchto pohyblivých jarních svátků. Zjednodušeně řečeno Velikonoce se slaví první neděli, která následuje po prvním jarním úplňku, který nastane po 21. březnu. Nejranější datum, na které může Velikonoční neděle připadnout, je tedy neděle 22. března, případně-li úplněk na sobotu 21. března. Posledním dnem, kdy se může slavit Velikonoční neděle je 25. duben.⁵¹

4.1 Velikonoční postní doba

Doba, která předchází Velikonocům, nabývá také významu, toto přípravné období se nazývá dobou postní. Tato doba, ve které se křesťané připravují pro ně na největší událost církevního roku, je spojená již od dávných dob s dobrovolným půstem. Zprvu se křesťané postili pouze v den Kristova ukřižování, později se dnem smutečního půstu stal i den, kdy byl Ježíš uložen do hrobu. Tyto dva dny – Velký pátek a Bílá sobota – zahrnovaly předvelikonoční postní dobu ve 2. století, nesmělo se ani jíst, ani pít. Později se názory na délku půstu začínaly lišit, nejprve se tato postní období rozšířilo na celý Svatý týden a poté obsáhlo celých 40 dní. Po prvním všeobecném koncilu v Niceji, na kterém se tato čtyřicet dní trvající předvelikonoční přípravná doba začala uvádět jako všeobecně zavedený zvyk, ve svých dílech doporučovali čtyřicet dní trvající půst i mnozí spisovatelé a teologové.⁵²

Těchto čtyřicet dní před Velikonocemi je období určené k rozjímání a přípravám na dny svátků, je tedy méně významné, nesváteční. Proto své místo v tomto časovém úseku

⁵⁰ LANGHAMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. Praha: NLN, 2004.

⁵¹ VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Velikonoc*. Praha: Libri, 2006.

⁵² VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Velikonoc*. Praha: Libri, 2006.

našly zvyky, které neměly postní obsah v náboženském smyslu, ale spíše souvisely s časem jara, se kterým jsou Velikonoce spjaty. Tyto zvyky se natolik staly součástí obyvatel venkova, že bylo nepřipustné je z tohoto cyklu vynechat. Odtud také plynou lidové názvy postních nedělí jdoucí za sebou – černá, pražná, kýchavná, smrtná a nakonec květná. Co se týče dodržování zvyků, poslední dvě neděle jsou nejvýznamnějšími z postního cyklu.⁵³

Toto dlouhé období předvelikonočního půstu začíná hned druhý den po masopustu – v Popeleční středu. Už od 11. století dělal kněz věřícím na čelo křížek z popele, kterému se říkalo Popelec a připomínal tak pomíjivost pozemského života a nutnost být pokorný slovy „prach jsi a v prach se obrátíš“. Popel, podle kterého je Popeleční středa pojmenovaná, se získává spálením posvěcených kočiček z předešlého roku.⁵⁴

Smrtná neděle, která je dva týdny před Velikonocemi, je spojena s jedním z nejstarších zvyků u nás – vynášení smrti a jeho protikladem zvykem vnášení nového léta. V tuto neděli děvčata zhotovovala symbolickou figurínu, která měla jak svou formou, tak i užitými materiály vyjadřovat smrt, nazývala se smrtka, smrtholka, mořena či známější morana. Tato figurína byla buď po obchůzce obce zapálena někde za vsí, nebo byla častěji vhozena do potoka či řeky, které ji odnesly jako symbol překonání zimy. V protikladu k vynesení smrti se do obce vnášelo nové léto – líto, májíček. S lítem dívky obcházely vesnici a roznášely tak jaro a obnovený život. Na rozdíl od smrtky, která byla vycpaná slámou a tvořena neživými materiály, byla figurína líta tvořena stromkem či zelenou ratolestí a materiály živými a barevnými. Důležitým doplňkem líta byla také panenka, symbol plodnosti. V některých místech došlo k takovému zjednodušení, že se udržel pouze příjemnější ze zvyků – donášení nového léta, chození se stromečkem a vynechala se část vynášení smrti.⁵⁵

Poslední neděle před Velikonocemi se nejčastěji nazývá Květná, ale také někdy Palmová nebo Pašijová. Tento den je připomínkou příchodu Ježíše Krista do Jeruzaléma, kdy ho lidé vítali s palmovými listy a olivovými ratolestmi, které mu házeli k nohám. V tento den se svěťí ratolesti, které pak kněz rozdává účastníkům mše. V naší krajině nahrazují palmové listy vrbové větvičky, které mají částečně rozvinuté pupeny – tzv.

⁵³ LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. Praha: NLN, 2004.

⁵⁴ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

⁵⁵ LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. Praha: NLN, 2004.

kočičky. Svěceným ratolestím se přisuzuje zázračná moc, měly pomáhat proti různým pohromám, kouzlům a nemocem. Umísťovaly se na celý rok za kříž nebo rám svatého obrázku, do sklepa nebo také na pole, aby chránily úrodu. Na Květnou neděli se také prováděly různé magické praktiky jako např. vymetání obydlí zelenými ratolestmi, aby se vymetla veškerá neřest či se nesmělo nic péci, aby se nezapekl květ na stromech, protože by se neurodilo žádné ovoce.⁵⁶

4.2 Pašijový týden

Pašijový týden nebo také Svatý týden začíná Květnou nedělí a je to poslední týden před Velikonocemi. Název pašije pochází z latinského *passio*, což znamená utrpení. V průběhu tohoto týdne se čtou či zpívají pasáže Písma svatého. Pašije označují soubor příběhů, které jsou ve všech čtyřech evangeliích a které vykládají o umučení Ježíše Krista. Po Květné neděli následuje Modré pondělí, Žluté či Šedivé úterý a Sazometná či Škaredá středa, tyto tři dny jsou označovány jako všední dny pašijového týdne.⁵⁷

Když mluvíme o Modrém pondělí či Žlutém úterý musíme přihlídnout k symbolice barev. Modrá reprezentuje vzdálenost, vodu, čistotu, stálost, chlad či přehlednost. Zřejmě se jednalo o klidný postní den, který byl určený k rozjímání a duchovní očistě.⁵⁸

„Žluté úterý symbolizovalo zlato, světlo, slunce. Žlutá je jásavá barva i barva zralosti. V křesťanském umění symbolizuje věčnost, ctnost, rozum, úctu, vznešenost, žárlivost, Boží světlo. Proč byla úterý přisouzena šedivá barva, není známo.“⁵⁹

I když je Škaredá středa jedním ze tří všedních dnů pašijového týdne, je také prvním z hlavních dnů před velikonočními hody. „Škaredá středa byla nazývána Sazometná či Smetná podle toho, že se tento den vymetaly komíny, hospodyně uklízely a vymetaly pece, někde se v rámci předjarního gruntování dokonce i bílily stěny.“⁶⁰

Škaredou byla nazývána, protože podle Bible v tuto středu po Květné neděli jeden z Kristových apoštolů Jidáš Iškariotský za úplatu třiceti stříbrných zradil a udal Krista tím, že se na něj „škaredil“. Lidová tradice i evangelia vypovídají o Jidášově chamtivosti, ale

⁵⁶ TRNKOVÁ, K. TRNKA, J. *České zvyky a tradice*. Praha: STUDIO Trnka, 2016.

⁵⁷ ZINDELOVÁ, M. a kol. *Česká velikonoční kniha*. Praha: XYZ, 2011.

⁵⁸ ZINDELOVÁ, M. a kol. *Česká velikonoční knih a*. Praha: XYZ, 2011.

⁵⁹ ZINDELOVÁ, M. a kol. *Česká velikonoční kniha*. Praha: XYZ, 2011, s. 52.

⁶⁰ TOUFAR, P. *Velikonoce*. Třebíč: Akcent, 2001, s. 48.

nabízí se i jiná interpretace, někteří znalci tvrdí, že Jidáš také mohl být zklamaný jednáním a vystupováním Ježíše, které bylo v nesouladu s představami, které měl o Mesiáši neboli osvoboditeli židovského národa z římské nadvlády. Jiný výklad, proč se této středě přezdívá Škaredá, nabízí logické vysvětlení, původ pojmenování prý charakterizuje pocity člověka při doporučeném jarním úklidu. V každém případě by se člověk měl v tuto středu usmívat na své okolí a nemračit se, pokud by se člověk mračil a škaredil, podle pověsti by mu to zůstalo po všechny další středy v roce.⁶¹

Pokud jde o Zelený čtvrtek, opět zde panují určité dohady o původu názvu. Stoupenci jednoho názoru tvrdí, že český název Zelený čtvrtek pochází z německého Gründonnerstag, avšak spojitost se zelenou barvou je mylná, tento název byl pravděpodobně odvozen z německého starého slovesa greinen či grienen, které znamenalo „plakat“. Ve čtvrtek totiž docházelo k pokání a smíření hříšníků s církví.⁶²

Příznivci jiného názoru tvrdí, že tento den dostal název Zelený čtvrtek kvůli zelenému mešnímu rouchu, které je používáno v tento den při katolických bohoslužbách.⁶³

Další názory na původ názvu jsou zakotveny v lidové tradici. „V lidové tradici se například o Zeleném čtvrtku doporučovalo jíst pokrm ze zelených surovin. Nejdostupnějším a nejrozšířenějším zeleným pokrmem bylo na našem území především zelí. Ačkoliv se jednalo o pokrm chudých, bylo současně vnímáno jako zdroj cenných látek a s odkazem na církevní význam, přejatý z židovského svátku Pesach, během kterého se zelí také konzumovalo, mu byla přičítána ještě větší zdraví ochraňující síla.“⁶⁴

Zelený čtvrtek je prvním ze dnů tzv. velikonočního třídění, doby, kdy se odehrály nejdůležitější události křesťanských Velikonoc. Na Zelený čtvrtek večer si křesťané připomínají Poslední večeři Páně, při které Ježíš s apoštoly pojídali velikonočního beránka s chlebem a vínem. Při obřadní večeři se Ježíš loučil s apoštoly, označil Jidáše za zrádce a zejména ustanovil eucharistii, kdy se obřadně přijímá chléb a víno jako tělo a krev Krista. Poté se Kristus odebral se svými učedníky do Getsemanské zahrady k poslední modlitbě. Zde také došlo k Ježíšovu zatčení a k dokončení zrady, Jidášově polibku.⁶⁵

⁶¹ TOUFAR, P. *Velikonoce*. Třebíč: Akcent, 2001.

⁶² ZINDELOVÁ, M. a kol. *Česká velikonoční kniha*. Praha: XYZ, 2011.

⁶³ TOUFAR, P. *Velikonoce*. Třebíč: Akcent, 2001.

⁶⁴ ZINDELOVÁ, M. a kol. *Česká velikonoční kniha*. Praha: XYZ, 2011, s. 97.

⁶⁵ LANGHAMMEROVÁ, J. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*. Praha: Petrklíč, 2008.

Římsí vojáci přivedli Ježíše před římského místodržitele Piláta, na kterého naléhali nejvyšší představitelé židovské obce v Jeruzalémě, farizejové, kterým vadilo Ježíšovo nové učení, pokládali ho za odpadlíka židovské víry a tak žádali jeho smrt. V ten okamžik se Pilát projevil velmi vychytrale, i když proti Ježovi nic neměl a ani ho sám neznal, chtěl vycházet s farizeji a tak nechal za sebe rozhodnout shromážděný dav, který byl ovlivněn židovskými představiteli a požadoval jeho smrt. Pilát vyšel vstříc davu a stal se tak symbolem člověka, který se zříká odpovědnosti ve prospěch někoho jiného a „myje si ruce“.⁶⁶

Zvyky Zeleného čtvrtku často zahrnují Jidášovu zradu. „Tradiční je ztvárnění motivu ve formě chlapeckých her, kde se v občůzkách s doprovodnými veršíky cituje Jidášova věrolomnost. Obecnější je alespoň pojídání obřadního pečiva po něm pojmenovaného jidáši, jidášky – malých bochníčků nebo pletenců z těsta připomínajících provaz, na němž se Jidáš posléze oběsil.“⁶⁷

V době od Zeleného čtvrtku do Bílé soboty se konají chlapecké občůzky, které jsou odvozené z liturgie pašijového týdne. Po tyto tři dny se v kostelích nezvoní zvony, protože „odletěly do Říma“, namísto toho se ale klape dřevěnými klapačkami. Tradice velí, že průvod složený z chlapců obchází třikrát denně vesnici a zastupuje tak místo pravidelného zvonění na kapliče, které svolávalo k modlitbě. Po třídním „vrkání“, „klapání“ či „hrkání“ se chlapci vydávají na občůzku po domech, kde dostávají za odměnu např. syrová vajíčka či dnes i různé sladkosti či peníze. I přes četné zákazy z minulosti se toto „klapání“ dochovalo v několika obcích po celé republice včetně těch, které jsou blízko Prahy.⁶⁸

Další z tradic, které se dodržovali na Zelený čtvrtek, jsou úkony spojené s ozdravením těla. Poté co lidé ráno vstali a pomodlili se, se omývali rosou, aby předešli nemocem. Podle pověsti se k tomuto dni váže církevní obřad umývání nohou starcům, který byl prováděn samotným papežem, církevními hodnostáři, ale i některými českými panovníky. Tento úkon byl to tedy aktem symbolické očisty, ale i vyjádření pokory starým a chudým lidem. Voda však byla důležitá v průběhu celých Velikonoc.⁶⁹

⁶⁶ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004, s. 103.

⁶⁷ LANGHAMMEROVÁ, J. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*. Praha: Petrklíč, 2008, s. 28.

⁶⁸ LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. Praha: NLN, 2004.

⁶⁹ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

„Pátek pašijového týdne je připomínkou událostí posledního dne života Ježíše Krista. Pojmenování Velký či Veliký pátek se vžilo pro veliká, vznešená a svatá tajemství, jichž si téhož dne křesťané připomínají, totiž umučení a smrt Ježíše Krista a vykoupení lidstva. Tichým pátkem bývá nazýván pro tichý zármutek, jemuž se církev oddává, cítíc s Ježíšem Kristem.“⁷⁰

Velký pátek je zejména v katolické církvi nejsmutnějším dnem roku, nekoná se ani mše a památka umučení Ježíše Krista se připomíná jen při dopolední bohoslužbě. V tento den se čtou pašije, odhaluje a uctívá se Svatý kříž. Od 10. století se začal v kostelech mimo hlavní oltář zřizovat symbolický „boží hrob“, ve kterém je monstrance – ozdobná schránka a socha či obraz Krista. O staletí později zavedli Jezuité oslavy odhalování „Božího hrobu“, jehož součástí byl i již zmíněný kříž. Toto odhalování bylo doprovázeno tradicí, kdy se děti obdarovaly novými šaty, proto také byl tento zvyk u nich oblíben.⁷¹

Ježíš byl přibit na dřevěný kříž, který si předtím musel sám donést na místo na hoře Golgotě, které sloužilo jako popraviště. Tento trest ukřižováním byl obvyklým římským způsobem trestu. Na hlavu mu byla nasazena trnová koruna tvořena větvičkami s ostrými trny. Poté, co Ježíš zemřel, byl uložen do hrobu třemi ženami, které se jmenovaly Marie. Jednou z nich byla i jeho matka. Pilát poslal na Golgotu několik svých vojáků, aby hlídali Ježíšův hrob a zabránili tak odcizení Ježíšova těla, aby jeho stoupenci nemohli předstírat, že vstal z mrtvých, protože se to mezi obyvateli Jeruzaléma začalo předpovídat. Jeden z vojáků, kteří hlídali Kristův hrob, byl podle legendy svědkem Ježíšova zmrtvýchvstání. V neděli, když k hrobu přišly ženy, aby tělo Krista nabalzamovaly, našly hrob k velkému údivu prázdný. Našly pouze složené plátno, do kterého bylo Ježíšovo tělo předtím zahaleno. V tu dobu se jim zjevil anděl, který jim pověděl, že si Ježíše vzal Bůh, jeho otec, k sobě.⁷²

Všelijaké pověry a zákazy církevní i lidové povahy týkající se Velkého pátku by se daly shrnout: „Na Velký pátek nepohneš se zemí, nezatopíš do východu slunce, neupečeš, nevypereš a nevybělíš, nezameteš, nevyneseš z domu, neprodáš, nepůjčíš, nedaruješ a nepřijmeš dar.“⁷³

⁷⁰ VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Velikonoc*. Praha: Libri, 2006, s. 135.

⁷¹ TOUFAR, P. *Velikonoce*. Třebíč: Akcent, 2001.

⁷² VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčejy*. Praha: Albatros, 2004.

⁷³ FROLCOVÁ, V. *Velikonoce*. Praha: Vyšehrad, 2001, s. 128.

Na Velký pátek se podle pověsti měla otevřít na několik hodin hora Blaník, aby se rytíři jeli přesvědčit, zda zemi nehrozí nebezpečí. Jiná pověra se týkala rozestoupení vody a na souš vycházejících vodníků, kteří se měli prohánět na koních, které odcizili nepozorným rolníkům. Lidé se chodili omývat vodou k potoku, aby opět přešli a zabránili onemocnění.⁷⁴

Posledním postním dnem je Bílá sobota. Jedním z hlavních obřadů Bílé soboty je křest, se kterým je neodmyslitelně spjata i voda, jeden z hlavních prvků spojených se svěcením živlů. Bílá se sobotě přezdívá kvůli barvě roucha, které na sebe oblékali v ten den nově pokřtění členové církve v dobách prvního křesťanství. V současné době se tento velikonoční rituál opět navrácí a na Bílou sobotu jsou v kostelech křtěni katechumeni (dospělí uchazeči, kteří chtějí být pokřtění). V sobotu se také světí voda pro celoroční liturgické účely.⁷⁵

Dalším důležitým prvkem, který je připomínán na Bílou sobotu, je oheň. „V církevních obřadech je idea Zmrtvýchvstání Ježíše spojena především se symbolikou světla a ranního úsvitu (východu slunce). U katolíků je proto rituální formou mystéria Zmrtvýchvstání zažihání a svěcení nového ohně, zapálení paškálu, předávání jeho světla věřícím (svícím v jeho rukou) a kolektivní vnášení nového světla do temného chrámu: kontrast tmy a světla umocní první zvonění a plenum varhan vyjadřující velikonoční Gloria.“⁷⁶

V tento den se udržoval smutek a hluboký klid. Obřad svěcení ohně či světla bývalo dříve spojováno s pálením svatých olejů, kterému se mezi lidmi přezdívalo „pálení Jidáše“. V některých místech v Čechách a na Moravě hospodyně ráno uhasily v domě veškerý oheň a vydaly se ke kostelu s polínkem, které přiložily na knězem posvěcenou hranici. Poté si hospodyně vzaly domů žhavý oharek a zapalovaly od něj nový oheň, někdy nosily rozdrcené vyhaslé oharky na pole, aby byla dobrá úroda či jej přidávaly do pšenice, aby byla zdravá. S tímto rituálem se pojí pověra, že když tyto posvěcené oharky co nejrychleji vhodí do nového džbánu s vodou, získá se voda se zázračnými účinky. Vše, co se touto vodou pokropilo, bylo chráněno před ohněm, přírodními pohromami a dobytek, který se napil této „zázračné vody“, byl celý rok bez chorob. Proto není pochyb, že o tyto „svěcená

⁷⁴ VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Velikonoc*. Praha: Libri, 2006.

⁷⁵ LANGHAMMEROVÁ, J. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*. Praha: Petrklíč, 2008.

⁷⁶ FROLCOVÁ, V. *Velikonoce*. Praha: Vyšehrad, 2001, s. 159.

polínka“ byl nemalý zájem. Církvi se však tyto praktiky nezamlouvaly, jelikož bylo zřejmé, že kořeny tohoto rituálu lze najít již v pohanských dobách v uctívání ohně a tak jej církve přejala jako již zmíněné „svěcení ohně“ a snažila se tak tuto zakořeněnou pověru odstranit.⁷⁷

Vyvrcholením soboty je podvečerní mše, která je nazvaná Vzkříšení. Jde o zvěstování o zmrtvýchvstání Ježíše Krista a jeho nanebevstoupení. V tuto dobu se také zvony navracejí z Říma a znovu se rozeznívají. Když začaly opět vyzvánět, lidé šli zatrást stromy, aby byla jejich úroda bohatá. Oslava vzkříšení Krista, která začíná na Bílou sobotu večer velikonoční vigilií, je vrcholem liturgického církevního roku. Každý by měl mít na sobě něco nového, aby ho podle pověry „beránek nepokal“.⁷⁸

„Velikonoční neděle připomínala, že podle legendy Kristus vstal z mrtvých za svítání prvního dne v týdnu nebo také prvního dne po sobotě (která byla podle židovského kalendáře posledním dnem týdne). Křesťané se začali o nedělích scházet pravidelně a nazvali je *dny Páně*.“⁷⁹

Vlastní Hod Boží velikonoční je, co se týče zvyklostí, méně obsáhlý, jde o den pokojného oslavování a užívání si připravených hodnot. Dopoledne se lidé účastní „velké“ bohoslužby a poté je čeká po dlouhém postu masitý oběd a pečivo. Dívky začínají malovat vajíčka a chodí se na návštěvy k příbuzným a obcházejí se pole.⁸⁰

Na Boží hod velikonoční nebo také na Velkou neděli se do kostela nosily různé pokrmy jako např. mazance, vejce, chléb, beránka i víno, aby mohly být posvěceny. Lidé jedli také svěcená vejce před obědem na Boží hod, která byla uvařená o Velkém pátku, což mělo svůj význam. Tato vejce se jedla proti bloudění, když někdo zabloudil, stačilo, aby si vzpomněl, s kým to vejce jedl u jednoho stolu a ihned našel správný směr.⁸¹ Klára Trnková ve své knize *České zvyky a tradice* uvádí namísto pojídání vařených vajec beránka, který má pomoci bloudícímu člověku.⁸²

Oproti ostatním dnům velikonočního týdne je neděle poklidnější, to vystihují i trefná slova autora zejména knih literatury faktu Pavla Toufara: „Boží hod neboli Velká

⁷⁷ TOUFAR, P. *Velikonoce*. Třebíč: Akcent, 2001.

⁷⁸ TRNKOVÁ, K. TRNKA, J. *České zvyky a tradice*. Praha: STUDIO Trnka, 2016.

⁷⁹ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004, s. 117.

⁸⁰ LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. Praha: NLN, 2004.

⁸¹ TOUFAR, P. *Velikonoce*. Třebíč: Akcent, 2001.

⁸² TRNKOVÁ, K. TRNKA, J. *České zvyky a tradice*. Praha: STUDIO Trnka, 2016.

neděle byl příjemným dnem odpočinku a sladké zahálky. Pouze bylo zapotřebí nakrmit a poklidit dobytek a nasypat drůbeži. Běda však hospodyni, která by vzala do ruky jehlu nebo žehličku, byť v upřímné snaze dokončit nějakou domácí práci. Zanítily by se jí prsty!“⁸³

Posledním dnem Velikonočních oslav je Velikonoční pondělí, sice se k němu nepojí žádné důležité liturgické obřady a úkony, protože to není církevní svátek, ale z hlediska lidových tradic a zvyků je právě pondělí nejvýznamnějším dnem Velikonoc. Na Velikonoční pondělí se chodí hodovat s pomlázkou, zvyk existující od středověku, ale pravděpodobně pochází z mnohem starší doby. Velikonoční „mrskání“ či „šlehání“ je typickým zvykem pro západní Slovany. Někde se nepraktikuje jen v pondělí, ale i o den dříve či později. Podle průzkumu se tento zvyk udržuje ve všech českých, moravských a slezských městech a vesnicích až na několik nepatrných výjimek, i když je nutno podotknout, že někde tento obyčej nemá dlouhou tradici.⁸⁴

Jiný zvyk, který je dodržován na Velikonoční pondělí, je polévání nebo vhazování do vody, i když tato tzv. oblevačka je dodržována spíše na Moravě a ve Slezsku. Více rozšířená je tato tradice polévání u našich sousedů v Polsku a na Slovensku, ale také ji můžeme najít v Maďarsku. Toto velikonoční polévání však nemá žádnou spojitost s křesťanským výkladem Velikonoc. Oba dva obyčeje, jak šlehání pomlázkou, tak polévání vodou, měly zajistit zdraví a krásu. I když to leckdy nebyly obyčeje příjemné, mnohem nepříjemnější bylo, když se na nějaké děvče zapomnělo. V průběhu let se pomlázka začala stávat doménou dětí a mladých, kdy se vydávaly na obchůzky po domech a koledovaly. Jako odměna jim byla dávana nejčastěji vejce, sladkosti a v poslední době také peníze. Alkohol jako odměna pro zletilé se začal podávat až ve druhé polovině 20. století, do té doby převažovaly především vejce a to v hojnějším počtu, než jak je tomu dnes. Koledování můžeme tedy nazvat živým zvykem, který se neustále vyvíjí a nabývá tak nových podob. V poslední době je zvykem, že koledovat chodí i dospělí, kteří jezdí na koledy i autem.⁸⁵

⁸³ TOUFAR, P. *Velikonoce*. Třebíč: Akcent, 2001, s. 71.

⁸⁴ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

⁸⁵ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

4.3 Velikonoční symboly

Jako každý svátek či tradice i Velikonoce mají své symboly pro ně typické. Nejvýznačnějším symbolem Velikonoc je vejce. Jelikož v sobě skrývá nový život, stalo se vejce především ikonou zrození a naděje, ale také i smrti, souběžně tedy symbolem začátku i konce. Během staletí se vytvořilo nemálo pověr a zvyků spojených právě s vejci. Mimo to, že je lidé samozřejmě jedli, je vkládali do hrobů jako obětinu, do základů nových domů, věštili z nich, používali je k léčbě i ochraně před nemocemi a vkládali je také do polí a potírali jimi dobytek, aby si tak zajistili úrodu a prosperující hospodaření. Církev postupně přijala vejce jako symbol vzkříšení a lidé je začali nosit do kostela k posvěcení.⁸⁶

Podle legendy, dostal Ježíš s Petrem, když chodili po světě, čerstvě snesená vejce od hospodyně na jednom statku, kde se zastavili, aby se občerstvili. Poté co odešli, se skořápky vajec proměnily ve zlato. Hospodyně tak začala dávat vejce každému pocestnému, přičemž tento zázrak se již nikdy neopakoval, a tak rozdávala vejce jako vzpomínku na výročí tohoto významného dne. Vajíčko jako dárek má tedy dlouhodobou tradici, která se stále udržuje. Na některých místech České republiky, např. ve Slezsku, na Moravě či v západních Čechách, se udržuje obyčej hledání nadílky, děti věří, že jim nadílku přinesla slepička, kohoutek či nověji velikonoční zajíček, který byl převzat z německého prostředí až koncem 19. století.⁸⁷

České země jsou známé především malováním vajíček. Nikde jinde na světě by se nenašlo tolik technik zdobení vajíček, vzorů ani tolik šikovných rukou. Slovo kraslice označuje ozdobené vejce různými technikami. Toto slovo je u nás doloženo již ze 14. století, jako označení pro zdobené vajíčko se však začalo používat až ke konci století devatenáctého ve spojitosti s Národopisnou výstavou československou, která se uskutečnila v Praze v roce 1895. V následujících letech se tento pojem rozšířil a začal se běžně používat. Do té doby, tedy do 19. století, se pro kraslice užívaly jiné výrazy, které závisely na technice zdobení. Říkalo se jim tedy např. malůvky, vyškrobovaná vajíčka, straky, slaměnky, rejsky či voblíkané a obtáčané. Teprve až po 1. světové válce se objevila i vyfouknutá vejce, do té doby se zdobila pouze plná vejce, jelikož se věřilo, že by ztrácela svůj význam i moc. Dnes se zdobí vyfouknutá vejce především na dekoraci či na prodej. Některá vejce jsou tak dokonale a precizně nazdobená malířkami, jak se říká ženám,

⁸⁶ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

⁸⁷ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

kteřé tato vejce zdobí, že se prodávají turistům po celý rok, nejen na Velikonoce. Významná je také symbolika barev. Svě významné postavení má barva červená, která je také nejpoužívanější. Připomíná krev, oheň, dozřelé ovoce a znamená tak život, lásku a ochranu. Někde se Velikonocům přezdívalo také Červené svátky podle této barvy. Na zelenou se nahlíží jako na symbol prosperity, představovala sílu přírody. Bílá znamenala smrt, černá démony, modrá nezdravý nádech moru a neštěstí, žlutá naopak byla barvou medu, vosku, zralého obilí, zlata a symbolizovala tak bohatství. K těmto významům časem přidala i církve své pojetí barev. Červená znamenala sváteční náladu, modrá a fialová smutek, bílá nevinnost, černá pohřby. Obě hlediska se časem vzájemně propojila.⁸⁸

Další ikonou Velikonoc je pomlázka. Za tímto označením se však skrývá mnohem více. „Obchůzka po domech, veršovaná přání, polévání vodou a hlavně šlehání zelenými pruty, které údajně přináší pomlazení – odtud název předmětu, dne někde i celých Velikonoc. Zelený prut je zde symbolem pozitivní souhry živlů. Ožil účinkem vody, slunce a země. V tradiční víře je přirozeným obrazem obrození síly. Podle zákonů kontaktní magie se jeho síla dotekem přenáší dál. Dotek je účinný, šlehnutím se vykřesává výskot, pohyb, radostné hemžení – jako stvrzení platnosti aktu.“⁸⁹

Zvyk mrskání zelenými proutky má několik významů. Pomlázka byla příležitostí k vyznání citů, významné bylo noční koledování, které končilo v dívčích ložnicích. Někteří mravokárci se pokoušeli dát šlehání zelenými proutky i jiný význam než magický nebo erotický. Ve středověku se kazatelé pokoušeli vysvětlit vzájemné šlehání mezi manželi jako výstrahu, aby spolu v čas Velikonoc nehřešili. Postupem času však pomlázka ztratila erotický náboj a proměnila se na již klasickou obchůzku po domech s koledami, za které koledníkům náleží odměna. Dodnes se však obvyčej, při kterém se šlehají především dívky, setkává s nelibostí především kvůli své „krutosti“.⁹⁰

V průběhu staletí pomlázka postupně rozšiřovala své možnosti, jak dokládá Alena Vondrušková, jedna z předních českých odbornic na lidové zvyky a tradice, ve své knize: „V 19. a 20. století se však program Velikonočního pondělí neomezoval jen na pomlázku. Ve městech se chodilo na rodinné pěší výlety a pořádaly se pikniky v přírodě. Hlavně v obrozenecké Praze to byla velká móda. Konaly se slavnosti a poutě, mezi nejoblíbenější

⁸⁸ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčejje*. Praha: Albatros, 2004.

⁸⁹ LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. Praha: NLN, 2004, s. 97.

⁹⁰ VONDRUŠKOVÁ, A. *Český lidový a církevní rok*. Brno: MOBA, 2015.

patřily Emauzská pouť, ševcovská slavnost Fidlovačka v Nuslích a slavnosti pražských krejčí zvané Slamník neboli Štrozok v Bubenči. Na všechny proudily davy obyvatel z Prahy i širokého okolí.⁹¹

K nejstarším užívaným křesťanským symbolům Velikonoc patří také beránek, jakožto jeden ze symbolů Ježíše Krista, který je podle křesťanské církve beránkem obětovaným za spásu světa. Pečený beránek, jako jeden z tradičních velikonočních pokrmů Židů, připomíná jejich vysvobození z Egypta. Tradice pečeného beránka, jakožto připomínku krvavé oběti Krista, byla postupně vytlačována zvykem péct beránka z těsta, jelikož zde není skopové maso příliš oblíbené. Beránek z těsta se stal samozřejmostí na svátečním velikonočním stole v českých domácnostech.⁹²

Jako některé další symboly i symbol beránka ušel poměrně dlouhou cestu. „Jak dlouhá a klikatá cesta několika tisíce let vede k malému piškotovému beránku na našem stole. Je třeba však poctivě přiznat, že dnešní lidé chápou velikonočního beránka v jednodušší souvislosti – jako symbol jara spolu s připomínkou rodícího se života a mláďat – kuřátek, zajíčků – vajíček.“⁹³

Co se týče velikonočního hodování s Velikonocemi je neodmyslitelně spjat také mazanec, jakožto nejstarší doložené velikonoční pečivo. Neomezuje se pouze na funkci hodového pokrmu, ale je rovněž darem i rituálním prostředkem, spolu s velikonočním beránkem patří k nejstarším velikonočním svěceninám. Obdobně jako beránek i mazanec má bohatou historii. Ve staročeských kuchařkách bychom našli recepty na velikonočního mazance jako na nesladké pečivo okrouhlého bochníkovitého tvaru se znamením kříže ze strouhaného sýra a většího množství vajec kvůli dosažení žádoucí žluté barvy, v 16. - 18. století se do receptu zařadil také tvaroh a i ve století dvacátém se různé varianty slaného mazance dochovaly zejména na severní a východní Moravě. Na konci 18. a na počátku 19. století začaly ženy péct mazance s hrozkami, které se blíží dnešním receptům.⁹⁴

⁹¹ VONDRUŠKOVÁ, A. *Český lidový a církevní rok*. Brno: MOBA, 2015, s. 124.

⁹² ZINDELOVÁ, M. a kol. *Česká velikonoční kniha*. Praha: XYZ, 2011.

⁹³ LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. Praha: NLN, 2004, s. 97.

⁹⁴ FROLCOVÁ, V. *Velikonoce*. Praha: Vyšehrad, 2001.

5 Vánoce

Jak již bylo zmíněno, pro většinu české populace jsou právě Vánoce nejdůležitější a nejzajímavější a zaujímají zvláštní postavení mezi svátky. „Většina lidí považuje vánoční svátky za nejhezčí období kalendářního roku. Mnohým, kteří nemají to štěstí být obklopeni svými blízkými, přináší spíše větší smutek a pocit opuštěnosti. Jisté je, že právě Vánoce na nás všechny působí zvláštní magickou mocí, která přetrvala tisíciletí a s tímto faktem nic nezmohli žádní mocipáni ani režimy. Každoročně chystáme svátky štědrosti, vracíme se na chvíli do dětství a kvůli tomu jednomu výjimečnému večeru děláme časti i nemožné...“⁹⁵

Vánoce staví na první místo mezi českými svátky a tradicemi i výsledky různých výzkumů, ze kterých vyplývá, že valná většina Čechů se těší na Vánoce a považuje je také za svátky rodinné.

5.1 Vánoční symboly

K Vánocům nepochybně patří také hudba. Již ve středověku byly různé vánoční melodie zachyceny v církevních zpěvnících, mnohé z nich prošly proměnou a staly se impulzem k vážné vánoční hudbě v umělecké sféře či zlidověly a přispěly k rozvoji vánočních koled a prosté vánoční muziky. Mnohé současné vánoční koledy mají své hudební kořeny, které sahají až několik století zpět. Na oblibě získaly také pastorely, které si své místo udržely dodnes, nejoblíbenější a nejznámější je skladba Jana Jakuba Ryby Česká mše vánoční, latinsky *Missa pastoralis bohemica*, zvaná také Hej, mistře. Vánoční hudba však nebyla pouze záležitostí kostela, ale pronikala mnohem dále – stala se součástí vánoční občůzky, jak dokládají slova Jiřiny Langhammerové: „V Rybově době se tradice vánočního zpěvu plně týkala nejen kostela, ale i vánočního koloritu celé vesnice nebo městečka. Vedle chrámové muziky se vžilo i prosté koledování, zpívání vánočních písní lidových či zlidovělých jako doprovodná složka občůzky po chalupách trvající celý vánoční čas. Na sněhu a v mrazivém vzduchu se zpívalo a muzicírovalo nesrovnatelně hůře než uvnitř kostela nebo domu. Výběr koled pro tuto příležitost tomu odpovídal. Zpívaly se koledy místně známé, s dlouhými řadami slok, často jednoduché melodie. Doprovodné

⁹⁵ SKOPOVÁ, K. *Hody pústy masopusty*. Praha: Akropolis, 2007, s. 130.

nástroje byly přirozeně přenosné, odpovídající regionu – housle, dudy, píšťaly, přenosný cimbálek, moldánky, harfíčka.“⁹⁶

Název koleda pochází z římských lednových přání zvaných *Calendae Januariae*. Pojem koleda zahrnuje nejen obřadní schůzky, ale také samotnou nadílku darovanou při obchůzce a v neposlední řadě označuje také písňe či říkadla spojené s obchůzkami. Ve vánočním čase se na koledu chodilo o Štědrém večeru, na sv. Štěpána, na Nový rok a na Tři krále. V obsahu koled je zakódována lidová podstata, smysl obřadu a jejich estetická působivost. Koleda vyjadřuje přání zdraví, štěstí, požehnání, hojnost dobytka či úrodu na poli, vystupují v nich Bůh, Ježíšek či andělé a svatí.⁹⁷

Další ikonou Vánoc jsou bezpochyby jesličky či betlém. Nejprve bych ráda vymezila tyto pojmy, použiji k tomu vysvětlení, které uvádí ve své knize zabývající se českými tradicemi Milada Motlová: „Výjev předvádějící legendu o narození Ježíše Krista se u nás pojmenovává buď „jesličky“ – podle krmelce se senem, do něhož uložila Maria svého narozeného syna, nebo, a to častěji, „betlém“ – podle místa Ježíšova narození, města Betlému.“⁹⁸

Většina knih uvádí, že tradice jesliček započala již ve 13. století, kdy svatý František z Assisi, který je také považován za tvůrce této tradice, připravil scénu, která připomínala místo narození Ježíše – chlév. První jesličky byly naaranžovány v prostoru jeskyně o Vánocích roku 1223 v Itálii, aby věřící mohli vnímat atmosféru a prožít tak událost narození Ježíše Krista. Svatý František do jeskyně přivedl živého osla a vola, postavil tam krmelec a sloužil mši v tomto prozatímním chlévě za účasti věřících z okolí. Tato jeho myšlenka se časem přeměnila na obyčej, který je o Vánocích dodržován dodnes, především díky vlivu řádových bratrů františkánů, kteří se zasloužili o rozšíření tohoto jevu nejdříve v Itálii, z které se pak postupně šířil od 16. století do ostatních zemí Evropy, i za podpory nového řádu jezuitů.⁹⁹

Vlastimil Vondruška však ve své knize *Církevní rok a lidové obyčeje* oponuje tvrzení, že svatý František byl první, kdo postavil jesličky. „I když se jesle postavené sv. Františkem pokládají někdy za prvé jesličky ve smyslu betlému, není to výklad správný.

⁹⁶ LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. Praha: NLN, 2004, s. 298–299.

⁹⁷ FROLEC, V. *Vánoce v české kultuře*. Praha: Vyšehrad, 1988.

⁹⁸ MOTLOVÁ, M. *Český rok od jara do zimy*. Praha: Fortuna Libri, 2010, s. 262.

⁹⁹ MOTLOVÁ, M. *Český rok od jara do zimy*. Praha: Fortuna Libri, 2010.

Cesta od divadelního ztvárnění narození Krista k jeho čistě výtvarnému zobrazení trvala ještě několik staletí. Za předobraz betlémů lze spíše považovat gotické skříňové oltáře s námětem narození Krista. Skutečný počátek betlémů lze datovat do poloviny 16. století, a to především do doby třicetileté války a následujícího rozmachu baroka.¹⁰⁰

První jesličky, které se objevily v českých zemích, byly postaveny na Vánoce roku 1562 jezuiti v kostele sv. Klimenta na Starém Městě. Byly to rovněž první jesličky v celé střední Evropě. Lidem se tento výjev tak zalíbil, že se začaly postupně stavět v dalších kostelech. Postupně oblíbenému zvyku se pokusil zabránit císař Josef II. v druhé polovině 18. století, pro kterého byly betlémy nedůstojné, a tak zakázal v kostele jejich stavění. Jelikož si lidé jesličky velmi oblíbily, nenechali se odradit a začali si je stavět alespoň doma. A jak bývá zvykem u mnoha různých jevů, když se něco zakáže, je to naopak podnět pro vznik něčeho nového, z císařova zákazu se tak zrodila lidová tradice stavění betlémů.¹⁰¹

Scény Kristova narození byly zpočátku v chrámových prostorách inscenovány tak, že lidé představovali postavy příběhu či se v kostele rozestavěly jednotlivé figury v životní velikosti, které představovaly dřevěné, voskové či kamenné sochy. Někdy byla tato scéna doplněna lidmi, kteří předváděli hrané výstupy. Inspirací pro scenerie betlémů se stala různá malířská, řezbářská či sochařská díla středověkých umělců, kteří se zabývali námětem narození Ježíše. První jesličky s figurkami, které bylo možné přemísťovat či jakkoli upravovat, mají svůj původ též v Itálii koncem 15. století. Dříve se první betlémy vztahovaly pouze k prostředí kostelů, postupně pronikaly do šlechtických kruhů, pro které byly typické skříňové betlémy, které mohly být zdobeny i drahými kameny. Díky jezuitům se v období baroka jesličky staly populární i mezi zámožnými měšťany, pro které mít jesličky bylo dobrou reprezentací majitele.¹⁰²

Podle Aleny Vondruškové není v českém prostředí doloženo, že by se lidé stávali součástí betlému, používaly se zde jen sochy. Častým zvykem však bylo, že u této betlémské scény vystupovali v kostele žáci, kteří hráli scénky o narození Ježíše Krista a příchodu tří králů. Tento zvyk je doložen ve 14. století, ale jeho původ je pravděpodobně mnohem staršího data. Zvláštním osvěžením, ale zároveň také problémem bylo, že si

¹⁰⁰ VONDRUŠKA, V. *Církevní rok a lidové obyčeje*. České Budějovice: Dona, 1991.

¹⁰¹ MOTLOVÁ, M. *Český rok od jara do zimy*. Praha: Fortuna Libri, 2010.

¹⁰² MOTLOVÁ, M. *Český rok od jara do zimy*. Praha: Fortuna Libri, 2010.

účinkující do původního děje vkládali nové vlastní scénky, které byly často okořeněné humorem a vtípky, aby se diváci bavili a herci tak dostali více peněz. Hry tak byly vykázány z chrámů ven před kostel, kde se tato představení odehrávala ještě v době renesance. Zároveň se pasáže z těchto her předváděly na ulicích, kde je žáci hráli při koledních obchůzkách i v 18. a 19. století, proto mají mnohé vánoční či tříkrálové obchůzkové hry svůj původ ve středověkých divadelních představeních.¹⁰³

V mnoha domácnostech se časem začal objevovat betlém jako součást vánoční výzdoby. Oblasti především v podhůří Krkonoš, v Jizerských a Orlických horách, na Třebíčsku a Valašsku, ale i v některé další, měly své výrazné betlémové typy, rozsáhlé scenerie, které byly postavené na dřevěných podstavcích a se speciálními papírovými podložkami ve tvaru skal, jejichž příslušenství čítalo až několik stovek dílů. Základ betlému tvoří vlastní jesličková scéna, jeskyně či přístřešek chléva, svatá rodina, tvořena Pannou Marií, Ježíškem v jesličkách a svatým Josefem, za nimi stojí volek a osel, tažná zvířata chudých. Nad jesličkami se vznáší betlémská hvězda a anděl, který v rukou nese pásku s latinským nápisem z bible *Gloria in excelsis Deo* či českou verzi *Sláva na výsostech Bohu*. Scénu doplňují první svědci Božího narození – pastýři se svými ovci a další postavy přinášející různé dary.¹⁰⁴

Některé betlémy zahrnují také tři krále, Kašpara, Melichara a Baltazara, jak putují z východu nebo vzdávají hold narozenému Ježíši. U větších betlémů se scéna rozrůstá o krajinu obydlenou lidmi, kteří se zabývají svými obvyklými vesnickými činnostmi či se vypravují za Ježíškem, aby mu přinesli dary. Způsob provedení a podoba betlému závisí na konkrétní zemi či místě, kde byl betlém vytvořen. Betlémy se různí, jsou malé se základními postavami či velké s několika desítkami dřevěných či voskových figurek, zvláště oblíbenými figurkami se staly ty, které se mohly oblékat. Betlémy mohou být zhotoveny z různých materiálů podle jejich dostupnosti či místních zvyčích.¹⁰⁵

Největším vrcholem výroby a obliby lidových betlémů se stalo 19. a začátek 20. století. Vyhlášené se staly východní Čechy, Krušné hory, Podkrkonoší či Valašsko a Slezsko. U nás se zprvu nejvíce vyřezávaly ploché figurky z dřevěných desek s barevnými malovanými detaily, které byly připevněné na malém špalíčku či zapichovány do mechu.

¹⁰³ VONDRUŠKOVÁ, A. *Český lidový a církevní rok*. Brno: MOBA, 2015.

¹⁰⁴ LANGHAMMEROVÁ, J. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*. Praha: Petrklíč, 2008.

¹⁰⁵ MOTLOVÁ, M. *Český rok od jara do zimy*. Praha: Fortuna Libri, 2010.

Poté bylo dřevo nahrazováno tvrdým papírem a ojediněle se také vystřihovaly z plechu. Jelikož postavit betlém bylo velmi náročné, v některých domácnostech si lidé pořizovali betlém papírový ve formě vystřihovánek, tyto tištěné papírové betlémy se prodávaly už před rokem 1850. Mezi nejznámější patří betlémy Mikoláše Aleše, Josefa Mánese či Josefa Lady. Další kategorii tvoří betlémy s vyřezávanými figurkami ze dřeva, které jsou zdobené rozmanitými barvami. Některé postavičky byly kaširované a měly jako základ dřevěnou hlavu a kostru a byly oblečené do šatů z látky či papírů, další byly lisované z těstové, sádrové či papírové hmoty. Vyráběly se však i figurky z mnoha jiných materiálů, které jsou mladšího data a pocházejí až z 20. století – skleněné, keramické, ale také čokoládové, z perníku ad.¹⁰⁶

Zvláštní kouzlo mají pohyblivé betlémy, které jsou poháněné ručně klikou nebo hodinovým strojkem, horkými plameny od svíček, proudem vody nebo páry či nakonec elektřinou. Českou zvláštností pak je vkládání, kromě figurek z biblického příběhu, také figurek s podobou skutečných lidí, které daný výrobce betlému zná ze svého okolí a typické jsou pro české betlémy také figurky muzikantů hrající na různé hudební nástroje. Jedinečným příkladem české šikovnosti v oblasti betlemářství je betlém z Třebechovic pod Orebem, který sestává z okolo dvou tisíc ručně vyřezávaných částí.¹⁰⁷

Jedním z typických symbolů Vánoc jsou i vánoční rostliny. Po stromečku se velké oblibě těší jmelí. Typické zelené bývá mnohdy pozlacené, postříbřené či obarvené jinou barvou. Tato tajemná rostlina roste vysoko v korunách stromů a v prosinci na ní dozrávají bílé bobulky.¹⁰⁸ A proč tajemná? Klára Trnková, která se zabývá českými tradicemi tvrdí: „Jmelí je odedávna považováno za kouzelnou bylinu. Naši předkové věřili, že ochraňuje před mocí čarodějnic a zlých duchů, chrání dům před ohněm a přináší štěstí stejně jako čtyřlístek. Podle legendy byl kříž, na kterém zemřel Ježíš Kristus, zhotoven ze dřeva stromu, který žalem seschl a proměnil se ve jmelí, které je nositelem dobra a lásky.“¹⁰⁹

Podobnou moc této vánoční rostliny, jejíž latinský název je *viscum* (česky lepidlo) kvůli jejím lepivým semenům, popisuje Valburga Vavřínová: „Stále zelená rostlina

¹⁰⁶ VONDRUŠKOVÁ, A. *Český lidový a církevní rok*. Brno: MOBA, 2015.

¹⁰⁷ VONDRUŠKOVÁ, A. *Český lidový a církevní rok*. Brno: MOBA, 2015.

¹⁰⁸ TRNKOVÁ, K. *Vánoční zvyky a obyčeje naší babičky*. Praha: STUDIO Trnka, 2010.

¹⁰⁹ TRNKOVÁ, K. *Vánoční zvyky a obyčeje naší babičky*. Praha: STUDIO Trnka, 2010, s. 26.

parazitující na stromech byla odedávna předmětem pohanských obřadů. Tehdy lidé věřili, že jmelí ztělesňuje živoucího ducha. Bylo symbolem života a ochranným talismanem.“¹¹⁰

Jmelí se zavěšuje ke stropu, podle tradice přináší štěstí především tomu, kdo je jím obdarován a rovněž ochraňuje dům. Bylo také obřadní rostlinou starých Keltů a vyráběli se z něj léčivé nápoje. Do Evropy se dostalo z Anglie před více než sto lety a stalo se nedílnou součástí vánoční dekorace ve Francii, alpských zemích i u nás. Se jmelím se pojí další velmi oblíbený zvyk, že ženu, která stojí pod jmelím, smí políbit kterýkoliv muž.¹¹¹

Kromě jmelí můžeme v období Vánoc najít další krásné rostliny, které jsou součástí vánoční dekorace. Další rostlina, která se rozšířila do Evropy a má svůj původ v Anglii, je cesmína, která se tam těší stejné oblibě a důležitosti jako vánoční stromeček. Tato vánoční dekorační rostlina má ostnaté zelené lístky a jasně červené bobulky. Políbit ženu smí muž i pod cesmínou, která je zavěšena na lustru, zaručuje pak lásku a aby přinesla štěstí, nechává se její větvička v domě po celý rok. K Vánocům také patří poinsettie, známější pod názvem vánoční hvězda, která zdobí nejen vánoční stůl. Pochází z Mexika a má zářivě červené listeny, legenda praví, že tuto barvu mají podle krve ze srdce aztécké královny, které puklo žalem, přezdívá se jí též Kristova koruna či Květ svaté noci. Populární mezi vánočními rostlinami je také vánoční kaktus, který roste vysoko v korunách stromů v brazilském pralese a který rozkvétá právě v období Vánoc.¹¹²

S Vánocemi v českém prostředí se pojí tradice podávat kapra ke štědrovečerní večeři. Již starověcí Římané chovali kapry v umělých nádržích. Tuto sladkovodní rybu objevili v Dunaji v římské provincii Panonia na území dnešního Maďarska, přemístili ji do Říma a začali jeho chov postupně rozšiřovat i do dalších provincií. Touto cestou se kapr dostal až do Bavorska, kde pokračovali s jeho chovem i po pádu Římské říše. Na naše území dorazili kapři až s příchodem mnišských řádů ve 12. století, především cisterciáckí mniši vynikali ve stavění vodních nádrží a rybníků. Středověké kláštery usilovaly o to být hospodářsky soběstačné. Mniši si pěstovali zeleninu a ovoce a chovali zvířata, mezi nimiž měl kapr výsadní postavení, jakožto jediné maso, které mohli mniši jíst v době náboženského půstu, který byl velmi častý, spotřeba kaprů byla tudíž náramná. Za Karla IV. se rybníky začaly vytvářet mimo klášterní pozemky – na pozemcích šlechticů či

¹¹⁰ VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000, s. 240.

¹¹¹ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

¹¹² TRNKOVÁ, K. *Vánoční zvyky a obyčeje naší babičky*. Praha: STUDIO Trnka, 2010.

královských statcích. V renesanci došlo k velkému nárůstu rybníků a kapři se začali vyvážet ve velkém do Německa.¹¹³

Jelikož byl kapr již od středověku brán jako postní jídlo, trvalo poměrně dlouhou dobu, než se usadil na štědrovečerní tabuli, která měla být bohatá. Jako projev zbožnosti se v 19. století začal kapr šířit jako vánoční jídlo a nejdříve ve městech. Na venkov se dostal až na začátku 20. století, v době obou světových válek, kdy byla nouze o jídlo, a především o maso, se kapr stal vítaným pokrmem, který postupem času zdomácněl i na vánočním stole.¹¹⁴

5.2 Advent

Stejně jako Velikonoce mají i Vánoce svou přípravnou dobu, toto období příprav se nazývá advent. Toto slovo je odvozeno z latinského *adventus*, což znamená příchod. V tomto období očekávají křesťané příchod ve dvojitým smyslu – narození Božího syna a také jeho druhý příchod a Poslední soud. Advent je pro křesťany svátkem radostného očekávání, lidé se radují z projevené lásky Boží v podobě jeho syna a jeho příchodu mezi lidi, ale je také dobou pokání a tichého rozjímání, kdy si připomínají dobu temna a pohanství, která panovala před příchodem Ježíše. První známky zavádění přípravné adventní doby pocházejí již ze 4. století ze Španělska a Galie. Pevnou součástí římské liturgie se stal na přelomu 6. a 7. století, avšak doba počátku i trvání se lišily po další staletí v jednotlivých zemích i diecézích.¹¹⁵

Během adventu, který byl také dobou určenou k rozjímání, církve zakazovala hlučné zábavy, hostiny i tanec, aby překonala staré pohanské zvyky, které byly s tímto obdobím spojené.¹¹⁶ „Od 6. století se tak např. v adventním čase nesměla uzavírat manželství. Pouze na zvláštní povolení biskupovo se mohla konat tzv. tichá svatba. Kněz oddal snoubence časně zrána, kostelní dveře musely zůstat při obřadu zavřené, nesloužila se zvláštní mše za ženicha a nevěstu a svatební veselí, hudba, hluk, tanec a hostina byly zakázané.“¹¹⁷

¹¹³ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

¹¹⁴ VONDRUŠKOVÁ, A. *Český lidový a církevní rok*. Brno: MOBA, 2015.

¹¹⁵ VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000.

¹¹⁶ MOTLOVÁ, M. *Průvodce lidovou kulturou*. Praha: Universum, 2016.

¹¹⁷ VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000, s. 25.

Staré pohanské zvyky pojící se k adventnímu období vycházely z předpokladu, že v době, kdy je málo slunečního světla, jsou temné síly mocnější, chtějí zvítězit a ovládnout pozemský svět. Lidé chtěli prostřednictvím různých převleků a za pomoci hluku tuto temnou sílu oslabit. Církev se tyto pohanské zvyky, kdy se lidé převlékali za jiné bytosti, aby démony zmátli a dělali rámus, aby je zahnali do podzemí, snažila odstranit tím, že stanovila svátky významných světců (sv. Barbora, sv. Mikuláš, sv. Lucie ad.) na začátek zimy, aby k nim tak věřící soustředili svůj zájem a pozornost. I jako v mnoha jiných případech i zde došlo k propojení starých obyčejů s církevními svátky, navíc pohanské zvyky a tajemné postavy, které v době adventu měly obcházet vesnice, přijaly jména světců a mnohdy tomu bylo bez zjevných souvislostí.¹¹⁸

Jelikož advent může začít už 27. prosince, patří někdy mezi adventní svátky i svátek sv. Ondřeje, který je slaven 30. listopadu. Určitě se však mezi adventní svátky řadí svátky sv. Barbory, sv. Mikuláše, sv. Lucie a Štědrý den do odpoledne, kdy advent končí. Připomeňme si dva adventní svátky, které neupadly do zapomnění a jsou stále živé v současné lidové tradici – svátek sv. Barbory a svátek sv. Mikuláše. Svátek sv. Barbory, který je z adventních svátků jako první (nepočítáme-li Ondřeje), připadá na 4. prosince. Na památku této křesťanské mučednice chodí dívky trhat třešňové větvičky, kterým se prezdívá Barborky, aby si je pak mohly dát do vázy. Říká se, že když Barborky na Boží hod rozkvetou, dívka, která si je natrhala, se do roka a do dne provdá. Dříve chodily v předvečer svátku sv. Barbory dívky na ranní či večerní obchůzku v bílých šatech a rozdávaly dětem dárky či cukrové srdíčko.¹¹⁹

6. prosince je svátek sv. Mikuláše, který dnes patří k vrcholům adventních zvyků. Mikuláš byl světec žijící v Myře na území dnešního Turecka, který byl známý tím, že konal dobré skutky. Stal biskupem křesťanské církve a těšil se neskutečné úctě v západním křesťanství i na východě v pravoslaví, dodnes je např. v Rusku velmi uctíváný. Mikulášská nadílka, která se koná v předvečer svátku, se spojila s tradicí adventu a jeho inklinací k obchůzkám kmetů z pohanských dob, christianizovala se a dostala podobu křesťanského patrona s bílým plnovousem. Mikuláš, který je oblečen jako skutečný biskup v komži, mitře, ornátu a drží berlu, je doprovázen andělem s hvězdou na čele oděným v barvách nebe a čertem v barvách pekla – černé a červené, nadpřirozenými bytostmi a symboly

¹¹⁸ MOTLOVÁ, M. *Průvodce lidovou kulturou*. Praha: Universum, 2016.

¹¹⁹ VAVŘINOVÁ, V. *Abeceda Vánoc*. Praha: Krásná paní, 2010.

dobra a zla, které jsou nastrojené podle fantazie. Mikuláš má při nadílce funkci zpovědníka a soudce provinilých dětí, zatímco čert je trestá a anděl naděluje dárky. Tradice mikulášské obchůzky spojené s nadílkou je v naší zemi velmi zakořeněná a oblíbená.¹²⁰

Advent končí při západu slunce na Štědrý den, avšak začátek má pohyblivé datum. Díky ustanovení, že začíná v neděli, která je nejbližší svátku sv. Ondřeje, trvá zhruba čtyři týdny a musí zahrnovat čtyři neděle, které jsou dnes nazývané železná, bronzová, stříbrná a zlatá, z nichž první připadne na den mezi 27. listopadem a 3. prosincem a poslední smí být nejpozději na Štědrý den. Mimo zákazů různých oslav a zábav v době adventu středověká církev nařizovala, aby věřící jedli a pili střídavě, tyto postní požadavky byly prosazovány od 13. století zejména žebavými řády. Avšak tento postní ráz adventního období nikdy nebyl, na rozdíl od půstu velikonočního, prosazen. Lidé se chtěli v zimním období bavit, protože měli méně práce a byli méně unavení.¹²¹

V českém výročním kalendáři se advent napevno usadil až v raném středověku zásluhou toho, že České země přijaly křesťanství relativně pozdě. Právě křesťanství vytvořilo nový řád, čas újmy a čas oslav. Čím delší újma, tím delší a větší pak radost. Na rozdíl od adventu, který trvá čtyři týdny, trvají samotné vánoční svátky jen několik dní. Za ta staletí jsme si zvykli na toto uspořádání, které jde v souladu jak s vírou, tak s i s přirozeným biorytmem. Jelikož se advent pojí se začátkem zimy, mají tak středoevropské země v tomto ohledu výhodu. Sníh, mráz, tma, krátké dny a dlouhé noci tak přispívají k době ticha, je to čas přímo stvořený ke zklidnění duše a k rozjímání.¹²²

Každá neděle v době adventní má z církevního pohledu odlišný význam, všechny však spojuje již zmíněné pokání a modlitba. Oltáře v kostele nejsou zdobeny květinami a vše je laděno do postní temně fialové barvy. Výjimku tvoří pouze třetí neděle, zvaná též Gaudete, která se nese v duchu radosti. V tuto neděli zdobí kostely květiny a fialovou barvu nahrazuje barva růžová. Každý den se v kostele konala mimořádná mše, která byla věnována Panně Marii. Dříve byla hojně navštěvována a lidé říkali, že jdou na rotáty, název odvozený z úvodní písně mše Rosu dejte, nebesa, která v latině zní Rorate coeli. Rotáty se později nazývaly i staročeské zpěvy, které byly z počátku zpívány výhradně

¹²⁰ LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. Praha: NLN, 2004.

¹²¹ VONDRUŠKOVÁ, A. *Český lidový a církevní rok*. Brno: MOBA, 2015.

¹²² LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. Praha: NLN, 2004.

knězi či mnichy, později po husitských válkách se zpěvu ujala pěvecká sdružení vzdělaných občanů.¹²³

V dnešní době se advent chápe především jako doba příprav na Vánoce, vymýšlení a nakupování dárků, rozsvěcení vánočního stromu spolu se slavností a zpěvem koled, začínají vánoční trhy, prodej vánočních stromků a věnců ad. Advent představuje hlavně zábavu, ale pro některé může také znamenat obnovení jeho náboženského smyslu.¹²⁴

S adventem se také pojí velmi oblíbený zvyk – adventní kalendář. Děti by ho správně měli dostat o prvním adventním dnu jako připomínku smyslu a významu čtyř neděl trvajícího vánočního přípravného období, která jim má pomoci zkrátit dlouhé čekání na stromeček a vánoční nadílku. Jméno Gerhart Lang bude navždy spojeno s počátky adventního kalendáře. Právě tento muž z Mnichova dostal nápad, jak dětem uspišit běh předvánočního času. V roce 1908 Lang, majitel prosperující tiskárny, na vlastní náklady vytiskl vystřihovací kalendář zvaný V zemi Ježíškově a vytvořil tak základy tohoto oblíbeného a rozšířeného zvyku – dávat dětem dárek o prvním adventním dni. Tento původní adventní kalendář obsahoval dva listy papíru, na prvním bylo vytištěno 24 básniček v malých okénkách a na druhém listu bylo 24 obrázků. Děti si měly vystřihnout každý den jeden obrázek a nalepit ho k odpovídající básničce, na Štědrý den se jim před očima objevila vánoční krajina. I přes tuto pěknou myšlenku trvalo několik let, než se tento druh vánočního dárku uchytil. Hromadnému rozšíření napomohlo také doporučení církve a ministerstva školství používat ho jako pomůcku při výuce na hodinách náboženství.¹²⁵

Podobu současného adventního kalendáře ovlivnila Amerika po druhé světové válce, když začala prosazovat kalendáře s obrázky Santa Clause v červeném kožichu či postavičkami z filmových příběhů Walta Disneye, které ukrývaly malá políčka s čokoládičkami. V této podobě s různými drobnými změnami – jako např. nahradit čokoládičky drobnými dárky – se kalendář prodává dodnes. Na českém trhu tak můžeme najít od kalendářů s kýčovitými postavičkami, zasněženou krajinou či vánočními ozdobami až po kalendáře s postavičkami z Večerníčků nebo dětských kreslených filmů či s kresbami od Josefa Lady.¹²⁶

¹²³ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

¹²⁴ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

¹²⁵ VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000.

¹²⁶ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

Provedení a účel adventních kalendářů výstižně zachycuje Alena Vondrušková: „Dnes je to spíš hračka nebo dárek pro děti. Má nejrůznější podobu, ale vždycky obsahuje tolik dílů, kolik je od 1. prosince do štědrého dne. Připomíná ubíhající dny, které představují buď jednotlivé lístky či kartičky, vystřihovánky, obrázky na keramických destičkách navlečené na šňůrce, drobné dárečky, nebo malé čokolády či bonbony, které se postupně ujídají.“¹²⁷

O něco starším zvykem než adventní kalendář je adventní věnec. Podle Pavla Toufara se zvyk zapalovat svíce na ozdobném věnci objevil v lidové tradici až v první polovině 19. století v Německu. Podle doložených písemností byl praotcem tohoto oblíbeného zvyku Johann Heinrich Wichern, který pověsil první adventní věnec na dveře sirotčince v Hamburku. Tehdy byl věnec vyřezán ze dřeva a Wichern na něm každý den připevnil zapálenou svíci, byla u něj i pokladnička, kam lidé mohli dávat dary pro opuštěné děti. Z Německa se adventní věnec, který obsahoval čtyři svíce, rozšířil do jiných německy mluvících oblastí, do Rakouska a v době mezi dvěma světovými válkami se rozšířil i do českých zemí.¹²⁸

Dnes jsou adventní věnce populárním symbolem předvánočního období, lidé si je kupují v různých provedeních nebo si je sami doma vyrábějí. Zdobí jimi vchodové dveře, avšak obsahuje-li věnec svíčky, dává se raději na stůl či zavěšuje ke stropu pomocí stuh. Každou neděli se zapálí tolik svící, kolikátá je adventní neděle. O poslední adventní neděli hoří všechny čtyři svíce, které symbolizují uzavření kruhu, konec adventu a příchod Štědrého dne.¹²⁹

I adventní věnec se pojí s určitou symbolikou. Základ věnce je samozřejmě kruhovitý tvar, který představuje jednotu lidí a Boha. Pokud je věnec vytvořen z čerstvých větviček jehličnanů, pak symbolizuje věčný život, který Kristus přislíbil všem křesťanům. Zapálené svíčky představují plamen Kristovy lásky, která ozáří každého člověka. Ozdoba věnce je na každém jedinci, není však třeba ho zdobit rozmanitými umělými ozdůbkami, postačí spletení věnce ze zeleného chvojí a jako ozdoby použít šišky a jeřabinové proutky. Na čem však záleží, jsou svíce. Podle zvyklostí bychom měli použít fialové svíce, jelikož tato barva, jak již bylo zmíněno, je liturgickou barvou adventu, jen jedna svíce pak může

¹²⁷ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004, s. 278.

¹²⁸ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

¹²⁹ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004

být růžová, jedná se o třetí svíci, růžová je symbolem radosti nad následujícím svátkem narození Ježíše. Někdy je i zvykem mít všechny svíce růžové, ani toto se nepovažuje za porušení zvyklosti, což nelze tvrdit o zvyku umístit do středu adventního věnce pátou svíci, která se zapaluje na Štědrý den, tato myšlenka nemá v liturgii žádné odůvodnění.¹³⁰

5.3 Vánoční svátky

V prvních stoletích Vánoce také nebyly považovány za hlavní křesťanský svátek, byly to Velikonoce, tedy Ježíšovo ukřižování a následné zmrtvýchvstání. Až o něco později bylo Ježíšovo narození vnímáno jako významná událost, počátek nového věku. Odtud začátek našeho letopočtu, kdy se odpočítávají roky „po Kristu“. Důležité bylo ovšem kromě přijetí tohoto svátku také jeho vymezení. Zda se vnímá jako začátek svátku ono Ježíšovo narození či zjevení lidem a důležitěji zjevení a uvěření důležitými mudrci onoho času – Třemi králi. Až do 15. století byl hlavním bodem Vánoc, kromě samotného narození Ježíše, svátek klanění tří králů, kterému se také říkalo Zjevení Páně. V pravoslavné církvi se právě tento den spojuje s Vánocemi. Země vyznávající pravoslaví drží Vánoce v původním datu juliánského kalendáře, v našem kalendáři tedy 6. ledna. Tyto dva svátky byly západní křesťanskou církví odděleny a ohraničují tak Vánoce, 25. prosinec je Boží hod vánoční, střed vánočního dění, a 6. leden se slaví svátek Tří králů.¹³¹

České slovo Vánoce má původ ve staroněmeckém *wīnahten* (dnes *Weihnachten*, svaté noci). Převzetí tohoto slova bychom našli již v předcyrilometodějské době, v nejranějších počátcích křesťanství v českých zemích.¹³²

Líbí se mi myšlenka, kterou ve své knize *Český lidový a církevní rok* uvádí již zmíněná odbornice Alena Vondrušková: „Trochu s nadsázkou by se dalo říci, že v našem světě existují souběžně tři druhy Vánoc. Těmi prvními jsou církevní svátky k oslavě narození Ježíše Krista, druhé jsou lidové, které nás nabádají dodržovat zvyky a pověry a recyklují pohanské rituály zimního slunovratu, třetí moderní jsou plné shonu, barev a přemíry ozdob, jsou to Vánoce komerční, které nás nutí plnit spíže a nakupovat hromady

¹³⁰ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

¹³¹ LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. Praha: NLN, 2004.

¹³² VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

dárků. Věřící křesťané říkají, že jsme si ponechali Vánoce, ale vytěsnili jsme z nich Ježíše Krista.¹³³

Úplné počátky oslav Vánoc byly charakterizovány bujarým veselím. V pozdějším středověku došlo ke ztišení a zvažnění. Tím, jak se Vánoce proměňovaly, lidé přijímali různé tradice a obyčeje, které vykonávali především, aby zajistili hospodářský blahobyt a osobní štěstí, ale také různé magické rituály, které se původně vztahovaly k zimnímu slunovratu. Docházelo k vymizení starých obřadů a zvyků a naopak k přijetí zvyků nových. Současná podoba Vánoc je nejvíce poznamenána tradicemi městského prostředí během 19. a 20. století.¹³⁴

Není pochyb, že Vánoce prošly za celá staletí různými proměnami a stále se neúprosně vyvíjí. Je však dobré si připomenout historii a pravý smysl svátků vánočních k lepšímu porozumění a možnému lepšímu prožitku Vánoc současných. Hlavním dnem Vánoc je tedy 24. prosinec (Štědrý den), bezprostředně na něj navazuje 25. prosinec (Boží hod vánoční) a 26. prosinec (svátek sv. Štěpána). K této trojici se ještě připojuje 27. prosinec (svátek svatého Jana Evangelisty) a následující 28. prosinec (svátek Mlád'átek). Poté následuje 1. leden (Nový rok) a vánoční období je zakončeno 6. ledna (svátek Tří králů).¹³⁵

5.3.1 Příběh Ježíše

Jelikož křesťanské Vánoce vycházejí z narození Ježíše Krista v Betlémě, je důležité si ozřejmit původ vzniku toho svátku. Legenda praví, že Ježíšovi rodiče, Marie a Josef, přišli do palestinského města Betléma z Nazaretu v Galileji kvůli sčítání lidu. Kvůli nedostatku ubytování porodila Marie svého syna ve chlévě, kde ho uložila do jesliček, které sloužily ke krmení dobytka. První, kdo se dozvěděl novinu o narození Ježíše, byli pastýři za hradbami Betléma. Dostalo se jim zjevení v podobě anděla, který jim oznámil, že se narodil Spasitel. Zároveň, co se tito pastýři vydali novorozence pozdravit, se do Betlému vypravila také skupina mudrců z východu nesoucí vzácné dary, Tři králové se svou družinou, kterým cestu ukázala zářivá hvězda. V té době vládl v části Palestiny Herodes Veliký a brzy po narození musela rodina z Betléma uprchnout, protože mu se

¹³³ VONDRUŠKOVÁ, A. *Český lidový a církevní rok*. Brno: MOBA, 2015, s. 37.

¹³⁴ MOTLOVÁ, M. *Český rok od jara do zimy*. Praha: Fortuna Libri, 2010.

¹³⁵ VONDRUŠKOVÁ, A. *Český lidový a církevní rok*. Brno: MOBA, 2015.

k panovníkovi donesly zvěsti, že by toto novorozeně mohlo ohrozit jeho trůn. Proto Herodes vydal nařízení okamžitě povraždit všechny malé chlapce, kteří byli narozeni v Betlémě. Josef však odvedl Marii i s dítětem do Egypta a teprve až po Herodově smrti se vrátili zpět do svého domova do Nazaretu. Je jisté, že Herodes byl skutečnou historickou postavou, který se dostal k moci za pomoci Římanů. Jisté však není, zdali žil v době, kdy se narodil Ježíš.¹³⁶

Protože je pro oba velké svátky, Vánoce i Velikonoce, Ježíš ústřední postavou, ráda bych připomněla některá jeho jména a přízviska. Ježíš Nazaretský se mu přezdívá přirozeně podle města, kde vyrostl. Naopak jméno Kristus má původ v řečtině, jde o řecký překlad hebrejského slova Mesiáš, které znamená pomazaný, neboli ten, který osvobodí a zbaví Izrael od nepřátel. Na hřbitovech či v kostelech můžeme mnohdy vidět kříž s ukřižovaným Ježíšem, na kterém je zkratka INRI, latinsky *Iesus Nazaretus Rex Iudus*, tedy Ježíš Nazaretský, král židovský. Syn Boží či Syn člověka jsou další tituly, kterými bývá Ježíš označován především křesťany, kteří věří, že je skutečným synem Boha a že jeho smrt a vzkříšení jsou potvrzením, že Bůh svého syna obětoval, vykoupil tím věřící a dal jim tak naději na věčný život.¹³⁷

Konkrétní informace o Kristově narození není v Bibli dohledatelná a s jeho určením byly od počátku potíže. První křesťané tudíž tuto událost neslavili a připomínali si pouze křest, který byl na začátku ledna. Až ve 4. století se začíná objevovat 25. prosinec jako datum narození Ježíše Krista. Tento svátek si probojoval cestu skrze soupeření s pohanským řeckořímským kultem zrození Slunce, v době, kdy se křesťanství začalo šířit v Itálii. Kromě této pohanské oslavy Slunce, která se také slavila 25. prosince, křesťanství soupeřilo se saturnáliemi, které Římané slavili také v prosinci, a následně po nich začínaly novoroční slavnosti *Calendae*. Křesťanská víra se začala šířit neobyčejnou rychlostí především od chvíle, kdy římský císař Konstantin zrušil zákaz vyznávání tohoto nového náboženství a svátek Narození Páně se tak postupně stával silnějším oproti jiným svátkům v celém křesťanském světě. Později se stal, jak je tomu i dnes u nás, nejpopulárnějším svátkem celého roku.¹³⁸

¹³⁶ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

¹³⁷ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

¹³⁸ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

5.3.2 Štědrý den

Štědrý den je hlavním dnem oslav, i když předchází datu, kdy se podle církevního kalendáře narodil Kristus. Podle starého vnímání času se den nepočítal od půlnoci, ale začínal již večerem a končil následující den se západem slunce. Proto se všechny podstatné církevní svátky slavily vždy v předvečer daného dne.¹³⁹

Valburga Vavřinová objasňuje původ slova Štědrý den: „Dříve si lidé odpírali po celý den jídlo a nápoje, večere pak byla sice bohatá, ale sestavená z lidstvu v podobě postních pokrmů. Byla to oběť Bohu a zároveň poděkování za nejcennější dar, který dal lidstvu v podobě svého Syna. Proto se 24. prosinci říkalo Štědrý den. O tomto dni museli být bohatí k chudým štedří. Žebrákům se rozdávala almužna, čeled' a děti dostávali dárky, koledníci si odnášeli výslužku.“¹⁴⁰

Obdobně vysvětluje ve své knize Průvodce lidovou kulturou etnografka Milada Motlová označení Štědrý den: „Název dne vyjadřuje nejen vzájemnou štedrost lidí, ale též štedrost boží: Bůh obdaroval lidstvo svým synem Ježíšem.“¹⁴¹

Štědrý den bezprostředně souvisel s následujícím dnem – Božím hodem vánočním a liturgicky se označuje jako vigilie, předvečer slavnosti. Dříve to byl den postní a přípravný a doprovázela ho také řada lidových zvyků, pověr a obyčejů, z nichž některé se dochovaly dodnes, jako např. pokud děti drží na Štědrý den přísný půst, uvidí pak zlaté prasátko. O Štědrý večer, když vyšla první hvězda, končil adventní půst.¹⁴²

Připomeňme si alespoň některé zvyky, které dodržovali naši předci. Na Štědrý den nesměl upadnout hospodyně ani drobet těsta na zem, což by přineslo smůlu, neměl se zvyšovat hlas či klít. Na svátek Adama a Evy si zamilovaní dávali malé dárky, obvykle jablka a perníčky s podobou Adama, Evy, rajskeho stromu či hada. Za úsvitu se lidé měli omýt ve studené vodě, aby nebyli nemocní. Děti poté dostali chléb s medem, aby byly jako med následující rok. Hospodyně vařila dopoledne polévku, které se říkalo štedračka, přidala do ní od všeho trochu, aby byl dostatek jídla celý následující rok. Naopak hospodář zapráhl koně do vozu a vyrazil s nimi do lesa, aby byli rychlí jako vítr. Odpoledne se strojil stromeček a po celý den měla být zažehnuta sváteční svíce. Peklo se také speciální vánoční

¹³⁹ VONDRUŠKOVÁ, A. *Český lidový a církevní rok*. Brno: MOBA, 2015.

¹⁴⁰ VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000. s. 46–47.

¹⁴¹ MOTLOVÁ, M. *Průvodce lidovou kulturou*. Praha: Universum, 2016, s. 198.

¹⁴² VONDRUŠKA, V. *Církevní rok a lidové obyčeje*. České Budějovice: Dona, 1991.

cukroví ve tvaru domácích zvířat a lidé ho pak zavěšovali nad dvířka chlévů, kurníků či psovi na boudu. Také stáje se nesměly na Štědrý den čistit, dobytek by pak kulhal. Dříve byl 24. prosinec ve znamení pohanských maškar, které se však ani časem nepodařilo úplně odstranit a spíše byly nahrazeny koledníky.¹⁴³

Podle staré víry, že by se vydalo štěstí z domu, patřilo k zapovězeným činnostem na Štědrý den také půjčování věcí. Hospodyně nesměla nic půjčit, ani prodat, jinak by do domu mohlo proniknout zlo. Nesmělo se prát ani věšet prádlo venku v tento den, další zakázanou činností bylo vynášet oheň z domu. Obecně lze říci, že vše, co je zásadní pro zahájení nového období, by se nemělo vydat z domu.¹⁴⁴

Co se týče slavení a dodržování tradic hostiny či stolování obecně mají své zásadní postavení, právě u jídla se scházejí všichni blízcí a členové rodiny a tráví tak společný čas. Jedním z ústředních momentů celých Vánoc je proto také štědrovečerní večeře. Na stole mělo být dost jídla, aby se všichni najedli a ještě aby zbylo, což mělo zajistit hojnost v příštím roce. Dodnes se v některých domácnostech udržela tradice prostřít jeden talíř navíc pro pocestného. Polévka byla zprvu hrachová nebo čočková, rybí polévka se začala podávat až o něco později – ve 20. století, kdy se kapr dostal na vánoční tabuli. Dále bylo a někde i stále je zvykem jíst houbového kubu z krupek. Ze sladkého se u stolu podávaly sladkosti s mákem či oplatky s medem. Oblíbená byla také sladká omáčka ze sušeného ovoce, které se přezdívalo muzika a byla jemně kořeněná, jedla se spolu s vánočkou, která byla chloubou každé hospodyně a někdy se do vánočky zapékal peníz, který měl tomu, kdo ho najde, přinést v následujícím roce nejen bohatství, ale také štěstí a zdraví. Poté, co se začal o Štědrý večer jíst kapr, se vytvořila nová tradice dávání šupiny pod talíř každému u stolu, ta měla zajistit další rok dostatek peněz.¹⁴⁵

Část jídla dávala také dobytku a k ovocným stromům, aby se napomohlo bohaté úrodě a dobytek se vyvaroval nemocem. V domácnostech se rozkrajovala jablíčka a zjišťovalo se, jestli tam bude hvězdička pro štěstí či křížek, který by naopak přinesl smůlu. Rodiče s dětmi také pouštěli lodičky se svíčkou v nádobě s vodou, vychýlení lodičky od

¹⁴³ KRČEK, J; ŠULC, P. *Šťastné a veselé*. Praha: Pierot, 2012.

¹⁴⁴ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

¹⁴⁵ TRNKOVÁ, K. TRNKA, J. *České zvyky a tradice*. Praha: STUDIO Trnka, 2016.

ostatních jiným směrem pak znamenalo, že z rodiny někdo odejde. Jiným zvykem bylo lití roztaveného olova do mísy s vodou a následné věštění osudu ze vzniklých tvarů.¹⁴⁶

Po večeři děti spěchaly k vánočnímu stromečku, dnes již tradičnímu a nejoblíbenějšímu symbolu Vánoc. Stal se velmi oblíbeným zjevně proto, že již dříve se místnosti zdobily zelenými větvemi při zvláštních příležitostech a patřil rovněž mezi základní obřadní symboly naší kultury. Zprvu byly tradičními dekoracemi červená jablíčka, ořechy, sladkosti a různé ozdoby z přírodních materiálů a byly tam samozřejmě i svíčky.¹⁴⁷

Vánoční stromek pochází z německého prostředí, kde má tradici již od 17. století. V následujících dvou stoletích se začal prostřednictvím měst šířit po Evropě a k nám se dostal až začátkem 19. století. Zvyk zdobení vánočního stromku se však na venkově ujímal pomaleji než ve městech. S různou intenzitou stromek pronikl i do lidových vrstev a usadil se v českých domovech v průběhu 2. poloviny 19. století. Ve 20. století byly jablíčka, sušené plody, papírové ozdoby a řetězy jako dekorace postupně vytlačovány skleněnými ozdobami, zprvu to byly malé foukané korálky sestavené do tvarů hvězdiček, košíčků a jiných tvarů, později to byly větší foukané kouličky, které byly opatřeny různých zdobením. Na stromečku nesmí chybět ani ozdoby s krátkodobou trvanlivostí – čokoláda, cukroví a perníčky, které mají také vánoční motivy. Bělavá cukrátko z bílkového těsta barevně zdobené či různé perníčky, které byly oblíbené v minulosti, jsou opět nahrazovány továrně vyráběnými čokoládovými figurkami ve staniolových fóliích, které se na vánočním trhu objevily v první polovině 20. století. Charakteristickým rysem vánočního stromku jsou světla, která jsou hlavním symbolem křesťanských Vánoc představující narození Ježíše Krista jako světlo světa. Svíčky voskové byly vystřídány za svíčky elektrické. Nelze si nevšimnout vývoje, pokroku či přeměny ve všech sférách týkajících se vánočních předmětů, živý stromek bývá mnohdy nahrazován stromkem umělým a do našich domácností se dostaly i zvyky spjaté s tradicemi jiných zemí. Např. zavěšování jmelí pod lustr je přejatý staroanglický obyčej. Jiné novější zvyky zahrnují výzdobu oken barevnými žárovkami či dekorace na domě či před domem ve formě zavěšování věnců a girland z chvojí či jiných vánočních předmětů.¹⁴⁸

¹⁴⁶ PITROVÁ, P. *Český rok*. Praha: Fragment, 2016.

¹⁴⁷ MOTLOVÁ, M. *Průvodce lidovou kulturou*. Praha: Universum, 2016.

¹⁴⁸ LANGHAMMEROVÁ, J. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*. Praha: Petrklíč, 2008.

Ačkoli dárky nejsou hlavní podstatou Vánoc, neodmyslitelně k nim patří. „Zvyk dávat dárky je starý jako lidstvo samo. Je to projev přátelství, lásky nebo úcty. Vánoční svátky byly vždycky vhodnou příležitostí. Dodnes mají lidé pocit, že kromě svých blízkých by měli obdarovat i ty, kteří to nejvíc potřebují, chudé či osamělé lidi.“¹⁴⁹

O důležitosti darování se zmiňuje i Eva Večerková ve své knize *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*: „Štědrost je v daru. Akt darování se uskutečňuje různými způsoby a různou formu má i dar samotný. Dar upevňuje existující svazky. Po staletí je jedním z nejdůležitějších způsobů a prostředků navazování, udržování a upevňování vztahů mezi lidmi.“¹⁵⁰

Již staří Čechové si ve 14. století posílali dárky k Vánocům či na Nový rok. Podobně tomu bylo i v následujících stoletích, kdy hospodáři dávali služebnictvu výslužku, která sestávala především z potravin a peněz. Moment překvapení je jedním z důvodů proč jsou dárky nejoblíbenější částí celých vánočních svátků pro ty nejmenší. Dárky se rozdávají v zemích, které slaví katolické Vánoce, na Štědrý den večer či 25. prosince ráno. Nosí je Mikuláš, Santa Claus či jiný vánoční muž. V mnoha domácnostech dárky nosí Ježíšek. Katolická církev prosazovala Ježíše v podobě Jezulátka v době protireformace, v českých zemích byla tato představa přijata až v 19. století. Přezdívalo se mu také *krystyndle*, především v národnostně smíšených oblastech, což je odvozenina z německého *Christkind* (vánoční dítě). Nikdo si však Ježíška nepředstavuje jako malé mimino, jeho podoba splývá leckdy s Mikulášem či Santa Clausem, což je výrazně ovlivněno komerčním průmyslem, který mnohdy nedává šanci odolat nákupu spousty dárků. Proměnil se tak zcela význam obdarovávání, v 19. století byla nadílka spíše symbolická, především na venkově. Dárky dostávaly především děti a jejich nadílka se skládala především z jablíček, ořechů či drobné hračky, vzácněji pak nějaké oblečení. Dospělí si nadělovali víno či sladkosti. Moderním zvykem se také stalo balení dárků, a tak se dnes mnohdy stane, že právě způsob, jakým je dárek zabalen, je originálnější a zajímavější než dárek samotný.¹⁵¹

Jelikož byl Štědrý večer považován za tajemný, poskytoval příhodné podmínky k věštění – lidé předpovídali počasí pro příští rok a věštili osud ze skořápek ořechů. Pastýř

¹⁴⁹ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004, s. 339.

¹⁵⁰ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015, s. 420.

¹⁵¹ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

obcházel vesnici, kde zapráskal bičem či zatroubil před každým domem a byl obdarován.¹⁵² Mimo těchto a již dříve zmíněných zvyků se dodržovaly i zvyky, které souvisely se starými pohanskými rituály a které si později církve uzpůsobila: „Ven vycházeli také čeledíni, ale nikoli kvůli obchůzce – práskali bičem. Toto štědrovečerní rámusení vycházelo ze starých rituálů: mělo zahánět zlé síly. Křesťanské oslavy mu daly jiný výklad – vítání Ježíška.“¹⁵³

Oblíbenou a také poslední činností spjatou se Štědrým večerem je cesta na půlnoční mši, která neodmyslitelně patří k zakončení tohoto slavnostního dne. „K závěru večera tradičně patří cesta na půlnoční, myšleno do kostela na půlnoční, též jitřní mši svatou, konanou v kostelech v čase půlnoci mezi 24. a 25. prosincem, kdy se připomíná narození malého Ježíška v betlémském chlévě. Půlnoční mši odplývaly staré zvyky spolu s loňským životem a otvíraly se vlastní vánoční hody a jejich hlavní svátek, Boží Hod vánoční.“¹⁵⁴

5.3.3 Boží hod vánoční

Vrcholem vánočního období a nejdůležitějším dnem především pro věřící je svátek Narození Páně neboli Boží hod vánoční, jeho důležitost popisuje Valburga Vavřínová: „O Božím hodu vánočním je tento čas věnován oslavě narození božského dítěte. Věřící oslavují Ježíše Krista po následujících osm dní. Boží hod vánoční, který připadá na 25. prosinec, je prvním a zároveň nejdůležitějším vánočním dnem. Poselství křesťanských Vánoc se naplnilo. Lidstvu byl v Betlému darován přislíbený Mesiáš.“¹⁵⁵

Ježíšovo narození stanovila již ve 4. století starokřesťanská církev v Římě na 25. prosinec, aby tak konkurovala staršímu pohanskému svátku souvisejícím se zimním slunovratem – slavnosti „nepřemoženého“ slunce. Tento zvyk se postupně rozšířil z Říma do všech katolických zemí, avšak pravoslavná církev slavila narození Ježíše až 6. ledna.¹⁵⁶

V církevním světě se 25. prosinec se nazývá *Natalis Domini*, scilicet *dies*, což znamená Narození Páně, to znamená Boží. V české lidové tradici se ujal název Boží hod vánoční. Pravděpodobným důvodem pro toto pojmenování může být, že lidé slavili v tento

¹⁵² MOTLOVÁ, M. *Průvodce lidovou kulturou*. Praha: Universum, 2016.

¹⁵³ MOTLOVÁ, M. *Průvodce lidovou kulturou*. Praha: Universum, 2016, s. 199.

¹⁵⁴ LANGHAMMEROVÁ, J. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*. Praha: Petrklíč, 2008, s. 115.

¹⁵⁵ VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000, s. 123–124.

¹⁵⁶ VONDRUŠKA, V. *Církevní rok a lidové obyčeje*. České Budějovice: Dona, 1991.

den duchovní hody mnohem častěji než v jinou dobu roku a přicházeli do kostela ke svatému přijímání. Jiným možným vysvětlením je, že je to pouhé pojmenování času, který je obzvlášť zasvěcený Bohu, jelikož označení Boží hod nesou další dva svátky – Boží hod velikonoční a Boží hod svatodušní (svátek Seslání ducha svatého).¹⁵⁷

Věřícím byla ukládána povinnost zbožně rozjímat v kostele, kde se v den Ježíšova narození sloužily tři mše. Kromě známé půlnoční mše se za svítání sloužila mše jitřní či pastýřská a během dopoledne se sloužila mše slavná či velká.¹⁵⁸

Atmosféru Božího hodu dřívější doby vystihují slova Jiřiny Langhammerové: „Slavil se obvykle v rodinné pohodě se slavnostním obědem. Do vánoční atmosféry zasněžené krajiny se kdysi mísily hlasy koledníků a zpěváčků, kteří od Štědrého dne obcházeli stavení a zpěvem koled se skromnou muzikou dotvářeli atmosféru a otvírali jejich třetí, kolední část.“¹⁵⁹

Jak je tomu i u ostatních slavnostních dnů, i Boží hod se pojí s různými zvyky či pověrami. Jedním ze zvyků, který se ve velké míře dodržuje i dnes, je sešlost celé rodiny u slavnostního oběda právě na Boží hod vánoční, aby se zachovala její celistvost i v následujícím roce. Nemělo se pracovat, někde se dokonce nestlala ani postel a kdyby vyhasl oheň, tak bylo zakázáno rozdělat oheň nový.¹⁶⁰

Důležitou úlohu hrál v obyčejové tradici první návštěvník, tedy osoba, která vkročí do domu s přáním na Boží hod vánoční či již na Štědrý den, někde dokonce až na Nový rok. Pohlaví a věk příchozího ovlivní chod hospodářství. Říkalo se, že chlapec, dítě či mladý muž přináší do domu štěstí, zatímco žena neštěstí, tento názor však nebyl zcela vyhraněný, a tak setkání s dítětem či mladou osobou, nehledě na pohlaví, bylo také vnímáno pozitivně. Naproti tomu, když člověk potkal starou ženu, přineslo mu to jen smůlu. Převládala představa, že nový příchozí předurčuje pohlaví potomka v hospodářově rodině či domácího zvířete. Tomuto obyčeji, který byl velmi rozšířený a který je zaznamenán z roku 1762 českým dějepiscem Marianem Ulmannem, byla leckde přikládána důležitost.¹⁶¹

¹⁵⁷ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

¹⁵⁸ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

¹⁵⁹ LANGHAMMEROVÁ, J. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*. Praha: Petrklíč, 2008, s. 115.

¹⁶⁰ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

¹⁶¹ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

5.3.4 Svátek sv. Štěpána

Druhý svátek vánoční, který připadá na 26. prosince, se nazývá Svátek sv. Štěpána. V lidové tradici měl tento den velký význam. Dříve byl dnem koledování a obcházení domů s přáním štěstí a zdraví. Dnes je tento den svátkem, na který se již tradičně podává v mnoha domácnostech husa s knedlíky a se zelím a který je příležitostí k procházce, návštěvám příbuzných nebo prohlídce betlémů v kostelích či jinde.¹⁶²

Obdobného názoru, který navíc dokazuje, že 26. prosinec je oproti Božímu hodu dnem rušnějším, je i Eva Večerková: „Štěpánský den platil, a dodnes platí, za termín pro návštěvy příbuzných a známých, koledování dětí a obveselení na štěpánských tanečních zábavách. V krajích se silnou tradicí betlémů se děti i dospělí vzájemně navštěvují k prohlídce betlému.“¹⁶³

Svatý Štěpán byl prvním mučedníkem křesťanství, který byl uctíváný. Praví se, že uměl skvěle řečnit a ve svých mnohdy vášnivých kázáních prohlašoval, že Kristus je Mesiášem, který byl předpovězen proroky. Byl za to nenáviděn židovskými nadšenci, přestože byl sám řecky hovořícím Židem. Štěpán byl tím, kdo obvinil členy židovské rady, že zrádně zavraždili Ježíše. Tím si znepřátelil úředníky natolik, že ho obžalovali z velezrady židovstva a roku 37 byl ukamenován před hradbami Jeruzaléma blízko Damašské brány.¹⁶⁴

Uctíván začal být sv. Štěpán všeobecně již v 5. století, kdy se našel v Jeruzalémě jeho hrob s ostatky. Mnoho kostelů mu bylo zasvěceno a části jeho ostatků do nich putovalo a bylo v nich uloženo. Stal se patronem Uher a první uherský král se jmenoval Štěpán a byl svatořečen. V Uhrách, dnešním Maďarsku, byl sv. Štěpán patronem, jakým je u nás sv. Václav.¹⁶⁵

Sv. Štěpán má význam i jako patron koní. Dodnes lidé v Bavorsku přivádějí své koně před kostel ve slavnostních průvodech, kde jim kněz pronese požehnání. Lidé si nechávají požehnat oves a přidávají koním do vody či krmení trochu svěcené vody nebo

¹⁶² VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

¹⁶³ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015, s. 448.

¹⁶⁴ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

¹⁶⁵ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

soli. I dnes věřící házejí na kněze hrst ovsa jako připomínku na ukamenování sv. Štěpána. Ve Francii se naopak žehnilo vinné révě, aby se neurodilo špatné víno.¹⁶⁶

U nás bylo také zvykem světit oves, který byl určen pro jarní setbu. Kromě házení hrsti ovsa na kněze, jej hospodáři házeli i navzájem po sobě. Někde bylo zvykem obsypávat ovsem i dívky, aby byly krásné a vdaly se.¹⁶⁷

V našich zemích tento svátek provázelo především oblíbené vánoční koledování, při kterém koledníci nosili skříňové jesličky a velkou hvězdu ze žlutého papíru upevněnou na hůlce. Není snad osoby, která by neznala alespoň úvodní verš štěpánské koledy, která zní:

Koleda, koleda, Štěpáne! Co to neseš ve džbáně?

Nesu, nesu koledu, upad jsem s ní na ledu.

Psi se na mě sběhli, koledu mi snědli.

Co mám smutný dělati? Musím jinou žebrati.

Koledu mi dejte, jen se mi smějte!

Koledu mi dali, přece se mi smáli.¹⁶⁸

Tato svatoštěpánská koleda byla součástí koledování, které začínalo již na Štědrý den a končilo na Tři krále. Původnímu koledování se dříve věnovali pouze nejváženější občané, to však časem přerostlo ve veselou občůzku dětí. Celé rodiny chodily na návštěvy známých, postupně tento zvyk byl přenechán pouze dětem a chudým, kteří si tak vyprosili trochu jídla či drobný peníz.¹⁶⁹

5.3.5 Svátek sv. Jana Evangelisty

Po Svátku sv. Štěpána přichází svátek, který není příliš známý široké veřejnosti. 27. prosince je Den sv. Jana Evangelisty. Sv. Jan Evangelista byl se svým bratrem Jakubem nejdříve učedníkem sv. Jana Křtitele a později se oba bratři stali apoštoly a učedníky Ježíše Krista. Byl nazýván „miláček Páně“ a poté, co byl Krist ukřižován, se sv. Jan staral o jeho

¹⁶⁶ VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000.

¹⁶⁷ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

¹⁶⁸ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004, s. 271.

¹⁶⁹ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

matku Pannu Marii. Po její smrti odešel do Efezu, aby sepsal jedno ze čtyř evangelií, které popisují život Ježíše Krista, proto se mu přezdívá Evangelista. V roce 94 byl zajat a odveden do Říma, kde byl vržen do kotle s vroucím olejem. Za pomoci Boží vůle byl však ochráněn a olej mu neublížil. Poté žil ve vyhnanství na ostrově Pathmos, kde sepsal knihu Zjevení. Nakonec se vrátil do Efezu a zde také zemřel přirozenou smrtí.¹⁷⁰

Počátky slavení svátku sv. Jana Evangelisty sahají do 4. století na Blízkém východě. Tento světec má díky svým zázrakům mnoho přízvisek, je patronem spisovatelů, písařů, knihtiskařů, ale také teologů, vinařů, řezníků, svíčkařů, je rovněž uctíván jako ochránce přátelství, při otrávení, popáleninách ad. Většinou je zobrazován jako mladý muž s písářskými potřebami, s orlem, s kalichem a hadem či kotlem.¹⁷¹

V tento den lidé nesměli pozvednout hlas ani ruku na bližního svého. Dávalo se světit víno a pilo se se slovy Bibe amorem sancti Ioannis, česky „Pij lásku svatého Jana“. Podle legendy se ho totiž jeho nepřátelé pokusili otrávit. Jan však otrávenému vínu požehnal, jed tak ztratil svůj smrtící účinek a Janovi se po vypití nic nestalo.¹⁷²

Víno se světilo a pilo, protože lidé věřili, že je to ochrání od hadího uštknutí. Jiná pověra říkala, že kdo pije na den sv. Jana Evangelisty víno, ten nebude celý následující rok otráven. Lidé lili svěcené víno také do vinných sudů jako ochranu před čarodějnicemi. Rovněž dobytku se dával kus chleba namočený ve víně, aby se uchránil po celý rok před uhranutím či vyvaroval nemocem.¹⁷³

5.3.6 Svátek Mlád'átek betlémských

Svátek Mlád'átek betlémských, který připadá v západní liturgické tradici na 28. prosinec, je připomínkou na událost, kdy král Herodés Veliký nechal vyvraždit děti v městě Betlémě po narození Ježíše. Toto datum neoznačuje den úmrtí těchto dětí, ale souvislost jejich zabití s Vánocemi. Církev tyto zavražděné děti uctívá jako mučedníky, protože byli prvními oběťmi pronásledování kvůli Ježíši Kristu. Tento svátek se vyvinul v západních zemích.¹⁷⁴

¹⁷⁰ VONDRUŠKA, V. *Církevní rok a lidové obyčeje*. České Budějovice: Dona, 1991.

¹⁷¹ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

¹⁷² VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000.

¹⁷³ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

¹⁷⁴ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

Jelikož je tento svátek oslavovaný jako svátek dětí, pojí se s ním i zvyky, kde hlavními aktéry byly děti. Již ve středověku u kostelů vystupovali mladí chlapci jako sboroví zpěváci, kterým se říkalo „boni infantes“, bonifanti neboli hodné děti. V tento den jim věřící dávali drobné peníze, ošacení či jídlo.¹⁷⁵

Pavel Toufar popisuje následující zvyk pojící se k 28. prosinci: „V některých oblastech jim rodiče kladli otázky na příběh o povražděných nevinátkách v Betlémě a okolí a zejména je zajímalo kolik jich bylo (podle legendy to bylo 4444 chlapců, ale správná byla i odpověď „sedm tisíc sedm set sedm“). Když děti odpověděly správně, dostaly malý dárek – například na Ivančicku pekly hospodyně děvečkám buchtu podoby dítěte nazývanou „mládě“. Někde existovala poměrně tvrdá verze jednoduchého náboženského vědomostního testu. Dítě bylo šlehané proutkem tak dlouho, dokud neřeklo správný počet „mlád’átek“ nevinátek.“¹⁷⁶

Tento den byl kvůli oné tragické události považován za nešťastný a věšební. Pověry o tomto dni se různí. Následující zvyky jsou typické pro různé kraje. Říkalo se, že kdo v tento den onemocní, málokdy se uzdraví či kdo na Mlád’átka obchoduje, ten prodělá. Negativním znamením byla rovněž mlha či chumelenice, které věštily smrt dětem a mladým svobodným, pokud se objevily ráno. Odpolední mlha či chumelenice věštila smrt dospělým a večerní naopak starým lidem. Pokud pršelo, znamenalo to osýpku dětí. Obecně když se na tento den něco sype, ať už jde o sníh či déšť, znamená to, že příštího roku bude mnoho nemocí. Nemělo se také šít neboť to děťátka píchá a prsty by byly bolavé, také se nemělo vůbec pracovat, protože je svátek všech nemluvňátek. Jaké bylo počasí v ten den, také ovlivňovalo úrodu. Podobný zvyk, jakým je šlehání pomlázkou, se tradoval i na svátek Mlád’átek, jde o obřadní bití zeleným prutem, aby vyplácená osoba byla zdravá. Vrbové proutí se řezalo na den sv. Barbory a nechaly se na nějakém teplém místě, aby vpučely, ovazovaly se červenou stuhou. Muži mrskali ženy a děti švihaly své rodiče. Vyšlehaná osoba se pak musela vykoupit penězi či sladkou kořalkou.¹⁷⁷

V tento den rovněž matky zapalovaly svíčku za jejich zemřelé děti, aby se dětská dušička mohla ohřát od teplého plamínku svíčky. I přesto, že byl tento den vnímán spíše pochmurnou náladou, na některých místech se objevily pokusy slavit tento den bujaře, kdy

¹⁷⁵ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

¹⁷⁶ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004, s. 274.

¹⁷⁷ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

se pořádaly průvody žáků. Jelikož však tyto průvody obtěžovaly svou nevázaností a nezbednostmi, které žáci prováděli, tento zvyk poměrně rychle zanikl a zůstalo jen u domácích výchovných testů a šlehání proutkem.¹⁷⁸

5.3.7 Svátek sv. Silvestra a Nový rok

Posledním dnem roku je Svátek sv. Silvestra. Ten se narodil koncem 3. století v Římě, přečkal pronásledování jako křesťan a roku 311 byl zvolen za papeže. V té době císař Konstantin povolil křesťanství a papež sv. Silvestr vydal četné předpisy týkající se obřadů a různá liturgická nařízení. Legenda praví, že sv. Silvestr pokřtil císaře Konstantina Velikého s jeho manželkou sv. Helenou a uzdravil ho z malomocenství. Silvestr zemřel roku 335.¹⁷⁹

Sv. Silvestr byl patron zedníků a kameníků, domácích zvířat a dobré úrody krmiv, mezi jeho atributy patří křest, drak, volek, obraz sv. Petra a Pavla. Za jeho úřadu se z pohanského Říma stal Řím křesťanský, kde byly postaveny nejvýznamnější římské chrámy. Po své smrti byl prvním, kdo byl uctíván titulem vyznavač, což bylo označení pro světce nemučedníky. Jeho jméno se rovněž stalo synonymem pro poslední den občanského roku.¹⁸⁰

Význam slavení svátku právě sv. Silvestra v poslední den roku rozebírá Valburga Vavřínová: „To, že se o posledním dni v roce připomíná právě svátek papeže Silvestra, má náhodně i symbolický význam: papež Silvestr I. Vládl v době, kdy skončil věk divokého pronásledování křesťanů a začal věk nový. Žil na konci dějin starověkého světa a současně na počátku nové epochy psané křesťanskou církví. Svátek muže žijícího na rozhraní dvou světů tak dnes odděluje minulost, kterou prožíváme, od budoucnosti, která právě začala.“¹⁸¹

Silvestr nikdy nepatřil k oslavám lidových ani křesťanských Vánoc, v minulosti se totiž skutečný konec kalendářního roku neslavil. 1. leden jako začátek roku se určil v 16. století spolu se zavedením gregoriánského kalendáře. Lidé se od té doby chodili loučit se

¹⁷⁸ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

¹⁷⁹ VONDRUŠKA, V. *Církevní rok a lidové obyčeje*. České Budějovice: Dona, 1991.

¹⁸⁰ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

¹⁸¹ VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000, s. 162.

starým rokem modlitbou do kostela. Až 20. století povýšilo význam poslední dne roku a dnes je všeobecně slaveným svátkem.¹⁸²

Oslavy Nového roku ve starém Římě byly provázeny nevázaným veselím a četnými hostinami. V církevních kruzích přílišné oslavy konce roku nebyly až tak oblíbené a když se počátek roku ustálil na 1. lednu, církev tyto bujaré oslavy nepodporovala, především aby tak nenapomáhala připomínce pohanských oslav, které byly spojovány právě s koncem roku slaveným ve starověkém Římě. Až hospodářský rozvoj v 19. století a víra v příchod nového zlatého věku spolu s občanskou společností a jejím civilním kalendářem dokázaly proměnit silvestrovskou noc v jednu z nejbujarejších oslav celého roku.¹⁸³

S posledním dnem roku se nepojí žádné křesťanské zvyky. Věřící navštěvovali v klidném rozjímání kostel, kde děkovali za uplynulý rok a s modlitbou vstupovali do nového roku. Tento klidný způsob oslav se někde dochoval dodnes, především v některých německých oblastech, kde se věřící po poslední bohoslužbě roku vydávají z kostela na náměstí či k faře, aby si společně zazpívali děkovné písně a poté odcházejí do svých domovů, aby oslavili příchod nového roku. U nás si lidé v některých oblastech (Horácko a Podhorácko) tiskli ruce na potkání a říkali: „Co jsme si, to jsme si.“ Doma si rozsvěcovali světla u obrazů s náboženskými motivy či u obrazů svatých, venku pod kříži a v kapličkách a vzpomínali tak na zemřelé. V některých oblastech na Moravě bývalo zvykem při pečení bochánků dávat pírko do každého z nich, tomu, komu se pírko připražilo, měl do roka zemřít. Jiným pochmurným moravským zvykem bylo, že si lidé žijící ve společném stavení udělali na stole hromádky soli a komu se hromádka do rána roztekla, ten měl do roka umřít. Dlouho se udržovala i pověra, že kdo se na Nový rok vypraví na hřbitov, uvidí tam ty, kteří brzy zemřou.¹⁸⁴

Na některých místech bylo zvykem, že o silvestrovské noci chodívaly po staveních „Ometačky“, byly to staré černě oděné chudé ženy, které měly hlavu ovázanou bílým šátkem tak, aby vpředu měly nad čelem stříšku. Třikrát zaklepaly na stavení, vešly, a aniž by cokoli řekly, přistoupily k plotně a třikrát ji ometly se slovy: „Ve jménu Otce, Syna i

¹⁸² VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

¹⁸³ VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000.

¹⁸⁴ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

Ducha svatého.“ Takto se zabraňovalo, aby na plotnu přišlo v následujícím roce něco nezdravého. Poté popřály hospodáři šťastný nový rok a poprosily o almužnu.¹⁸⁵

Silvestrovská noc je vigilií Nového roku a podobně jako štědrovečerní noc je spojena s četnými magickými úkony a věštěním. Je rovněž nocí, která je naplněná zvláštní atmosférou, osudová noc příznivá pro odhalení budoucnosti. Věštby prováděné na prahu Nového roku se vztahují k počasí a úrodě, zdraví, nemoci či smrti členů rodiny, lásce a manželství. Existuje mnoho postupů, jak předpovídat budoucnost. Věštilo se z lití olova či vosku, z házení střevícem, ze slupek cibule, z chování psa či z novoročních snů apod. Večer před Novým rokem je rovněž provázen hlučením v jakékoliv formě a za pomoci jakéhokoliv prostředku, střílelo se z hmoždířů a pušek, troubilo se na roh či práskalo bičem, to vše je dnes nahrazováno pyrotechnikou.¹⁸⁶

Atmosféru slavení Silvestra v dnešní době zachybuje Alena Vondrušková: „Neodmyslitelně dnes ke konci roku patří velké oslavy, a to jak v rodinném kruhu, tak ve společnosti přátel či dokonce neznámých lidí na ulicích. Pevnou tradicí je půlnoční přípitek s přáním všeho dobrého v budoucím roce.“¹⁸⁷

Tyto veselé oslavy konce roku, které se staly trvalou součástí české společnosti ve 20. a 21. století, mají původ v městské tradici. V městech se spolu s rozvojem spolků rozšířila také tradice silvestrovských zábav, jejichž náplní byly kejklířské výstupy a písňe divadelních ochotníků i tzv. živé obrazy ad. Inscenovala se smrt starého roku a koncem 19. století se tato tradice již hojně rozšířila. Na venkově se silvestrovské oslavy s žertovnými scénkami uchytily časem, někde až na začátku 20. století jako projev poměšťování vesnického života.¹⁸⁸

V již zmíněné Římské říši byly veselé oslavy konce roku provázeny také velkolepými hostinami. Bohatí měšťané si dováželi lahůdky z těch nejvzdálenějších koutů světa, pekly se různé druhy pečiva s hrozinkami a ořechy, které byly tvarovány často do zvířecích podob, lidských postaviček či předmětů každodenní potřeby a hosté si je pak odnášeli domů. Nechybělo vepřové, hovězí, rybí, jehněčí či skopové maso, které bylo připravováno na různé způsoby, pochoutkou byla také zvěřina. To vše doplňovaly sýry,

¹⁸⁵ VONDRUŠKA, V. *Církevní rok a lidové obyčeje*. České Budějovice: Dona, 1991.

¹⁸⁶ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

¹⁸⁷ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004, s. 325.

¹⁸⁸ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

ovoce, zelenina, houby a luštěniny. Pilo se mléko, víno, voda, pivo či různé šťávy a mošty. Naopak chudí římské občany, vojáci či otroci se museli spokojit s kaší, která byla při troše štěstí doplněna o trochu zeleniny, luštěnin či sýra.

Křesťanství k těmto velkolepým hostinám a hodům nakloněno nebylo. Na den sv. Silvestra býval jídelníček většinou stejný jako na Štědrý večer. Od 19. století u lidí zakořenil zvyk jíst o půlnoci horký ovar, kroupy a křen s jablky pro štěstí. Až na přelomu 19. a 20. století se oslavy proměnily v bohaté hodování. Postupem času se začal formovat závazný silvestrovský jídelníček. Pečené selátko zajišťovalo šťastný konec každého podnikání, čočka zaručovala, aby se rozmnožovaly peníze a zmíněný ovar a polévka s kroupami se jedly pro štěstí a pro zdraví. Při silvestrovském hodování se na stole nesmělo objevit nic, co mělo peří, křídla nebo rychlé nohy nebo by štěstí uletělo či uteklo k sousedům a majetek by se v novém roce rozletěl. Drobné sladké a slané zákusky pronikly do ostatních zemí z Francie, dnes jsou nahrazeny studenými obloženými mísami a chlebičky. Na konci 19. století vznikl dnes již zažitý zvyk připíjet si o silvestrovské půlnoci sklenkou vychlazeného sektu, přání všeho nejlepšího v následujícím roce však pochází již od starých Římanů.¹⁸⁹

Jedním z novoročních zvyků bylo, že si ráno na Nový rok měla celá rodina sednout pospolu, aby mezi nimi v budoucnu nevznikaly hádky. Také již zmíněný zvyk prvního hosta do domu, který určí, jaký bude následující rok, se někde uplatňoval až první den v roce. Lidé usilovali o to, aby ukončili staré spory a měli zaplacené dluhy, hospodyně se snažily dokončit veškerou práci. Proto se také říkala dnes již známá fráze: „Jak na Nový rok, tak po celý rok.“ Někde se také chodilo na novoroční koledu, malé děti měly proutek ozdobený barevnými odstrižky látky, napíchanými hrášky, jablkem či pentlemi a hospodáři si ho od nich kupovali, aby je mohli na jaře zapíchnout do pole se lnem.¹⁹⁰

Dalším ze zvyků, které se praktikovaly na Nový rok, bylo pořádání koláčových slavností. Zatímco mužská čeleď měla volno už na sv. Štěpána a na Nový rok nastupovali do služby, dívky končily svou službu na Nový rok a měly volno až do Tří králů. Domů obvykle dostaly od hospodyně velký koláč, buchtu či pecen chleba. Dívčí odchody ze služby se slavily koláčovou slavností – zábavou s tancováním, jídlem a pitím. Někde se koledníci na Nový rok vybavili zvláštním hudebním nástrojem – bukačem, označovaným

¹⁸⁹ VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000.

¹⁹⁰ VONDRUŠKOVÁ, A. *Český lidový a církevní rok*. Brno: MOBA, 2015.

těž jako brumbál, bukál či fanfrnoch. Jednalo se o speciálně upravený džbán, který měl otvor v hrdle potažený kůží, v níž byla uprostřed dírka s provlečenými koňskými žíněmi. Když se za ně zatahalo, vycházelo ze džbánu hlasité a nelibé bručení. S bukálem obcházely jak děti, tak dospělí na venkově i ve městech od Nového roku, někde už od Vánoc, až do svátku Tří králů. Mezi novodobé zvyky a tradice patří dávat si novoroční předsevzetí pro následující rok a sledování novoročního projevu prezidenta při slavnostním obědě, pokud již nebyl pronesen během vánočních svátků.¹⁹¹

Zvláštní místo mezi zvyky, které se vážou k tomuto období, zauímají novoroční přání. Lidé si vzájemně posílají přáníčka opatřené písmeny P.F. s přáním všeho dobrého v následujícím roce. Více o těchto pro naši zemi typických přáních známa folkloristka Kamila Skopová: „Typická stručná česká péefka opatřená zkratkou francouzských slov „pour féliciter“, což znamená se štěstím nebo pro štěstí, je ale opravdu naším domácím produktem a v cizině této zkratce P.F. často nerozumějí. S písemnou formou novoročních přání v této podobě začal hrabě Karel Chotek v první půlce 19. století. Ten je chápal spíše jako omluvenky přátelům, které nestíhal navštívit a popřát jim osobně.“¹⁹²

Církev slaví 1. ledna svátek Obřezání Páně, který připomíná, že byla poprvé prolita Ježíšova krev, když byl jako každý židovský chlapec obřezán. Od roku 1969 je tento den slaven církví také jako svátek Matky boží, Panny Marie.¹⁹³

5.3.8 Tři králové

Vánoční čas končí 6. ledna svátkem sv. Tří králů. V křesťanském světě jde o výjimečný svátek a v českém prostředí se slaví na závěr cyklu. S tříkrálovým dějem souvisejí další události bible – král Herodes a vyvraždění neviňátek a útěk Sv. rodiny do Egypta. O tomto svátku je zvykem sumarizovat a zdůrazňuje se triumf královské návštěvy Jezulátka.¹⁹⁴

Západní křesťanství slaví svátek Tří králů dne 6. ledna, k tomuto spojení však došlo mnohem později. Dříve byl v tento den slaven svátek Zjevení Páně (Epifanieia). Východní církve si však připomínají příchod mudrců do Betléma 25. prosince na den Narození Páně.

¹⁹¹ MOTLOVÁ, M. *Český rok od jara do zimy*. Praha: Fortuna Libri, 2010.

¹⁹² SKOPOVÁ, K. *Hody pústy masopusty*. Praha: Akropolis, 2007, s. 156.

¹⁹³ MOTLOVÁ, M. *Český rok od jara do zimy*. Praha: Fortuna Libri, 2010.

¹⁹⁴ LANGHAMMEROVÁ, J. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*. Praha: Petrklíč, 2008.

Zatímco 6. ledna vánoční období v západokřesťanském světě končí, pro pravoslavnou církev Vánoce teprve začínají. Na tento den v pravoslavné církvi připadá svátek Zjevení Páně, který se slaví jako původní svátek Ježíšova zjevení se světu a je tak pro pravoslavné věřící nejvýznamnějším vánočním svátkem.¹⁹⁵

V Písmu jsou zmíněni mudrci přicházející z východu, avšak jejich počet ani jména uvedena nejsou, proto se stávalo, že někdy jejich počet kolísal od dvou až po dvanáct. Později se jejich počet ustálil na třech, pravděpodobně kvůli počtu darů, které přinesly – kadidlo, zlato a myrhu. K záměně mudrců za krále došlo ve středověku ve spojitosti s rozšířením úcty poté, co družina římského císaře na konci 12. století převezla ostatky z kostela v Miláně do chrámu v Kolíně nad Rýnem, kde byly považované za ostatky sv. Tří králů. Prvním, kdo uvedl jejich jména, byl kancléř pařížské Sorbonny Petr Comestor též ve 12. století. Jména Kašpar, Melichar a Baltazar jsou proslulé ze zkratky „C + M + B“, která bývá i s datem psaná na dveřích svěcenou křídou. Původní význam této zkratky však může být odlišný, podle tvrzení některých badatelů jde o požehnání „*Christis mansionem benedicat*“, které česky znamená Kristus ať požehná příbytek. Nabízí se však ještě jedno vysvětlení, letopočet, který je uváděn u písmen C + M + B, znamená počátek roku, jelikož v době před zavedením juliánského kalendáře začínal rok 5. nebo 6. ledna a byl spojován se svátkem boha Aiona, jde tedy o odezvu pohanského obřadu, jehož účelem byla ochrana domu před démony.¹⁹⁶

V době po zániku judského království v 6. století př. n. l. rostla v hebrejském národě touha po pravém davidovském králi. Lidé měli mesiášskou naději. Mudrci z východu se tak vydali za hvězdou, aby našli nově narozeného krále. Ježíšovo narození i příchod králů jsou zmíněny v Matoušově evangeliu, které uvádí, že mudrci šli za hvězdou, která se zastavila nad místem, kde byl Ježíš. Vešli dovnitř a když uviděli Ježíše s Marií, zaradovali se, padli na zem a klaněli se mu, poté mu předali své dary – zlato, kadidlo a myrhu.¹⁹⁷

Historicky byli tito tři mudrcové pravděpodobně astrology a knězi Mithrova kultu, původně perského kultu, který se šířil upadající Římskou říší. Do Betléma přišli pravděpodobně ze dvora perského panovníka. Některé prameny tvrdí, že Baltazar byl kníže

¹⁹⁵ VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000.

¹⁹⁶ VONDRUŠKA, V. *Církevní rok a lidové obyčeje*. České Budějovice: Dona, 1991.

¹⁹⁷ VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000.

z rodu Sasanidů a znalec knih svatého Zarathustry. Kašpar uměl vypočítat tajemné dráhy hvězdných těles a Melichar byl povolán, aby nově sepsal svatou knihu učení Zarathustry, která byla sepsaná zlatým písmem na hovězí kůži a která se ztratila za války s Řeky. Všechny tři pojila víra ve zjevení Mesiáše. Nejednalo se o krále v pravém slova smyslu, tito mágové byli to proroci, vykladači snů a vzdělaní úředníci, jejichž radami se však řídili králové. V našich zemích převládala interpretace arménské verze apokryfů z 8. století, nejstarší z mudrců byl Melkon, Mechiorči Melichar, prostřední Balzar, Balthazar či Belsazar a nejmladší Caspar, který byl jako jediný tmavé pleti. Královský původ mudrců se nezpochybňoval a jejich ikonografické zobrazení v českých i ostatních evropských zemích nebylo zcela jednotné. V průběhu staletí se jejich podoba měnila až je za nejstaršího z mudrců vydáván Kašpar a tmavou pletí je obdařen Baltazar.¹⁹⁸

Na Tři krále kněz žehná tříkrálovou vodu, kadidlo a křidu. Věřící si přinášejí křížky, zlaté přívěsky či prstýnky a madonky. Žehná se však lidem ne předmětům, protože požehnání obsahuje prosbu, aby víra, láska i naděje toho, jehož předměty byly požehnány, byly ryzí stejně jako samo zlato. Tříkrálová voda bývala tajně odnášena z kostela, protože se lidé domnívali, že má čarovnou moc, kropili s ní své příbytky, hospodářské budovy i stáje, proto aby se jim oheň vyhýbal, dále stromy a včelstva kvůli dobré sklizni a doušek svčené vody pili i sami lidé před spaním, aby si zajistili pevné zdraví. Někdy si ji dokonce nechávali v lahvičce po celý rok, aby ji bylo možno použít při různých příležitostech – nemocech či důležitých událostech jako např. svatba. Tříkrálová křida byla rovněž spojována s magickými účinky, šestinedělky ji nosily zavěšenou ve váčku na krku, dávala se i do kolébky novorozencům či se používala jako lék proti různým nemocem.¹⁹⁹

Předvečer svátku a samotný svátek Tří králů je provázen opět lidovými zvyky, které zahrnují všechny oblasti života a hospodaření. V předvečer Tří králů, který se podobá štedrovečernímu, se dodržují postní jídla, věští se či vykuřují příbytky. Je to poslední z dvanácti osudových nocí, kterou provází představa o škodlivých silách, které mohou ohrozit jejich obydlí, zdraví či prospěch, je třeba jim vzdorovat za pomoci tradičních ochranných úkonů, kterými proniká síla svčené vody, světlo svíce a znamení kříže.²⁰⁰

¹⁹⁸ VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000.

¹⁹⁹ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

²⁰⁰ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

Mezi pověry, které se pojí se svátkem Tří králů, patří zapalování stejně dlouhých svící v rodinném kruhu i mezi služebnictvem. Tomu, komu svíce dohořela nejdříve, měl zemřít jako první. Lilo se také olovo a pouštěly se skořápky se svíčkami. Dívky se měly ještě před svítáním omýt sněhem, aby jim to zaručilo bělostnou pleť. Ten, kdo se celý namočil do ledové vody v rybníku či tůňce, měl být po celý rok zdravý.²⁰¹

Původně chodíval na obchůzku a dělal tříkrálové znamení na dveře domu farář, kterého později vystřídal učitel se svými žáky, po něm kostelník, a nakonec si tříkrálové znamení psal sám hospodář. Svěcenou křídou se na dveře psala počáteční písmena doplněná křížky, zpívalo se a stavení byla vykuřována a kropena svěcenou vodou.²⁰²

Tři králové chodívali sami a původně to byli mladíci, později je nahradily děti. Měli jednoduché masky, dlouhou bílou košili převázanou červenou stuhou, papírovou korunu a vousy z vaty a jeden z králů měl začerněné tváře. Při koledě se rozdávaly někdy tříkrálové lístky, které představovaly poutní svaté obrázky, které zobrazovaly sv. Tři krále.²⁰³

Tříkrálové kolední obchůzky mají různé podoby a jsou doplněny známou písni My tři králové jdeme k vám, která je zpívána v jednoduchém dialogu či sborově samotnými králi-koledníky. Někde chlapci předváděli v postavách Herodese a králů Melichara a Baltazara malou tříkrálovou hru. Ke staršímu typu her patří tříkrálová obchůzka s kolébkou čítající více členů, kteří pak v domovech sehráli krátkou scénku. Někde se k příběhu tří králů připojovaly další elementy a vznikla tak syntéza více prvků. V první polovině 20. století se však na tříkrálovou obchůzku začalo nahlížet negativně a byla považována za žebrání.²⁰⁴

Během 20. století se kontext a význam tříkrálové obchůzky naprosto proměnil, jak dokládají slova Evy Večerkové: „Sociální kontext tříkrálových obchůzek se v průběhu 20. století zvýraznil. Zúčastňovaly se jich, někde už výhradně děti chudobných rodičů. Které se za koledou vydávaly i do vzdálenějších obcí. Nakonec je přebírali příslušníci romských rodin. Doznávaly v šedesátých letech 20. století. Po roce 1989 se jejich smysl posunul od individuální koledy k sbírce pro Charitu a její sociální programy.“²⁰⁵

²⁰¹ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

²⁰² VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

²⁰³ VONDRUŠKA, V. *Církevní rok a lidové obyčeje*. České Budějovice: Dona, 1991.

²⁰⁴ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

²⁰⁵ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015, s. 482.

6 Srovnání vybraných jevů v Čechách a na Moravě

V této kapitole se budu věnovat představení určitých jevů v rámci zvolených svátků – Velikonoc a Vánoc. Prvky jednotlivých svátků či tradic představím tak, jak jsou dodržovány na určitých místech v Čechách a na Moravě. Co však musíme mít na paměti, jsou skutečnosti, že většina zvyků se dodržuje především na venkově a že mnohé z popsaných zvyků prochází fází, kdy jsou na některých místech naší vlasti přehlíženy a zcela opomíjeny.

Provedu srovnání vybraných kulturních prvků u zvolených velikonočních a vánočních svátků, abych objevila klíčové rozdíly a tendence, které se později pokusím vymezit a pojmenovat. Pro samotné srovnání jsem si vybrala takové kulturní prvky velikonočních a vánočních tradic, které jsou nejčastěji uváděny v literatuře jako ty, které se nejvíce odlišují, ať už jde o časové rozdíly, odlišnosti v pojmenování či ve způsobu provedení určitého zvyku. Dané kulturní prvky ukáží na příkladech kulturně bohatých oblastí, které se nacházejí na území Čech a Moravy.

Výchozí domněnkou byl výrok, který říká, že na Moravě se zvyky dodržují více a v Čechách téměř vůbec. Výrok, se kterým by se ztotožnila většina obyvatel České republiky.

6.1 Vynášení smrti a přinášení léta

Zvyk vynášení Smrti a přinášení léta, které spolu souvisejí, se praktikují před Velikonocemi v období půstu, právě postní přípravné období, které je méně významné a nesváteční, je vhodnou dobou na ty zvyky, které souvisejí obecně s časem jara a nemají postní obsah v náboženském slova smyslu. Vynášení figuríny Smrky či Smrt'áka je dodnes bez přerušení dodržován v okolí kolem Úpice ve východních Čechách.²⁰⁶

Přinášení léta byl zvyk pochopitelně veselejší, byl dívčí záležitostí a zachoval se poněkud déle než vynášení Smrti a to hlavně na Moravě. Nicméně i v některých oblastech Čech děvčata obcházela ves s lítem a přáním dobré úrody ještě v polovině 20. století, např. na Velvarsku. Dnes se oba obyčeje začínají obnovovat na mnoha místech, i když ne v původní podobě, ale spíše jako zábava. Smrtku vynášejí děti ve školkách i školách a

²⁰⁶ LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. Praha: NLN, 2004.

někde se tím baví i mnozí dospělí. Líto mělo tradičně dvojí podobu. V Čechách a přilehlé části Moravy, tedy v západní polovině naší země, se líto upravovalo z vršků jehličnatých stromků, zatímco ve východní části u hranic se Slovenskem se připravovalo z jívových větviček.²⁰⁷

Po roce 1900 bylo obvyklé, že se z těchto dvou zvyků vynechávalo vynášení smrti a udržovalo se pouze donášení nového léta či docházelo k jiným zjednodušením. Dodnes se v jižních Čechách zachoval zvyk, který představuje určitý přechod mezi nošením Smrtky a líta. Figurína je však zbavena nevlídného odstínu smrti a prošla proměnou, kdy se z malé figurky uvazované na stromek rozrostla do samostatného symbolu nového života. Ve Vlastiboři u Soběslavi se obchůzka tohoto typu udržela dodnes. Dívky figuru nazývají Smrtka i přes svůj kladný charakter. Je vysoká kolem šedesáti centimetrů a je připevněna na kratší tyčce, která slouží k držení v ruce. Je oblečená do světlých šatů, hlavička je z klasické panenky a má na sobě kojenecký pletený čepček. Na krku Smrtce visí korálky. Děvčata ji mají po celý rok doma a na Smrtnou neděli se s ní vydávají na obchůzku po vesnici, kde vyzbrojené též pomlázkami říkají koledy, za které pak dostávají syrová vajíčka. Také v krkonošské obci Suchovršice u Úpice se tento zvyk dochoval dodnes. Avšak zde se jedná o poměrně velké figuríny Smrtky oděné v bílém a Smrtáka, který má černé šaty. Na severovýchodě Čech se navíc nejedná pouze o dívčí záležitost, nýbrž v průvodu jdou dospělí, mládež i děti obou pohlaví a sborem se nese tradiční skandovaný pokřik.²⁰⁸

6.2 Jidášská tradice

Chlapecké obchůzky, které se konají v druhé půli pašijového týdne, při nichž chlapi chodí po vsi se svými klapači, jsem již zmínila, avšak na některých místech jsou tyto obchůzky obohaceny o jakýsi druh dětské zábavy – honění Jidáše.

V minulosti byl obyčej honění Jidáše běžnou součástí chlapeckého velikonočního klepání. Záznamy potvrzují tento obyčej ve Vysokém Mýtu, České Třebové, Počátkách, Polné, Čáslavi, na Jičínsku, na Plzeňsku, ale také v Poličce, na východním Slovácku či v Bílovci ve Slezsku. V pozměněné podobě se tento obyčej udržel i v současné velikonoční

²⁰⁷ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

²⁰⁸ LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. Praha: NLN, 2004.

tradici, i když reálně chlapci už většinou Jidáše nehoní, místy se tento název přesto ponechal.²⁰⁹

Více tento obyčej popisuje Michaela Zindelová: „Když na Škaredou středu v kostele uhasí poslední svíce, vyběhnou hoši se svými klapači a hrkači a začnou honit po vsi jednoho (nejčastěji chlapce se zrzavými vlasy) ze svého středu, který se prohlásí za Jidáše. Při zastávkách odříkávají za hlomozu řehtaček verše.“²¹⁰

Na Bílou sobotu se pak chlapci s Jidášem, kterého obvykle představuje jeden z chlapců oděný do slaměných šatů, vydávají na koledu. Ve východních Čechách je v mnoha obcích tento obyčej doposud živý. Jidáš s vysokou rákosovou či slaměnou čepicí většinou vozí děti na ozdobeném vozíku po vsi. Koledníci, kteří jsou obdarováni vejci, hrachem, pečivem či penězi, se pak o vše podělí.²¹¹

Obdobu honění Jidáše popisuje Jiřina Langhammerová: „Jinde se Jidáš pálí v podobě slaměné maškary, který v průvodu s klapajícími kluky obchází obec spolu s koledováním. Mimořádná scenerie pálení Jidáše se dochovala v několika obcích kolem Vysokého Mýta spolu s bizarní podobou slaměné Jidášovy masky.“²¹²

V moravských Rajhradcích-Loučce chlapci při tvoření jidášské postavy ze slámy či sena přidávají plátěný pytlík, který je naplněn kovovými plíšky a který symbolizuje Jidášovu zradu. Ten chlapci upevní k povříslu nebo na provázek uvázaný kolem pasu figury. Na Velký pátek po odpoledním hrkání se chlapci sejdou a pověsí Jidáše na strom a zapálí ho. Pálení Jidáše je omezeně k vidění též v obcích na Bučovicku, Pardubicku a Znojemsku.²¹³

Provedení maskování a způsob chování jidášské postavy má mnoho forem. Prostředky maskování jako hrachovina a sláma, obrácený kožich, začerněná či punčochou zakrytá tvář a vysoká kuželovitá čepice ze slámy či papíru se uplatňují i současné době. V Čechách kolem Holic, Vysokého Mýta a Luže na Pardubicku převládají staré typy masek zhotovených z rostlinného materiálu – kuželovitá čepice, hrachovina a slaměná povřísla obtočené kolem postavy. Zatímco v moravských krajích je provedení jidášské masky

²⁰⁹ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

²¹⁰ ZINDELOVÁ, M. a kol. *Česká velikonoční kniha*. Praha: XYZ, 2011, s. 24.

²¹¹ ZINDELOVÁ, M. a kol. *Česká velikonoční kniha*. Praha: XYZ, 2011.

²¹² LANGHAMMEROVÁ, J. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*. Praha: Petrklíč, 2008, s. 29.

²¹³ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

mnohem rozmanitější. Jidáš chodí v obráceném kožichu přepásaném povřísllem a obličej má začerněný krémem na boty, což bylo zvykem například na Záhoří či Uherskohradištsku, kde pomazával obličej přehlížejícím děvčatům či pometlem rozháněl děti. Rovněž vystupuje v přepásaném černém plášti a černém klobouku, červeném kněžském oděvu či se objevuje v úboru pošítim barevnými stuhami připomínajíc tak šaška z masopustních obchůzek.²¹⁴

Společným cílem veškerého maskování je, aby postava Jidáše nebyla v maskování poznána. Obličej má tedy zakrytý škraboškou, líčením či šátkem a hlavu i tvář mu zakrývá chomáč koudele. Mnohdy je s Jidášovým oblečením a líčením spojená červená barva jako vyjádření negativního pojetí o červenovlasých lidech, na které bylo nahlíženo jako na lidi prchlivé a špatné. Moderní postavy Jidášů na Bučovicku či Zábřežsku jsou navíc vybaveny vycpaným pytlem, dlouhou holí, povřísllem, hadicí a husím křídlem, kterým hrozí a trestají přehlížející. Samozřejmě má maskování mnoho lokálních forem, které odráží kreativitu individuálních jedinců, kteří však využívají i tradičních prvků.²¹⁵

6.3 Pomlázka

Pomlázka měla kromě významu omlazování také význam erotický, a to především u mládeže. Dodnes se na některých místech na Moravě zachovaly pozůstatky nočního koledování. Chlapci se většinou nějakým způsobem dostali do domů, eventuálně do ložnic dívek a tam je zmrskali.²¹⁶ „Na Slovácku se vyznává láska mnohem výmluvněji korbáčem (pomlázkou) nežli slovy. A tak návštěva a přijetí odměny od dívky byly často důležitější než námluvy.“²¹⁷

Osobitý způsob provedení pomlázky udržovali ve Znorovech na Moravě, kde mladíci chodili po vsi a nosili s sebou lavici, na kterou pak položili ženy či dívky a pořádně je vyšlehali. Tato „šlaháčka“ svým způsobem připomínala spíše potrestání ubožáka než nevinnou zábavu s děvčaty. Tento akt byl rovněž doplněn popěvkem, který nebyl úplně ukázkou pobožnosti a mravnosti.²¹⁸

²¹⁴ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

²¹⁵ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

²¹⁶ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

²¹⁷ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004, s. 125.

²¹⁸ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

Velikonoční mrskání, bez kterého si Velikonoční pondělí, umí představit dnes málokdo, je na některých místech, jak jsem již nastínila dříve, doplněno o polévání, postřikování či házení do vody. Říká se tomu oblevačka a praktikuje se zejména na severovýchodní Moravě, na Valašsku a ve Slezsku. Více o tomto ne příliš oblíbeném zvyku Alena Vondrušková: „Nebylo to nic příjemného. Dívka byla vytažena ráno z postele do chladného rána, polita studenou vodou a ještě bolestivě vyšlehána – přesto bylo katastrofou, když se některé koledníci vyhnuli. Taková dívka mohla truchlit, že o ni nikdo nestojí.“²¹⁹

Dynovačka, šlehačka, mrskút či další názvy, kterými se označuje pomlázka, sloužila na Slovácku také k navazování a vyjádření dobrých vztahů či jako potvrzení nepřátelství. Bylo tedy častým zvykem, že sousedé svým synům zakazovali chodit na pomlázku k druhé rodině. Zadaný, ale stále ještě svobodný, mládenec se vypravoval za svou milou, která měla vždy připravený uzlík z vyšívaného šátku, který pro svého hochu naplnila nejkrásnějšími barevnými vajíčky. Někdy přidala k vajíčkům dívka svému nastávajícímu také nějaký další dárek a mladík jí za to koupil na nejbližší pouti velké perníkové srdce. Na Moravě to měli mladíci lépe zajištěné než ti v Čechách. Děvčata tam svým mládencům dávala červeno-zelený šátek, do kterého zabalila vejce i kus buchtý za vánoční dárek, který od svého milého dostala. Vajíček dávaly dívky podle toho, jak byly jejich rodiny zajištěné, někdy chlapec dostal vajec osm, ale někdy jich mohlo být i třicet. Darovaný šátek pak chlapci nosili v kalhotách, aby ho každý mohl vidět.²²⁰

6.4 Kraslice

Slovácko se také pyšní vyhlášenými malérečkami, jejichž kraslice byly považovány za umělecké skvosty. Zpočátku se na zdobení používala barva červená, červené barvě se ve východních Čechách říkalo „krásná“, staroslovanské označení pro tuto barvu bylo „krasnyj“ a barvení červenou barvou bylo „krasnění, kráslení či kraslení“, odtud původ slova kraslice. Brzy se ujaly další barvy – žlutá a zelená. Modrá se nepoužívala dlouho, protože to byla barva smutku. Barvení vajíček je doložené v moravských pramenech už na počátku 10. století. K barvení používali naši předci přírodní barviva – cibulové slupky, vývar z dubové kůry či kávy, odvar z kopřiv atd. Působením vlivu Moravského Slovácka

²¹⁹ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004, s. 123.

²²⁰ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

se na konci 19. století začala používat do té doby nevíтанá modrá barva. Tradiční technikou bylo „rejsování“, neboli vyškrabování vzorů. Ujalo se také zdobení včelím voskem neboli voskové batikování a následné namáčení v barvicím roztoku. Mnohdy se volí složité postupy, kdy se na vajíčko postupně nanášejí barvy od nejsvětější po nejtmavší, kdy velmi záleží na volbě barev. Hodně oblastí naší republiky má své typické barvy a vzory, které bývají často geometrické. Na jižní Moravě je například oblíbená červená barva, na Valašsku pak černočervená a v západních Čechách či na Chodsku dávají přednost barvě vínové.²²¹

Jinou techniku zdobení vajec představují aplikace, kdy se na skořápku vajíčka připevňuje další materiál. Pracné jsou slaměné kraslice, na obarvenou skořápku se nalepují malé kousky slámy a vytvářejí se tak různé vzory. Začaly se vyrábět hlavně na Hané od druhé poloviny 19. století, a proto se jim také přezdívá hanácké.²²²

Podle Pavla Toufara se i dnes můžeme setkat s kraslicemi, které jsou etnograficky naprosto čisté a které navazují na letité tradice technik a vzorů a pyšní se typickými vzory, takže odborník nemá problém poznat, odkud která kraslice pochází. „Například kraslice z luhačovického Zálesí nevyčnívají takovou bohatostí barev a nápaditostí ornamentů jako proslulé kraslice z okolí Uherského Ostrohu. Bohatě zdobené bývají i kraslice ze Zlína. Na Valašsku jsou rozšířené barvy černá, červená, žlutá a bílá a především jednoduché vzory, nejen však ornamenty, ale také různé figurky, které v minulosti mívaly svůj význam.“²²³

6.5 Svátek sv. Barbory

Vrátíme-li se ke 4. prosinci ke svátku sv. Barbory a zvyku uříznout větvičky a dát je do vody na teplé místo, existují jedinečné zvyklosti, které se pojí k určitým místům v naší zemi. Např. na Královéhradecku se dívky musely dobře postarat o větvičky, aby se splnily všechny náležitosti potřebné k provedení věštby možného sňatku. Větvičku třešňovou, která je pro tento obyčej typická, nahradily větvičkou jabloňovou. Tu provlékly husím brčkem a prorazily spolu s ním korkovou zátkou, poté silou vrazily do

²²¹ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

²²² VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

²²³ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004, s. 116.

hrdla lahve plné vody, kterou měnily každý den. Lahev byla umístěna ve chlévě, jelikož tam bývalo nejtepleji.²²⁴

V moravském Slovácku bylo zvykem, že zde višňovou větvíčku musela děvčata odlomit ze stromu zuby a nedělaly to na sv. Barboru, ale již 30. listopadu na svátek sv. Ondřeje (na Slovensku ještě o něco dříve na sv. Kateřinu 25. listopadu). Místo džbánů s vodou se větvíčky dávaly do země v květináči nebo hrnku a dívky je musely každý den zalévat vodou z úst a nalačno – „na sčutrovo“. Posledním rituálem, který měl zaručit úspěšné vdavky, bylo, že z jablka ukousnutého již na sv. Ondřeje dívka každý den ukusovala malá sousta, poslední sousto pak zůstalo na Štědrý den před odchodem na jitřní mši, cestou do kostela se měla dívka zeptat prvního chlapce na jméno a nositele toho jména si pak vzala za muže.²²⁵

Náchodsko upřednostňovalo jiné zvyklosti než svatbu, podle tamní lidové věštby se ukazuje, že dávali přednost meteorologickému a hospodářskému zájmu. Když na Štědrý den rozkvetla ve vodě uchovávaná větvíčka, která byla uříznutá na sv. Barboru, mělo přijít brzy léto. Pokud však větvíčka nevykvetla, pro lidi to bylo znamení, že se léto dostaví později, a naopak zima bude tuhá.²²⁶

6.6 Svátek sv. Mikuláše

Mikulášské obchůzky prošly mnoha změnami, od rozverných středověkých mikulášských festivit ve městech, kde dětem nešlo o nadílku a hlavní byly hlučné průvody masek až k veselým průvodům a obchůzkám početných a různorodých maškar na venkově, v nichž se uplatňují krajové zvyklosti. Ve vývoji mikulášské obchůzky si můžeme všimnout jevu, že staré prvky veselého průvodu maškar stále přetrvávají a maškary dostávají dary, někdy je dokonce vymáhají a že se přesouvá smysl tohoto zvyku na postavu Mikuláše s jeho dárcovskou a didaktickou úlohou. Mikuláš se svou družinou dárky rozdávali, ale také je přijímali, jak dokládají příklady na Valašsku, kde masky dostávaly sušené ovoce, obilí či peníze a na Jindřichohradecku, kde se darovaného obilí vybralo až několik metrů. Mikuláš se v naší tradici usadil jako svatý v přestrojení za biskupa, měl však i jiné podoby. Zatímco ve Slezsku připomínal spíše anděla s dlouhými šaty, na

²²⁴ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

²²⁵ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

²²⁶ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

Písecku měl slaměný plášť, sukni i vysokou čepici. Též na Pelhřimovsku míval Mikuláš rohatou mitru upletenou ze slámy. Čertů vždy doprovází Mikuláše několik, dodnes jsou celé oddíly čertů ke spatření na Poličsku, Pelhřimovsku, na Blatech v jižních Čechách či na jižním Valašsku. V západních Čechách, na Uničovsku či na Znojemsku, krajích, kde převládalo německé etnikum, byl čertem Krampus, výraz rozšířený především v Rakousku. Krampus hrozil dětem prutem a chytáním do velkého pytle.²²⁷

V různých podobách oživovala mikulášské průvody jak v Čechách, tak i na Moravě maska koně v podobě jezdce na koni. Zatímco na Podřipsku seděla na koni (figuře koníka) čertovská postava, v Horní Lidči na Valašsku měla maska v modré sukni, červené kazajce, vysoké čepici a šavlí v ruce připevněnou dřevěnou hlavu koně u pasu a u každého stavení vykřikovala, aby dali koníčkovi ovsu, který nakonec dostala a ve Valašské Polance, která je od Horní Lidče nedaleko, se na koníkovi pohybuje maska anděla s vysokou čepicí a nepodobá se běžnému andělu. V některých krajích na Moravě jezdil dokonce i svatý na koni. Na Znojemsku ani v současné době nechybí tato maska „na koni“, podle valašské tradice je oděna do modré blůzy a červené sukne a má na sobě popruhy, na kterých má připevněnou zjednodušenou hlavu koně, kterou nese před sebou.²²⁸

Oblíbenou lahůdkou mikulášské nadílky bývaly Mikulášské hubinky a Mikulášské stromečky, které se dodnes připravují na některých místech na Moravě a každá rodina má svůj vlastní recept. Na Podřipsku se dělalo pečivo různých tvarů, podle kterých pak dostávaly jména – hádci, kohoutci, točenky, věnečky, ale i různé lidské figurky. Ze sladkého těsta se připravovaly hřebeny zvané „pégny“, které připomínaly dívčí hřebínky pro spínání vlasů.²²⁹

Neposlušné děti byly také obdarovány. Pavel Toufar ve své knize *Vánoce na Moravě* popisuje, co bylo zvykem dávat zlobivým dětem: „Mikuláš samozřejmě myslel i na neposlušné děti – na Moravě dostávaly od „svátoška“ zemáky, čili brambory, a také řepu, v Čechách bývalo oblíbené ještě uhlí, symbolicky připomínající čerty a peklo.“²³⁰

Na některých místech se mikulášské průvody rozvinuly do veselé podívané s divadelními prvky. Např. v České Třebové laufři ověšení trásněmi a ve špičatých

²²⁷ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

²²⁸ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

²²⁹ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

²³⁰ TOUFAR, P. *Vánoce na Moravě*. Třebíč: Akcent, 2010, s. 34.

kloboukách práskali karabáci, smrt s kosou strašila pronikavým kvílením, maška jezdila na dřevěném koníčku, kominík začerňoval tváře ženám a žid s pytlek popela se oháněl po dětech, se soumrakem se pak přicházely další masky – anděl, turek, mouřenín a husar. Na Jindřichohradecku měl mikulášský průvod ráz lidové hry, když v každém stavení žádal o vstup Mikuláše a jeho doprovodu voják. Do domu pak vstoupili svatí, anděl, čert a další masky – dráteník, sedlák, žid, koza, baba s dědkem a několik dalších. Každý z nich pak uměl nějakou veselou příhodu, výtěžek se obvykle propil. Na Litomyšlsku měly mikulášské průvody povahu lidové slavnosti s množstvím různých figur a muzikant s hudbou.²³¹

Na Boskovicku se za Mikuláše přestrojovali tři mladí muži do kněžských rouch doprovázených početnou družinou, kterou tvořili: smrt, čerti, turek, mouřenín a laufr. Laufr zapráskal bičem před každým stavením a tázal se, zda smí Mikuláš vejít do stavení. Ve Valašských Kloboukách se rovněž v Mikulášově družině vyskytoval laufr a turek, další postavou tam byl františkán a čert. Z těchto sdělení si lze všimnout pestrosti mikulášských obchůzek. Novodobým zvykem je, že mikulášské skupiny tvořené často jen Mikulášem, andělem a čertem chodí do rodin na základě objednání a vystupují leckdy podle pokynů rodičů.²³²

Osobitým zvykem na Moravě, a především na Valašsku, bylo, že si maskovaní čerti připevňovali na hýždě či na holi ježčí kůži, aby jí popíchali děvčata, což mělo symbolizovat očistu. V Čechách tento zvyk nenajdeme.²³³

6.7 Štědrý den

Se Štědrým dnem a obzvláště pak večerem je spojováno nemálo rituálů. Kraje mají své osobité úkony, které se pojí se Štědrým dnem. Např. na Boleslavsku pastýř obcházel o Štědrém večeru ves, troubil přitom a házel do oken stavení hrách a pronášel současně formuli: „Na prasátka, na telátka, na kuřátka, na hříbátka“. V okolí Plzně brzy ráno mládež vycházela do zahrady a ovazovala tam ovocné stromy povříslý, aby je uchránila před

²³¹ VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

²³² VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015.

²³³ TOUFAR, P. *Vánoce na Moravě*. Třebíč: Akcent, 2010.

mrazem či zvěří. V okolí Prahy děti, které byly schované pod stolem, napodobovaly kvokání slepic, čím více kvokaly, tím více kuřat se vylíhlo.²³⁴

Na Podluží dostala čeled' po jitřní mši od hospodyně koláč, který si musela sníst ve chlévě, aby byl dobytek vypasený. Na moravských Kopanicích zase dostávaly krávy pečivo z mouky, petržele a šípků, aby hodně dojily. Na severní Moravě dával hospodář o Štědrém večeru dobytku posolený chléb, aby dával užitek a zůstal zdrav.²³⁵

Co se týče půstu na Štědrý den, tak maminky v Čechách strašily své děti, že neuvidí zlaté prasátko a že navíc přijde Parychta a rozpáře jim břicho. Na Moravě se jí přezdívalo Šperechtta. Nosila nebozez a maminky své děti strašily, když chtěly sníst všechnu mikulášskou nadílku najednou, že Šperechtta přijde a nebozezem jim provrtá břicho.²³⁶

Např. v Mileticích na Velvarsku chodily dvě Peruchty, jedna v pánské košili s bílou sukní někdy i s řeznickou zástěrou a začerněná sazemi držící v levé ruce svazek hrachoviny a v pravé dřevěný nůž. Druhá Peruchta byla naopak celá bílá, obličej pobílený moukou, hlavu obvázanou ubrusem, jehož dva cípy visely volně dozadu a za něj měla zastrčené dvě peroutky. Trestaly za nestřídmost a kdo porušil půst, k tomu přiskočily a symbolicky mu rozpáraly břicho a vycpaly ho hrachovinou.²³⁷

U štědrovečerního stolu se pak měl sejít sudý počet lidí, na Horácku se lidé báli, že když počet bude lichý, někdo z rodiny do roka zemře. V okolí Velkého Meziříčí zas dbali na to, aby nikdo neseděl obličejem ke dveřím, což přinášelo neštěstí. Polévka rybí či hrachová byla např. na Chodsku nahrazena hustou houbovou omáčkou, ke které se přikusovaly velké vdolky z žitné či pšeničné mouky, kterým se přezdívalo rozpeky. V okolí Dačic bylo zvykem mít na štědrovečerní tabuli devatero omáček, přičemž devítka byla magickou číslicí, která stojí na konci číselné řady začínající jedničkou a symbolizuje úplnost. Typickým pokrmem byl kuba z hub a vařených krup, který se pyšnil různými krajovými obdobami, např. na Tábořsku se černý kuba zapékal s bramborami a dodnes mu říkají maňas. Obdobou Kuby byl hubník či houbovec z namočeného pečiva či krupičné kaše a sušených hub, který byl typický pro oblast Krkonoš. V jižních Čechách, kraji hojněmu na kapry, hospodyně dodnes připravují kapra na všelijaké způsoby – načerno,

²³⁴ FROLEC, V. *Vánoce v české kultuře*. Praha: Vyšehrad, 1988.

²³⁵ FROLEC, V. *Vánoce v české kultuře*. Praha: Vyšehrad, 1988.

²³⁶ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

²³⁷ KUCHYŇKA, Z. *Nastal nám den veselý... Adventní a vánoční zvyky na Kladensku a Slánsku*. Kladno: Okresní muzeum Kladno, 2000.

namodro, na houbách atd. Na Horácku naopak nesměly chybět na štědrovečerním stole brambory.²³⁸

Na Štědrý den se ke slavnostní večeři jídávala na Zálesí buchta nakrájená na kostičky obsypaná mákem a cukrem, spařená mlékem a omaštěná máslem zvaná „krajáčka“ či „vrany“. Též na štědrovečerní tabuli nesměly chybět „makovníky“, kterých mělo být tolik, kolik bylo členů domácnosti. Pro západní Čechy jsou typické chodské koláče z kynutého těsta bohatě zdobené mákem, tvarohem, povidly, ořechovou náplní, rozinkami a mandlemi. Obdobu těchto koláčů mají také na Valašsku, tam se velkým kulatým koláčům přezdívá frgále. Podle některých znalců se jako frgále zprvu označovaly koláče, které se hospodyně nepovedly. Frgály se pekly především na Velikonoce a Vánoce, ale také o jiných svátcích. Různé druhy koláčů jsou však typickým a oblíbeným jídlem během celého roku na území celé Moravy. Věhlasné jsou též moravské vdolečky, které se od těch českých liší. Na Moravě představují malé koláčky s tvarohem uvnitř a navrchu s povidly a posypané žmolenkou. Zatímco české vdolky z kynutého těsta jsou pomazané povidly, smetanou a posypané strouhaným tvarohem. Těmto vdolkům se totiž na Moravě říkalo „báleše“ podle plotýnky, na které se pekly – „bálešníku“. Valašské vdolky měly dokonce magickou moc a děvčata si schovávala vdolek, který byl vytažen z pece na Štědrý den jako první, k věštění. Poslední zvláštností, kterou bych ráda zmínila, jsou trdelníky, které mají svůj původ na Slovákku na moravsko-slovenském pomezí. Toto kynuté těsto namotávané na váleček, kterému se říkalo „trdlo“, a opékané nad sálajícím uhlím je dnes k vidění spíše jen ve stáncích na poutích či na sezonních trzích.²³⁹

Dříve se slavnostní pokrmy připravovaly především ze surovin, které byly dostupné a pěstovaly se v daných oblastech. Domácí kuchyně byla však ovlivněna rovněž bývalým Rakousko-Uherskem, v příhraničních oblastech to byly vlivy německé, polské a slovenské. Dnes je pro tento slavnostní čas typický především bramborový salát a to v 82 procent domácností v Čechách, na Moravě i ve Slezsku. Zatímco na Moravě jsou věrni rybě, 78 procent Moravanů si tam dává ke štědrovečerní večeři kapra, v Čechách si 55 procent lidí dává raději smažený kuřecí či vepřový řízek. Kolem jedné třetiny obyvatel naší republiky má na stole rybí polévku, ostatní si dopřávají zelňačku, která je oblíbená především na Moravě či zelouku ve východních Čechách. Na ostatních místech v Čechách si lidé pochutnávají na skromné couračce, hrachové, čočkové, houbové či polévku zcela

²³⁸ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

²³⁹ TOUFAR, P. *Vánoce na Moravě*. Třebíč: Akcent, 2010.

vynechávají. Dříve neodmyslitelné součásti vánočního pokrmu kuba či houbovec se připravují už jen v 6 procentech domácností.²⁴⁰

6.8 Svátek sv. Štěpána

Lidé v moravských Uhřetovicích na sv. Štěpána měli dodržovali nevidaný zvyk, kdy zavěšovali na kliky u dveří žebračka, kterého představoval panák ze slámy. Více tento zvyk rozebírá Pavel Toufar: „Už zvečera ho mladíci z vesnice tajně někomu zavěsili na kliku dveří od stavení. Ráno cestou do kostela se lidé smáli, že sousedi, na které vtípek padl, jsou lakomí, nic žebračkovi nedali a ten se chudák oběsil u nich na klíce. Nelze se divit, že postižení sousedé ještě v noci tajně převěšovali slaměného panáka na kliky dveří jiných stavení. Někdy z toho byla na vesnici učiněná mela, kdy nežádoucí panák měnil za noc své majitele až nebývalou rychlostí.“²⁴¹

Jelikož byl sv. Štěpán patronem koní, hospodáři pouštěli koním žilou, aby byli zdraví a čilí po celý následující rok. Na Brtnicku u Jihlavy v tento den čeledíni navíc uklízeli ve stájích hnůj a hospodář je poté pohostil kořalkou. Na Rychnovsku hospodáři své koně jen projížděli a poté připíjeli na „novou krev“.²⁴²

Vrátíme-li se ke svěcení a házení ovesa, je s tímto aktem spojen další zvyk. Jak již bylo zmíněno, někde na sebe oves házejí hospodáři mezi sebou a někde ho házejí i na dívky. Příkladem jsou jižní Čechy, kde chlápci zahrnovali dívky ovšem. Dělalí to proto, aby dívky byl hezké a brzy se vdaly. Toto tzv. štěpanování bylo doprovázeno různými průpovídkami, aby chlápci docílili toho, že se dívky budou co nejvíce červenat. Křesťanské pojetí tohoto zvyku, kdy se připomíná ukamenování sv. Štěpána, však vzniklo později, jelikož je doloženo již z dřívějších dob mnoho obyčejů, které zaručují plodnost obsypáváním obilí. Jako u mnoha dalších obřadů, se církve snažila potlačit jejich původní magický význam a poskytovala lidem nové vysvětlení.²⁴³

Rovněž na Moravě dodržovali lidé neobvyklé zvyky. Kromě zásadního svěcení obilí v kostele, přicházel do domu pastýř s březovým proutkem „březovcem“ a hrstí ječmene

²⁴⁰ TOUFAR, P. *Vánoce na Moravě*. Třebíč: Akcent, 2010.

²⁴¹ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004, s. 271.

²⁴² TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

²⁴³ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

smíchaného s pohankou a podle toho, kolik bylo zrněk pohanky v hrsti, se mělo narodit v hospodářství tolik selátek. Na Slovácku bylo zvykem, že čeledíni dostávali za svou službu velkou pletenku z těsta zdobenou rozmarýnou, ořechy a pentlemi či jinými ozdobami. Uprostřed provlékli pletenkou hůl a nosili ji přes rameno v čele bujarého průvodu. Na Hané dostávala chasa velký většinou makový koláč nebo dozlatova upečený pecen chleba jako výslužku, protože pak chlapci měli po sv. Štěpánu až do Nového roku volno. Rovněž na Hané děvčata na sv. Štěpána ráno chlapce omývala a podávaly jim gatě, čímž symbolizovaly, že jim budou poslušné po celý rok a za odměnu pak dostávaly sladkou kořalku. Pro okolí Velkého Meziříčí bylo typické, že manželka obecního pastýře obcházela stavení a s jedlovými chvojkami a dostávala za ně koláče. Hospodáři si pak sami chvojku prohlídli, aby zjistili, kolik má na sobě snítek, podle jejich počtu se pak v hospodářství mělo narodit tolik telat. Na Rouhovansku stavení obcházel sám pastýř, který dával do chlěva tolik větviček, kolik měl hospodář krav. V okolí Ivančic lidé pořádali tzv. kocandu, kdy se pilo víno a káva a jedlo se uzené maso a buchty plněné mrkví, kterým se říkalo mrkvance.²⁴⁴

6.9 Vánoční koledování

Hlavním dnem vánočního koledování (nikoliv však jediným) byl svátek sv. Štěpána. Fanfrnoch, nástroj vyrobený z hliněného džbánku, který se používal při koledě, jsem již zmínila. Koledníci však mívali i jiné atributy, které si s sebou brali na koledování. Kromě malých jesliček se používaly i speciální předměty, ze středních Čech a Českomoravské vysočiny jsou známé kolední proutky, což byly ozdobené trnkové proutky, s nimiž se chodilo po domech přát dobrou úrodu lnu.²⁴⁵

Více o funkčnosti těchto koledních proutků píše Jiřina Langhammerová: „Ty se užívaly při koledě na Přeloučsku a Humpolecku na Českomoravské vysočině. Kolední proutek je u nás zvláštností, ale patří k velmi starým atributům tohoto času, symbolizujícím opět jiné než křesťanské motivy. V Bulharsku se např. dosud užívají tzv. „survačky“,

²⁴⁴ TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004.

²⁴⁵ LANGHAMMEROVÁ, J. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*. Praha: Petrklíč, 2008.

vypadající podobně. Jsou to ozdobené pruty, sloužící k novoročnímu šlehání. U nás se jimi nešlehalo, ale důstojně kráčelo dům od domu s přáním hospodáři ...²⁴⁶

„Na severu Moravy roznášeli malí koledníci „šťestíčko“. Jedlovou větvičku ozdobenou papírovou kytíčkou a barevnou pentlí předali spolu s vinšováním a zpíváním strýčkům a kmotříčkům a dostali za to, to se ví, něco dobrého od cesty ...“²⁴⁷

6.10 Klíčové rozdíly a tendence

Při líčení jednotlivých zvyků a jejich prvků jsem zaznamenala několik skutečností. Zaprvé, to jsou samotné oblasti, odkud zmíněné zvyky pocházejí a kde mají pozoruhodnou tradici. V Čechách to jsou především oblasti na Jindřichohradecku, Králověhadecku, Podřipsku či Pardubicku. Na Moravě to je území kolem Hané, Moravského Slovácka a Valašska. V těchto krajích je vazba na tradice mnohem silnější než v ostatních krajích, přirozeně ne všechny obce daného regionu doposud dodržují všechny zvyky v takové míře, jak to bývalo zvykem, přesto i v dnešní době plné komercializace a spěchu můžeme najít místa, kde se lidové tradice a zvyky poctivě dodržují.

Další zajímavostí, které jsem si všimla, ať již mluvíme o českých nebo moravských zvycích, je, že jedno mají tyto dva protipóly společné. Tím, co obě části území spojuje, je stejný základ svátků. Všimnout si toho můžeme na příkladech velikonoční pomlázky a vánočního trhání barborek. Na Moravě stejně jako v Čechách se dívky na Velikonoční pondělí šlehají, aby byly zdravé a mladé. Na sv. Barboru dívky v Čechách i na Moravě trhají barborky do vázy, aby zjistily, jestli se vdají. Výklad či podstata svátků tedy zůstává stejná, kdežto přidružené věci (nástroje, způsob provedení, typické barvy ad.) se samozřejmě liší.

Pozoruhodné také je, že některé svátky jsou navíc obohaceny o mnohé prvky, které se ve větší míře dají najít pouze na Moravě. Vezmeme-li příklad velikonoční pomlázky, tak na moravském území můžeme dodnes najít pozůstatky nočního koledování, kdy mladíci již před rozedněním chodí šlehat dívky do jejich domovů. Rovněž na Moravě, konkrétně na jejím severovýchodě a místy i na Valašsku, se provádí tzv. oblevačka, která v Čechách není příliš známým pojmem. To, že se praktikuje na Moravě, může být i

²⁴⁶ LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. Praha: NLN, 2004, s. 301.

²⁴⁷ SKOPOVÁ, K. *Hody pústy masopusty*. Praha: Akropolis, 2007, s. 157.

z důvodu, že se tento rituál, kdy se dívky polévají či se házejí do vody a poté se vyšlehají, praktikuje spíše na sousedním Slovensku, Polsku či Maďarsku. Domnívám se, že zde jde o územní propojení. V Čechách se můžeme nejvýše setkat s jevem, kdy dívky polévají mládence, pokud se dostaví na koledu po poledni.

Na Slovácku navíc pomlázka představuje prostředek, kterým si lidé vyjadřují dobré sousedské vztah či naopak může být nástrojem k potvrzení nepřátelství. S pomlázkou jsou úzce spjaty kraslice. I když se pěkně malovanými kraslicemi pyšní například i jižní Čechy, ty moravské jsou více proslulé. Může to být z důvodu, že toto umění bylo v jednotlivých moravských oblastech silně zakořeněné a lidé se mu věnovali i poté, co v Čechách začalo pomalu zanikat.

Další zajímavou tendencí, kterou jsem vypočetla, je, že na Moravě mají lidé větší cit pro detail. Při slavení různých svátků si dávají záležet na způsobu provedení daného obyčeje, obzvláště v případě úpravy masek a přestrojení. Zatímco v Čechách jsou lidé věrní osvědčeným technikám a drží se zavedených standardů, kdy používají staré a tradiční způsoby strojení především z přírodního materiálu, na Moravě je způsob zhotovení masky mnohem rozmanitější. Mimoto, k již zavedeným maskám také přidávají rozličné atributy, jak jsme si mohli všimnout na příkladu Jidáše, kterého na Moravě mimo klasickou podobu, doplňují třeba o vycpaný pytel či dlouhou hůl. Typickým rysem pro Moravany jsou též kroje, které doplňují už tak osobitý ráz lidové tradice.

Velmi se mi líbí skutečnost, že se moravský kraj rovněž pyšní mnoha osobitými zvyky s jejich doplňky, které v Čechách nenajdeme. V rámci mikulášské obchůzky to je vystrojení čertů, kteří zejména na Valašsku používají ježčí kůži. V rámci svátku sv. Štěpána je to kromě svěcení obilí obchůzka pastýře či jeho manželky po vsi s hrstí ječmene smíchaného s pohankou či chvojkou jalovce, podle kterých se pak předpovídalo dění v hospodářství. Rovněž bylo v okolí Slovácka a na Hané zvykem, že čeledíni dostávali na sv. Štěpána jako výslužku různé druhy pečiva. I když se v Čechách najdou oblasti, které jsou též známé svými koláči, kupříkladu západní Čechy a chodské koláče, které hospodyně pekly při různých svátcích či rodinných oslavách, obecně lze tvrdit, že právě Morava je pověstná svými koláči, které se tam konzumují nejen při zvláštních příležitostech, ale též během celého roku.

Při srovnávání jednotlivých aspektů daných zvyků se mi potvrdila domněnka, že na Moravě je lidová tradice mnohem hlubší. Lidé zde mají mnohé zvyky více vytříbené,

propracované, mají jich více, díky svému nářečí mají i speciální názvy, kterým mnozí obyvatelé Čech nerozumí. Domnívám se, že jedním z důvodů, proč zde mají lidové tradice větší zázemí, může být skutečnost, že na Moravě jsou lidé více nábožensky orientovaní, s tím souvisí i blízkost Moravy se sousedícím Slovenskem, kde jsou kostely též více naplněné. A jelikož většina svátků či zvyků má křesťanský základ, náboženství a praktikování daných tradic spolu úzce souvisejí. Nedovolím si však tvrdit, že v Čechách tradice téměř neexistují, jednotlivé ukázky z publikací odborníků na lidové tradice ukázaly, že i v Čechách se v dnešní moderní době četné tradice a zvyky udržují, čím se však od těch moravských liší, je především jejich četnost, důležitost, různorodost a nápaditost.

7 Vyvození prognózy

Dodržování tradic napomáhá spoluutvářet danou kulturu, ale je rovněž důležité pro samotné jedince a jejich osobní rozvoj, aby takovéto tradice znali a chápali jejich význam. Někdy jsou právě tradice tím, co udržuje jedince pospolu, jistým prostředkem vyjadřování pocitu sounáležitosti. Pro někoho mohou tradice představovat i jakousi náhradu za náboženství. Lidé po staletí praktikují různé druhy obřadů, rituálů či tradic, které jsou předávány z generace na generaci. Řekla bych, že charakteristickým rysem dnešní doby je, že vyvolává více otázek než odpovědí.

Česká republika jako země, která je pověstná tím, že je zde malé procento věřících, má přesto silnou křesťanskou tradici. Většina obyčejů či zvyků prošla komplikovaným vývojem, upadla v zapomnění či ztratila na významu. Mnoho zvyků má pohanský základ, ty se církev během let snažila poupravit, vymýtit či jim dát křesťanský výklad, někdy se jí to povedlo, ale někdy se udržely i takové zvyky, které s křesťanstvím nemají nic společného. Nicméně, valná většina svátků by bez křesťanství vůbec nevznikla – jako například Vánoce či Velikonoce, které jsem si vybrala i pro svou práci.

Oba tyto velké svátky, které jsou rovněž považovány za největší události církevního roku, mají dlouhou historii. Doposud jsou veřejností slaveny, ale pouze nepatrný zlomek lidí ví, co tyto svátky doopravdy představují a symbolizují. U lidí jsou oblíbenější Vánoce z pochopitelných důvodů – dávají se dárky, zdobí se stromeček, konají se rodinné sešlosti a vše je osvětleno nádhernými barvami. Důležitost slavení právě vánočních svátků potvrzují i četné výzkumy, které jsou realizované různými agenturami.

V českém prostředí se lidové tradice a zvyky spojují především s venkovem, kde jsou také doposud nejvíce udržovány. Dále pak záleží na daném kraji, které zvyky se tam stále udržují, samozřejmě můžeme i v daném regionu najít odchylky v rámci jednotlivých zvyků. V naší republice můžeme najít takové obce, které nepodporují žádnými akcemi rozvoj či udržování místních zvyků, přesto se však v takových obcích mohou najít rodiny, které určité zvyky stále praktikují alespoň v rámci svých domovů. Záleží tedy na individuálních rodinách či jedincích.

Tím, že vazba na tradice je mnohem pevnější na území Moravy, můžeme předpokládat, že nadcházející vývoj dodržování rozličných tradic a zvyků bude pokračovat právě zde a v tomto duchu. Podle Aleny Vondruškové se lidé začali vzdávat tradičních

zvyků v Čechách přibližně o padesát let dříve než na Moravě. To je důvodem, proč se na moravském území dochovalo mnohem více příkladů lidové kultury a mnoho tradic je tam stále živých.²⁴⁸

Domnívám se, že na mnoha českých i moravských místech, kde se doposud tradice dodržují a tím se právě odlišují od zbytku svého okolí, budou jejich obyvatelé tvrdě bojovat o to, aby si své tradice zachovali. Nebudou to však mít snadné, vezmeme-li v úvahu tlak moderní doby, kdy jsou lidé pod neustálým časovým tlakem. Příjemným zjištěním nejen v mém okolí je, že na mnoha místech se již opomenuté tradice obnovují a začínají pomalu navracet do života obyvatel. Zejména české i moravské vesničky začínají obnovovat tradici stavění máje, masopust, poutě, mikulášské obchůzky nebo zavádějí různé vánoční besídky či rozsvěcení vánočního stromku. Věřím, že to bude mít stoupající tendenci a lidé si tak znovu připomenou důležitost lidových tradic.

Pro učitelskou profesi je povědomí o lidových tradicích poměrně důležité. Ostatně kdo jiný než učitelé (s výjimkou rodičů), kteří mají po rodině nesmírně důležitou roli v socializačním procesu svých žáků, by měl předávat tuto představu, mluvit o důležitosti a vysvětlovat význam národních tradic a zvyků. Jako učitelé bychom si měli uvědomovat pozadí a hodnotu našich obyčejů, zvyků, svátků a tradic, protože tvoří část našeho kulturního dědictví, a předávat je dál. A v tomto směru by rovněž bylo dobré, kdyby si kantor byl vědom rozdílů, které existují mezi českými a moravskými zvyky a mohl tak na ně upozornit.

²⁴⁸ VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. Praha: Albatros, 2004.

8 Závěr

Život bez dodržování tradic a zvyků bych nejspíše přirovnala k tanci bez hudby, takový život by byl o něco ochuzený. Tradice představují nejen zdroj inspirace z dob minulých, ale rovněž představují jistý druh ponaučení, pobavení a také fungují jako prostředek vyjadřující pospolitost.

V minulosti příliš nezáleželo na konkrétní oblasti, co se týče dodržování zvyků. Tím, že většina obyvatel byla dříve věřících či byla vychovávána v duchu tradičních hodnot, se rozmanité zvyky dodržovaly bez ohledu na jejich smysl. Určité oblasti se pouze pyšnily různými zpestřeními daného zvyku či nápaditými způsoby provedení.

V době, kdy je svět velmi úzce propojený, v době Evropské unie, kdy dochází nejen k volnému pohybu osob a zboží, dochází v multikulturní společnosti k prolínání kultur. Ohrožení globalizací, která vyzývá ke ztrátě národních hodnot a tradic, bychom se měli snažit zachovat vlastní tradice a co více, měli bychom se snažit pochopit jejich pravou podstatu, protože znalost naší minulosti spoluutváří naši budoucnost.

Na některých místech se mnoho zvyků vytratilo z povědomí obyvatel. Zda se daný zvyk udrží či vymizí, záleží na jeho silných kořenech, podpoře od obyvatel a přispění odborníků. Při psaní mé práce se ukázalo, že v současné době je mnoho zvyků dodržováno především na území Moravy. Jelikož se zvyky a tradice úzce vážou na náboženství, Moravané v tomto ohledu mají lepší podmínky, jsou více nábožensky založení a Morava navíc sousedí se Slovenskem, které se vyznačuje duchovními hodnotami. V minulosti se lidé na Moravě drželi svých zvyků mnohem déle, než byly praktikovány v Čechách, což hraje rovněž zásadní roli.

Rovněž na se ukázalo, že rozdíl mezi moravskými a českými zvyky v oblasti velikonočních a vánočních svátků existují. Není jich příliš mnoho, neváží se ke všem zvykům, ale to pouze dokazuje jejich osobitost. Jednotlivé zvyky se liší především v oblasti provedení daného zvyku, lidé na moravském území dávají svým zvykům zvláštní ráz. Pyšní se nejen více zvyky, než máme v Čechách, ale jsou také mnohem propracovanější, rozmanitější a více podrobnější. Lidé si dávají záležet zejména v oblasti výzdoby, strojení a převleků. Rovněž se moravské zvyky a obyčeje liší v oblasti názvosloví a pojmenování, protože se zde mluví moravským nářečím.

Z výše uvedeného však rovněž vyplývá, že v Čechách lidé tradice také dodržují, v současnosti se vyskytují obce na území Čech, především v západních, jižních a východních Čechách, které udržují v chodu zvyky, které mají dlouholetou tradici a na některých místech se tyto zvyky dochovaly v téměř nezměněné podobě. V porovnání s Moravou však těchto zvyků je méně.

Jak již bylo zmíněno, moderní doba se ukazuje jako nepříznivá pro dodržování různých zvyků a tradic. Lidé mnohdy ani neznají smysl, který je za jednotlivými svátky či zvyky ukryt. Oblíbené jsou u jedinců především Vánoce, které poněkud zastihují druhý velký církevní svátek Velikonoce. Již několik let dochází k vytrácení zvyků z povědomí a života obyvatel. Na vině mohou být různé vlivy třetího tisíciletí – časový nápor, komerční průmysl, různé technologické vymoženosti či prolínání kultur – které významně ovlivňují a přetváří náš život. Přesto se dnes začínají na některých místech naší republiky všemožné tradice a zvyky postupně obnovovat. Možným důvodem k obnově již zapomenutých tradic a zvyků může být právě uvědomění si, o co bychom přišli, kdybychom naše tradice zcela pohřbili. Tradice nesou odkaz našich předků, duchovní hodnoty a základ našeho národa, je tedy poměrně důležité je znát a snažit se je zachovat.

9 Seznam použitých informačních zdrojů

- BUDIL, I. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. 4. vyd. Praha: Triton, 2003. 487s. ISBN: 80-7254-321-0.
- ERIKSEN, T. H. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008. 407s. ISBN: 978-80-7367-465-6.
- FROLEC, V. *Vánoce v české kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1988. 440s.
- FROLEC, V. *Čas života: rodinné a společenské svátky v životě člověka*. 1. vyd. Brno: BLOK, 1985. 264s.
- FROLCOVÁ, V. *Velikonoce*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2001. 280s. ISBN: 80-7021-503-8.
- HRDÝ, V.; SOUKUP, V.; VODÁKOVÁ, A. *Sociální a kulturní antropologie*. 1. vyd. Praha: SLON, 1993. 157s. ISBN: 80-901424-1-9.
- JANDOUREK, J. *Úvod do sociologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003. 231s. ISBN 80-7178-749-3.
- JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. 288s. ISBN: 80-7178-535-0.a
- KELLER, J. *Úvod do sociologie*. 5. vyd. Praha: SLON, 2009. 204s. ISBN: 978-80-86429-39-7.
- KRČEK, J; ŠULC, P. *Šťastné a veselé*. 1. vyd. Praha: Pierot, 2012. 94s. ISBN: 978-80-7353-283-3.
- KUCHYŇKA, Z. *Nastal nám den veselý... Adventní a vánoční zvyky na Kladensku a Slánsku*. 1. vyd. Kladno: Okresní muzeum Kladno, 2000. 88s.
- LANGHAMMEROVÁ, J. *Čtyřero ročních dob v lidové tradici*. 1. vyd. Praha: Petrklíč, 2008. 163s. ISBN: 978-80-7229-171-7.
- LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky*. 1.vyd. Praha: NLN, 2004. 341s. ISBN: 80-7106-525-0.
- LOCHMAN, J. M; SLABÝ, J. *O smyslu křesťanských svátků: meditace o vánocích, velikonocích a letnicích*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1997. 78s.

- MOTLOVÁ, M. *Český rok od jara do zimy*. 1. vyd. Praha: Fortuna Libri, 2010. 323s. ISBN: 978-80-7321-522-4.
- MOTLOVÁ, M. *Průvodce lidovou kulturou*. 1. vyd. Praha: Knižní klub, 2016. 288s. ISBN:978-80-242-5370-1.
- MURPHY, R. F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. 1. vyd. Praha: SLON, 1998. 267s. ISBN 80-85850-53-2.
- PITROVÁ, P. *Český rok*. 1.vyd. Praha: Fragment, 2016. 66s. ISBN: 978-80-253-2709-8.
- PETRUČIOVÁ, J. *Multikulturalismus, kultura, identita*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2005. 66s. ISBN: 80-7368-083-1.
- Povědomí tradice v novodobé české kultuře: (Doba Bedřicha Smetany): sborník symposia pořádaného .. u příležitosti 4.roč. Smetanova festivalu v Plzni ve dnech 7.-11. března 1984*. Praha: Národní galerie, 1988. 501s.
- SKOPOVÁ, K. *Hody pústy masopusty*. 1.vyd. Praha: Akropolis, 2007. 204s. ISBN: 978-80-86903-46-0.
- SOUKUP, V. *Přehled antropologických teorií kultury*. 2.vyd. Praha: Portál, 2004. ISBN: 80-7178-929-1.
- SOUKUP, V. *Antropologie. Teorie člověka a kultury*. 1. vyd. Praha: Portál, 2011. 744s. ISBN: 978-80-7367-432-8.
- SOUKUP, M. *Základy kulturní antropologie*. 2. vyd. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015. 273s. ISBN: 978-80-7465-186-1.
- TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě. 1.díl*. 1. vyd. Třebíč: Akcent, 2004. ISBN: 80-7268-276-8.
- TOUFAR, P. *Český rok na vsi a ve městě. 2.díl*. 1. vyd. Třebíč: Akcent, 2004. 280s. ISBN: 80-7268-277-6.
- TOUFAR, P. *Vánoce na Moravě: vánoční zvyky a vaření u moravské stařenky*. 1. vyd. Třebíč: Akcent, 2010. 147s. ISBN: 978-80-7268-790-9.
- TOUFAR, P. *Velikonoce*. 1. vyd. Třebíč: Akcent, 2001. 315s. ISBN: 80-7268-129-X.
- TRNKOVÁ, K. *Vánoční zvyky a obyčeje naší babičky*. 1.vyd. Praha: STUDIO Trnka, 2010. 47s. ISBN: 978-80-87209-44-8.

- TRNKOVÁ, K. *České zvyky a tradice*. 1. vyd. Praha: STUDIO Trnka, 2016. 103s. ISBN: 978-80-87678-46-6.
- VAVŘINOVÁ, V. *Abeceda Dušiček a Halloweenu*. 1. vyd. Praha: Krásná paní, 2011. 64s. ISBN: 978-80-86713-79-3.
- VAVŘINOVÁ, V. *Abeceda Vánoc*. 1.vyd. Praha: Krásná paní, 2010. 64s. ISBN: 978-80-86713-69-4.
- VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Vánoc*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000. 286s. ISBN: 80-85983-81-8.
- VAVŘINOVÁ, V. *Malá encyklopedie Velikonoc*. 1. vyd. Praha: Libri, 2006. 379s. ISBN: 80-7277-292-9.
- VEČERKOVÁ, E. *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2015. 512s. ISBN: 978-80-7429-627-7.
- VONDRUŠKA, V. *Církevní rok a lidové obyčeje*. 1.vyd. České Budějovice: Dona, 1991. 96s. ISBN: 80-85463-02-2.
- VONDRUŠKOVÁ, A. *Český lidový a církevní rok*. 1. vyd. Brno: MOBA, 2015. 304s. ISBN: 978-80-243-6761-3.
- VONDRUŠKOVÁ, A. *České zvyky a obyčeje*. 1. vyd. Praha: Albatros, 2004. 370s. ISBN: 80-00-01356-8.
- ZINDELOVÁ, M. a kol. *Česká velikonoční kniha*. 1. vyd. Praha: XYZ, 2011. 391s. ISBN: 978-80-7388-489-5.